

2	Från redaktionen/TGV nr 1–2 2020 <i>Camilla Flodin, Karin S. Lindelöf och Anna Bark Persson</i>
7	Från redaktionen/KVT nr 1 1980 <i>Karen Davies, Anita Göransson och Anna Lena Lindberg</i>
13	Den normala onormala kvinnan/KVT nr 4 1985 <i>Karin Lützen</i>
23	Kön, stat och jämställdhetspolitik/KVT nr 3 1986 <i>Maud Landby Eduards</i>
37	Genussystemet/KVT nr 3 1988 <i>Yvonne Hirdman</i>
53	Catrine och rättvisan/KVT 1991 nr 1 <i>Karin Widerberg, Hanna Olsson med flera</i>
67	Invandrade kvinnor – vad är ”problemet”?/KVT nr 3 1991 <i>Woukko Knocke</i>
81	Queerstudier i USA – och i Sverige?/KVT nr 1 1998 <i>Eva Borgström</i>
97	Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen/KVT nr 1 2003 <i>Nina Lykke</i>
109	Genus och vithet i den intersektionella vändningen/TGV nr 1–2 2010 <i>Katarina Mattsson</i>
127	”Jag gör henne bara en tjänst.”/TGV nr 4 2014 <i>Denise Malmberg</i>
151	”Man kan känna utmattningen i luften”/TGV nr 4 2017 <i>Maria Do Mar Pereira</i>
173	Recensioner
178	Sveriges genusforskarförbund

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 1 1980

I handen
håller du det första häftet
av Nordens enda tid-

skrift för kvinnoforskning. Tidskriften vill ge argument
och stöd åt kvinnorna för frigörelse och jämställdhet.

Genom att stimulera och debattera, presentera
och bevaka kvinnoforskningen vänder den sig till
alla forskare men i lika hög grad till dem som behöver
ta del av dess resultat och påverka dem: kvinnorörelsen,
den fackliga rörelsen, näringslivet,
myndigheter, skolor m m. Temat för nr 1 är

Kvinnoforskning

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 2 1980

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 1-2 1981

Tidningen samling
och innehållning (nr 1)

En historisk översikt

Ny teknik har genom tekniken förändrat arbetets organisation
och utbildningslagen mellan män och kvinnor. I dag leder
den nya tekniken till nya förändringar i arbetet,
politiskt för kvinnorna. Genom utbildningslagen mellan
kvinnor tekniken förändring, tekniken förändring. Men arbetet
förändring har också förändrat kvinnornas förändring till en
nyttig och utbildning, som kan förändra i
kvinnor för att kunna förändra.
Läs i nr 1-2 om

kvinnorarbete och
teknologisk utveckling

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 1 1982

Har drabbat
kvinnorna

Uppfattningen kvinnor Vard leder kvinnans kamp
i bestående/förändring Bilden beröret till alla
villkor för kvinnor och män

boende, trygghets och
kvinnors vardag

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 3 1980

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 2 1981

Tidningen samling
och innehållning (nr 1)

En historisk översikt

Ny teknik har genom tekniken förändrat arbetets organisation
och utbildningslagen mellan män och kvinnor. I dag leder
den nya tekniken till nya förändringar i arbetet,
politiskt för kvinnorna. Genom utbildningslagen mellan
kvinnor tekniken förändring, tekniken förändring. Men arbetet
förändring har också förändrat kvinnornas förändring till en
nyttig och utbildning, som kan förändra i
kvinnor för att kunna förändra.
Läs i nr 1-2 om

kvinnorarbete och
teknologisk utveckling

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 4 1983

Har drabbat
kvinnorna

Uppfattningen kvinnor Vard leder kvinnans kamp
i bestående/förändring Bilden beröret till alla
villkor för kvinnor och män

boende, trygghets och
kvinnors vardag

kvinnlighetens som historisk kategori

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 1 1984

Har skapar en
omvärld

för att förverkliga en jämlik och
fördelning. Vilka förändringar
har kvinnor skapat i en tidigare, vilka omvärld
kan vi utvärdera i våra dagliga liv — på
skolornas, i våra forskningar, i
kvinnorörelsen — i stället för att
släppa tidigare mening?

Läs i detta nummer om
kvinnors utöpp och strategier

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 2 1984

Har skapar en
omvärld

för att förverkliga en jämlik och
fördelning. Vilka förändringar
har kvinnor skapat i en tidigare, vilka omvärld
kan vi utvärdera i våra dagliga liv — på
skolornas, i våra forskningar, i
kvinnorörelsen — i stället för att
släppa tidigare mening?

Läs i detta nummer om
kvinnors utöpp och strategier

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 4 1980

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 3 1980

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 4 1980

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 1 1987

Har skapar en
omvärld

för att förverkliga en jämlik och
fördelning. Vilka förändringar
har kvinnor skapat i en tidigare, vilka omvärld
kan vi utvärdera i våra dagliga liv — på
skolornas, i våra forskningar, i
kvinnorörelsen — i stället för att
släppa tidigare mening?

Läs i detta nummer om
kvinnors utöpp och strategier

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 4 1987

Har skapar en
omvärld

för att förverkliga en jämlik och
fördelning. Vilka förändringar
har kvinnor skapat i en tidigare, vilka omvärld
kan vi utvärdera i våra dagliga liv — på
skolornas, i våra forskningar, i
kvinnorörelsen — i stället för att
släppa tidigare mening?

Läs i detta nummer om
kvinnors utöpp och strategier

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 2 1990

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 4 1990

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 2 1991

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnor och nationalekonomi

Mosaik II: franskt m m

Välfärd och ofärd

Sexualitet

Vardagsliv och livsformer

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 3 1991

Har skapar en
omvärld

för att förverkliga en jämlik och
fördelning. Vilka förändringar
har kvinnor skapat i en tidigare, vilka omvärld
kan vi utvärdera i våra dagliga liv — på
skolornas, i våra forskningar, i
kvinnorörelsen — i stället för att
släppa tidigare mening?

Läs i detta nummer om
kvinnors utöpp och strategier

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 3 1994

Har skapar en
omvärld

för att förverkliga en jämlik och
fördelning. Vilka förändringar
har kvinnor skapat i en tidigare, vilka omvärld
kan vi utvärdera i våra dagliga liv — på
skolornas, i våra forskningar, i
kvinnorörelsen — i stället för att
släppa tidigare mening?

Läs i detta nummer om
kvinnors utöpp och strategier

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 4 1994

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 4 1995

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnovetenskaplig tidskrift

NUMMER 2 1999

Den svenska
forskningen är i färd.

En historisk översikt

Studiet och kritiskt på teoretisk kritiken den
utvecklingen forskning och att flera väl förklarade
Skandinavisk forskning studiet om de sociala villkoren
och påverkan. Bilda samhället och forskningens för-
känna på att kvinnorna inte vill förstå. Läs i nr 2 om

kvinnliga forskares
villkor

Kvinnor och etnicitet

Teoretiska positioner

Läro och läro ut

I väntan på kärleken

Samtal

KVT/TGV 40 ÅR!

Vi firar vårt jubileum med att återpublicera ett representativt urval av texter – inklusive det allra första redaktionsordet – från *Kvinnovetenskaplig tidskrift/Tidskrift för genusvetenskaps* fyrtio år långa verksamhet. Vi är väldigt tacksamma för alla inkomna tips – det har verkligen inte varit lätt att välja ur den omfattande och viktiga vetenskapliga produktionen, men tillsammans med värdefull input från er läsare liksom från TGV:s redaktionskommitté, referensgrupp och ansvariga utgivare samt föreningen TGV:s styrelse har elva texter utkristalliserats. Det är texter som visar både på den stora bredden av genusvetenskaplig forskning som denna tidskrift har berett plats för under åren och på den spetskompetens som genusforskare besitter.

Vi har valt att inte ta med något från våra egna verksamma redaktionsår. Men för en översikt av hur genusforskningsfältet representerats i *KVT/TGV* fram till och med 2017 rekommenderar vi varmt den upplysande artikeln av Helena Wahlström Henriksson och Annika Olsson (2018) i denna redaktions första nummer.

KVT/TGV:s utseende har ju förändrats genom åren, och vi har valt att låta detta synas genom att återge de tidiga texterna i faksimil. Detta jubileumsnummer är således mindre enhetligt i layouten, och text- och bildskärpan är lite sämre, men det är samtidigt värdefullt att kunna samla de olika stilarna mellan två pärmar på detta sätt. Vi hoppas på ert överseende! På bilden intill – som jubilaren till ära trycks i färg – syns också ett urval av färgglada omslag från de två första decennierna med *KVT*.

Vi har valt att inte publicera repliker på artiklarna eller debatter som de genererat, helt enkelt för att detta inte skulle rymmas inom pärmarna för ett dubbelnummer. När det gäller Yvonne Hirdmans klassiska artikel om genus-systemet från 1988 – den överlägset mest nedladdade artikeln i TGV:s webbarkiv (nästan 111 000 gånger!) – vill vi passa på att här påminna om det antropologiska perspektiv på genusbegreppet som framfördes av Lena Gemzöe, Tove Holmqvist, Don Kulick, Britt-Marie Thurén och Prudence Woodford-Berger (1989). Nina

Lykkes artikel från 2003 om intersektionalitet är också ett exempel på en text som initierat diskussioner, till exempel debattinlägget av Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari (2003) med replik av Lykke (2003) – en debatt som till exempel Maria Carbin och Sofie Tornhill (2004) sedan fortsatte. Och 2005 var det dags för ett temanummer om intersektionalitet. Många andra viktiga diskussioner har tyvärr också hamnat utanför numret: till exempel om omsorgsarbetsbegreppet, maskulinitet, organisationsforskning, cis-normativitet, genusperspektiv på naturvetenskap och teknik – och mycket annat. Allt detta finns förstås att ta del av i *TGV*:s webbarkiv på hemsidan!

Förutom Hirdmans och Lykkes artiklar har vi även valt ut Karin Lützens exposé över bilden av den lesbiska kvinnan under 1800- och 1900-talet; Maud Landby Edwards artikel om svensk jämställdhetspolitik; diskussionen om Catrine och rättvisan som fördes vid ett seminarium kring Hanna Olssons bok med samma titel, om den skandalösa rättegången efter styckmordet på Catrine da Costa; Woukko Knockes undersökning av invandrade kvinnors arbetssituation; Eva Borgströms introducerande av queerstudier; Katarina Mattssons artikel om genus och vithet; Denise Malmbergs studie av kroppsnormativitetens betydelse vid sexuellt våld mot kvinnor med funktionshinder; Maria Do Mar Pereiras undersökning av hur det nyliberala universitetet försvårar feministiska forskares arbetssituation.

Det är ett annorlunda nummer ni håller i era händer, men det innehåller också några återkommande komponenter: en krönika från Sveriges genusforskarförbund, denna gång med urfolksperspektiv, samt recensioner av två aktuella böcker.

Vi hoppas att ni hittar både gamla och nya favoriter bland texterna – god läsning!

Camilla Flodin, Karin S. Lindelöf och Anna Bark Persson

Referenser

- Carbin, Maria, Tornhill, Sofie (2004) Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp? *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (3): 111-114.
- Gemzöe, Lena, Holmqvist, Tove, Kulick, Don, Thurén, Britt-Marie, Woodford-Berger, Prudence (1989) Sex, genus och makt i antropologiskt perspektiv. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (1): 44-52.
- Henriksson, Helena Wahlström, Olsson, Annika (2018) I vetenskapandets vardagsrum: representationer av genusforskning och genusvetenskap i KVT/TGV 1980-2017. *Tidskrift för genusvetenskap* 39(1): 5-28.
- Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2005) Tema: *Intersektionalitet* (2-3).
- Lykke, Nina (2003) Mångfaldsfeminism inte detsamma som trendig politik. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (3-4): 162-164.
- de los Reyes, Paulina, Molina, Irene, Mulinari, Diana (2003) Intersektionalitet som teoretisk ram vs mångfaldsperspektivets tomma retorik. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (3-4): 159-162.

KVT 1980

REDAKTION: Margareta Bertilsson, Karen Davies,
Anita Göransson och Anna Lena Lindberg

REDAKTIONSORT: Lund

Foto Birgitta Rydbeck.

Från redaktionen

Du håller det första numret av *Kvinnovetenskaplig tidskrift* i din hand. Hur kommer det sig nu att vi har startat en ny tidskrift? Ja, vi som gjort det är en grupp inom Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning i Lund, och låt oss först berätta lite om varför Forum bildades.

Forums uppkomst

Kvinnorna utgör en minoritet bland forskarna: 17 % av alla forsknings- och undervisningstjänster innehas av kvinnor. Den minoriteten är dessutom snedfördelad så att kvinnor och män huvudsakligen finns inom olika ämnesområden (kvinnorna ägnar sig oftare åt tex språk och männen dominerar naturvetenskapliga ämnen). Men snedfördelningen gäller också tjänster och arbetsuppgifter: kvinnorna har oftare undervisningstjänster än forskningstjänster och de

finns i större utsträckning på lägre tjänster (där de stannar och inte går vidare) medan männen besätter toppositionerna.

Kvinnornas sämre samhälleliga situation har alltså olyckliga konsekvenser även för forskningen – både inomvetenskapligt och utomvetenskapligt. Till de *utomvetenskapliga* konsekvenserna hör bl a att kvinnor möter speciella problem i den mansdominerade, hårt hierarkiska och ofta med feodalt godtycke och informell favorisering styrda forskarmiljön. Kvinnorna förblir en minoritet – en minoritet med särskilt otrygga och dåliga villkor och svårigheter på arbetsmarknaden.

Till de *inomvetenskapliga* konsekvenserna hör att val av forskningsobjekt, problemformulering, angreppssätt, teoribildning och analysresultat vuxit fram och påverkats av den kompakta mansdominansen som förr

var total och som i dag endast i mindre utsträckning luckrats upp – mestadels av kvinnor som lärt sig männens regler.

Det är därför ingen slump att vi vet så lite om kvinnornas historia, arbetssituation, kultur, språk, psykologiska identitetsutveckling osv. Det är ingen slump att forskningen utgår från *mannens värld som den normgivande* (antingen det gäller samhällsvetenskap, tex klassanalys och maktproblem, eller beteendevetenskap, humaniora m m) och att kvinnorna – när man kommer ihåg dem – tas med som en avvikande grupp. Om kvinnorna var hälften av forskarna skulle mer forskning bedrivas utifrån specifika kvinnoerfarenheter och -intressen. Aspekter och perspektiv som nu helt ignoreras skulle tas fram, vedertagna teorier skulle korrigeras för att bättre motsvara verkligheten, hela vår världsbild och historieuppfattning skulle påverkas.

Detta är alltså ett problem som rör hela samhället – både män och kvinnor. Dessa utom- och inomvetenskapliga effekter av kvinnornas annorlunda och sämre samhällsliga situation hör nära samman och det är därför omöjligt att angripa den ena effekten utan att angripa den andra.

Därför bildades Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning i Lund våren 1978 – en basorganisation som arbetar både för de kvinnliga forskarnas intressen och för en satsning på kvinnoforskning. Mer om Forum-organisationernas framväxt och verksamhet i Lund och på andra platser i landet berättas i Krönikan längre fram i tidskriften.

Varför en kvinnovetenskaplig tidskrift?

Det finns två huvudmotiv till att vi startar *Kvinnovetenskaplig tidskrift*:

De av oss i Forum som arbetar med kvinnoforskning har länge upplevt ett starkt behov av kontakt med andra kvinnoforskare. Ett problem för oss är ju att vi är geografiskt och ämnesmässigt spridda och mer eller mindre isolerade från varandra. Det har varit svårt att föra en systematisk diskussion om de särskilda problem som vi har gemensamma, teoretiska frågor, metodfrågor, materialproblem, källbrist osv. Och detta häm-

mar naturligtvis även teoribildningen på vårt område. Därför ser vi det som en angelägen uppgift att skapa ett forum för tvärvetenskaplig problemdiskussion. Något sådant har hittills inte funnits. Det är desto mer häpnadsväckande som den skandinaviska kvinno- och jämställdhetsforskningen har en internationellt sett hög nivå. Sedan början av 1970-talet utkommer däremot utomlands flera tidskrifter för kvinno- och jämställdhetsforskning, tex i USA, Tyskland och Frankrike.

Det andra motivet för startande av tidskriften är att främja en dialog mellan forskning och samhälle, alltså ett vidare perspektiv än ren forskningsinformation som ju endast går i den ena riktningen. Ett viktigt skäl till att resultaten från den kvinno- och jämställdhetsforskning som bedrivs har svårt att nå de stora intressegrupper i samhället som behöver och efterfrågar dem (fackföreningsrörelsen, näringslivet, myndigheter såsom arbetsförmedlingen, jämställdhetsgrupper på olika arbetsplatser, undervisning och yrkesrådgivning i skolorna, massmediafolk och andra opinionsbildare) är att det f n inte finns någon instans som sprider dess resultat, som systematiskt bevakar den skandinaviska och internationella debatten och gör den tillgänglig för en bredare publik.

Det är alltså angeläget att en kvinnovetenskaplig tidskrift grundas, dels för att ge argument och stöd för frigörelsekampen och jämställdhetsarbetet i samhället, dels för att underlätta för de svenska forskarna att delta i den internationella debatten och tillgodogöra sig utländska erfarenheter. Vi vill också stimulera fler till kvinnoforskning.

Det räcker inte med att man satsar på kvinno- och jämställdhetsforskning; forskningsresultaten måste också spridas kontinuerligt för att kunna integreras i utbildningen på alla nivåer och för att i sista hand kunna påverka samhällets kvinnouppfattning.

Ett tredje syfte som hänger nära ihop med de två första är att ta upp de kvinnliga forskarnas villkor. Diskussionen om kvinnoforskningens villkor belyser ju skarpt det nära sambandet mellan forskarnas mate-

riella och sociala villkor å ena sidan och forskningens inriktning och resultat å den andra. Detta blir för övrigt temat för nästa nummer av *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. Denna diskussion leder i sin förlängning till en bredare forskningspolitisk debatt.

Vad är kvinnoforskning och vad är jämställdhetsforskning?

Vad menas då med kvinnoforskning? Är det forskning av kvinnor, om kvinnor eller för kvinnor? Är det kanske alla tre?

Bortsett från den första typen som väl ändå är en rätt sällsynt (men förekommande) missuppfattning, duger dessa grova definitioner som en grundval för finare distinktioner. Det finns olika uppfattningar om vad det ena eller andra innebär. Men låt oss här redovisa vår syn.

Samma samhälleliga förändringar har gett upphov till de behov och intressen som lett till ökad kvinno- och jämställdhetsforskning. Men hur skiljer sig de två forsknings typerna åt? Det finns flera aspekter att skärskåda dem ur. Vi skall här försöka strukturera dem efter syfte, objekt, teori och metod samt organisering. Gränserna mellan dessa kriterier är dock inte vattentäta.

Syfte

Ett första kriterium för sortering är om forskningen i fråga är *emancipatorisk* eller inte. Med emancipatorisk forskning menas – som ordet antyder – sådan som syftar till frigörelse, och med frigörelse kan man mena olika ting.

JÄMSTÄLLDHETS Forskning

Till den emancipatoriska forskningen vill vi räkna bl a den äldre forskning som inspirerades av könsrollsdebatten på 1950- och 60-talen och som syftade till lika villkor för könen. Den typen av forskning kallas i dag – i Sverige åtminstone – *jämställdhetsforskning* och kan sägas motsvara kvinnorörelsens borgerligt demokratiska riktning. Den är oftast *kvantitativt* inriktad, dvs eftersträvar i första hand lika antal män och kvinnor på varje nivå i den samhälleliga hierarkin. Den

vill ge män och kvinnor lika möjligheter genom att t ex kompensera kvinnornas handikapp (via kvotering o d).

KVINNOFORSKNING

Kvinnoforskningen går däremot utöver de ramar som sätts av dagens samhälle och motsvarar närmast kvinnorörelsens socialistiska riktning. Den vill bryta ned den samhälleliga hierarkin och den arbetsdelning mellan manuellt och intellektuellt arbete som ligger till grund för arbetsdelningen mellan könen.

Det gäller här inte bara en kvantitativ uppdelning i lika antal minuter (för män och kvinnor) i arbetslivet resp vid diskbänken utan en strävan att integrera det privata och det samhälleliga i människors liv. Detta gör att kvinnoforskningen är mer *kvalitativt* orienterad. Den innebär forskning i de många kvinnornas intresse och anlägger deras perspektiv på forskningsobjektet. Denna kvinnoforskning utgör en *infallsvinkel* på varje forskningsområde. Objektet behöver då naturligtvis inte vara kvinnor. Forskning om preventivmedel för män är ett exempel på sådan kvinnoforskning.

Objekt

I många sammanhang där man inte går närmare in på begreppen nöjer man sig med den objektinriktade definitionen: kvinnoforskning gäller kvinnor. Och den är ofta tillräcklig, t ex i diskussionen om hur den ökade satsningen på forskning om kvinnors villkor och historia skall organiseras. En del anser att kvinnoforskningen bör samlas till ett enda – väl sorterat – institut, vilket skulle ge stordriftsfördelar och overhead-vinster, möjlighet till koncentration på metodproblem och källkritik som är specifika och gemensamma för forskning om kvinnor.

Andra hävdar att kvinnoforskningen måste bli en integrerad del av varje annan forskning: kvinnoforskningen är inte ett komplement, den är ett korrektiv av redan existerande forskningsresultat och teoribildningar. Och den måste bli en del av varje existerande forskningsområde – för forskningens egen skull. Något beror ens syn på kvinnoforskningens organisering på hur

man ställer sig till tvärvetenskap överhuvudtaget. Kan tvärvetenskapen ersätta ämnesvetenskapen? Eller bör den användas så att ämnesforskare samarbetar i tvärvetenskapliga projekt och *både* drar nytta av varandras fackkunskaper och får möjlighet utveckla en gemensam problemorienterad metodik?

Teori och metod

Någon *utvecklad* teori för kvinnors samhällsliga ställning finns ännu inte. Behovet av teori och de olika principiella ansatser som finns diskuteras i flera artiklar i detta nummer. Vi ser det som en central uppgift för *Kvinnovetenskaplig tidskrift* att vara ett forum för den diskussionen och därmed bidra till teoris utarbetande.

Här skall vi göra några mer allmänna reflektioner, främst rörande metod.

De olika syftena bakom kvinno- resp jämställdhetsforskningen präglar deras inriktning på olika sätt. Vi härdrar skillnaden här för klarhetens skull.

Jämställdhetsforskningen präglas av att den ofta är avsedd att ge underlag för politiska beslut. Den rör därför inte så mycket grundforskning som tillämpad forskning. Den är också ofta koncentrerad på problem i produktionsfären – i arbetslivet och den organisering som tar sin utgångspunkt där: facklig och politisk representation osv. Inget hindrar att denna typ av forskning sker på traditionella villkor. Särskilda svårigheter ställs naturligtvis av att forskningens objekt är kvinnor, eftersom kvinnors verksamhet och behov inte dokumenterats så väl och detaljerat som männens.

Men de teoretiska svårigheterna blir större när man ägnar sig åt *kvinnoforskning* av den typ som uppstått och formats i samband med den nya kvinnorörelsens krav på kunskap och klarläggande av orsaker och samband rörande kvinnoförtrycket. Den har ofta ett längre tidsperspektiv och ställer krav på djupare kunskap. Det innebär att den i stor utsträckning måste ägna sig åt grundforskning. Förutom kvantitativa metoder betonar den kvalitativa metoder mer än jämställdhetsforskningen.

Kvinnoforskningen riktar sig ofta mot en

annan och föga uppmärksammasad samhällslig sfär, nämligen reproduktionen av arbetskraften – den del av samhället och människornas liv som länge varit och ännu till stor del är privat organiserad, som varit undandragen kapitalets lönsamhetskrav och makt-havarnas intresse. Det innebär inte bara att man saknar källmaterial i besvärlig utsträckning utan också en teori för långsiktig förändring.

Organisationens och villkorens betydelse

Kvinnoforskningen strävar också efter att tillämpa kvinnorörelsens demokratiska organisationsform: kollektiva arbetsmetoder är vanliga och främjas av kvinnoforskningens tvärvetenskapliga tendens.

I kvinnoforskningens natur ligger vidare att den är *ämneskritisk*. Den har uppstått som en reaktion mot de manligt dominerade teorier och metoder som producerats utifrån ett mer begränsat perspektiv och andra kunskapsintressen än kvinno- och jämställdhetsforskningen nu framför. Kvinnoforskningen ifrågasätter vetenskapligheten i den traditionella forskning som definierats genom konsensus i ett forskarsamhälle som är snedfördelat inte bara klassmässigt utan även könsmässigt. Den starka könssegregeringen i samhället som ger kvinnor och män tendentiellt olika samhällslig situation och olika erfarenheter, värderingar och prioriteringar gör att i synnerhet samhällsvetenskaplig men även annan forskning som inte tar hänsyn till detta, blir ointressant, ogiltig och i sämsta fall felaktig, om den tillmätts universell betydelse.

Kvinnoforskningen bärs till stor del upp av kvinnliga forskare som präglats av kvinnorörelsen. De kvinnliga forskarna är inte längre enstaka kvinnor som lärt sig fungera på männens villkor i det traditionella forskarsamhället. Det börjar nu finnas fler kvinnliga forskare och det leder till att deras materiella och sociala ställning, deras erfarenheter och medvetande slår igenom i deras arbetssituation och forskning på samma sätt som förut de manliga forskarnas situation som grupp kunde diktera *deras* (och de enstaka kvinnornas) arbetsvillkor och påver-

ka deras forskningsinriktning. De kvinnliga forskarna har som grupp en tendentiellt annan samhällelig situation och andra livserfarenheter och prioriteringar än den traditionelle manlige forskaren. De ställer andra krav på arbetsvillkor som möjliggör att kombinera arbete och familj, och på en forskningsinriktning (objekt) som de själva finner relevant. När fler kvinnor forskar framgår det att deras problem i det manliga forskarsamhället inte är personligt utan samhälleligt betingade. Den betydelse forskarens materiella och sociala situation har för forskningsarbetet *synliggörs*.

Samtidigt har forskningsarbetet alltmer underställt de produktivitetskrav som gäller annan produktion i samhället. Det yrkesmässiga hantverket tenderar att omvandlas till ett "industriellt" lönearbete.

I denna pågående omstöpning av forskarutbildning och forskningsorganisation finns en god möjlighet för oss kvinnor att göra våra krav gällande. En mänskligare arbetssituation för alla forskare möjliggör kombinationen av familj-arbete-fackligt/politiskt arbete m m. Kvinnoperspektiv i forskningen förnyar både teori och praktik, dvs både innehåll och organisering av forskningen.

Det är *Kvinnovetenskaplig tidskrifts* ambition att spegla och främja en bred diskussion på det här området. Vi välkomnar inlägg från alla våra läsare!

Nr 1

I det här numret tar vi upp en diskussion om de här frågorna. Temat är Vad är kvinnoforskning? och som framgår av artiklarna finns redan här flera olika uppfattningar representerade. Förutom artiklar inom temat kommer varje nummer att innehålla inlägg i en löpande diskussion om olika ämnen. Dessutom innehåller tidskriften rapporter, recensioner och information om vad som händer (seminarier, konferenser, anslag m m). Vi hoppas att du kommer att utnyttja den här möjligheten att nå många forskare och andra intresserade.

Temat för nr 2 blir de kvinnliga forskarnas villkor. Därefter är följande teman preliminärt planerade: kvinnor och medicinsk

forskning, forskning om familjen, kvinnorätt, kvinnor och konst, kvinnoarbete, kvinnor och teknik m m. Dessutom planeras artiklar om kvinno- och jämställdhetsforskningens organisering och inriktning i de nordiska länderna. Varför finns det så markanta skillnader? Om detta planerar vi ett nordiskt samarbete. Och vi hoppas få på ett kontinuerligt livligt deltagande från de andra nordiska länderna.

I *Kvinnovetenskaplig tidskrift* kommer – hoppas vi – många olika uppfattningar om kvinnoforskning att göra sig gällande. Vi vill inte utesluta någon definition eller riktning utan vill tvärtom att tusen blommor skall blomma och idéer befrukta varann!

KD, AG, ALL

KVT 1985

REDAKTION: Ingrid Holmquist, Eva Borgström,
Anna Jónasdóttir, Lena Boethius,
Margareta Lindholm och Margareta Wedborg

REDAKTIONSORT: Göteborg

ARTIKELFÖRFATTARE: Karin Lützen

KARIN LÜTZEN

Den normala onormala kvinnan

Denna artikel är en starkt förkortad version av Karin Lützens magisterföreläsning som hölls vid Institut för Nordisk Folke-mindevidenskab vid Københavns Universitet i juni 1985. Det förelagda ämnet var "En helt normal kvinna".

"En helt normal" kvinna skulle kunna uppfattas på två sätt, menar Karin Lützen. Dels kan det betyda den normala representanten för hela kvinnokönet och dels den normala representanten för en särskild grupp av kvinnor. Den "normala onormala" kvinnan skulle med det senare synsättet i så fall betyda: den "normala" represen-

tanten för den grupp av kvinnor som samhället stämplat som "onormala" — de lesbiska.

I talet om vad som är normalt och vad som är onormalt är det viktigt att fråga sig vem som avgör vad som är det ena eller det andra. Karin Lützen skiljer i denna artikel mellan den lesbiska kvinnan själv — huvudpersonen — och det omgivande samhället — åskådarna. De lesbiska kvinnornas bilder av sig själva och varandra skiljer sig från åskådarnas bilder, men det finns ett dialektiskt förhållande mellan dessa olika bilder.

Kvinnokärlekens historicitet

Under 1800-talet var åskådarna uteslutan-
de män. De var romanförfattare från före-
trädesvis Frankrike, eller forskare i sexual-
vetenskap. Kvinnorna var under 1800-talet
inte åskådare, eftersom alla kvinnor var
mögliga kvinnoälskare. Vare sig kvinnorna
ur borgarklassen var gifta eller ogifta, hade
de möjlighet att hysa kärlek till andra kvin-
nor, eftersom kvinnokärleken var en del av
borgerskapets kvinnokultur. Att inte känna
begär var idealt för dessa kvinnor. En nor-
mal kvinna antogs därför inte begära den
kvinna hon älskade, liksom hon bemödade
sig om att inte göra det.

Men enligt de franska författarna fanns
det vissa kvinnor som inte respekterade det-
ta och de blev av denna anledning uppfatta-
de som onormala. Sådana kvinnor beskrevs
som mycket klart avgränsade typer; de var
de *normala onormala*. Forskare i sexualveten-

skap välkomnade dessa typer och vidareut-
vecklade dem från romangestalter till pato-
logiska typfall. De blev till kvinnor som
hade en abnorm sexualdrift och dessutom
uppfattade sig själva som män. Härmed
uppstod den homosexuella kvinnan.

Detta var huvudpersonerna och åskådar-
na, vilka under 1800-talet levde i var sin
värld. Under 1900-talet blev rollfördelning-
en en annan. Nu blev de kvinnor som mer
eller mindre motvilligt iklädde sig den ho-
mosexuella identiteten huvudpersoner. *Alla*
andra blev åskådare. De kallades istället
för heterosexuella och uppfattade sig själva
som de normala.

Den bild åskådarna skapade sig av den
lesbiska kvinnan, kom att påverka hennes
bild av sig själv. Det uppstod en dialektik
mellan hennes egen självuppfattning och de
andras uppfattning av henne, vilken sank-
tionerade att hon kunde internalisera deras
syn. Eller för att säga det rent ut: hon älska-

de kvinnor och läkarvetenskapen hävdade att det berodde på att hon önskade att hon vore en man. Denna uppfattning tog hon till sig och började uppföra och klä sig som en man. Det var tillåtet, eftersom hon då levde upp till åskådarnas bild av den normala onormala kvinnan.

Jag kommer här att gå igenom olika bilder av den homosexuella kvinnan, så som huvudpersoner respektive åskådare har sett henne. Deras olika syn kommer jag att skilja åt i två tolkningsunivers. Jag börjar med en kort karaktäristik av åskådarnas bilder.

De fyra kvinnotyperna

Den första typen är den androgyna kvinnan. Hon är vacker och har ett förtrollande sätt att förena de kvinnliga och de som fortfarande kallas för manliga, sidorna hos sig själv. Att det rör sig om en sådan förening framgår också av namnet, då grekiskans ord för man är "aner", och böjs med "d", så att det i genitiv blir "andros". Gyne betyder kvinna, och återfinns i ordet gynekologi – läran om kvinnan. Den androgyna kvinnan får ej förväxlas med en hermafrodit, även detta ett grekiskt ord, bildat av Hermes – gudarnas sändebud – och Afrodite – kärleksgudinnan. En hermafrodit är ett i biologisk bemärkelse tvekönat väsen, medan den androgyna är tvekönad i andlig bemärkelse. Den androgyna kvinnan rider, i symbolisk mening, genom tiden och mellan könen. Hennes sinnesstämning är livsaptit och djärvhet.

Nästa typ är den feminina kvinnan. Hennes kvinnlighet understryks av det utslagna håret och den kyska, långa kjolen vars färg – vit – betonar hennes oskuld. Hennes attribut är den lilla spetsnäsduken som hon använder till att omväxlande torka bort tårar med, krama i sinnesrörelse och tappa på golvet i förhoppning om att någon galant herre skall plocka upp den åt henne.

Den tredje typen är den ödesdigra kvinnan, eller som man säger på franska: la femme fatale. Hon går också under beteckningen La belle dame sans merci, alltså den vackra kvinnan utan nåd. Hon är kvinnligt men dramatiskt skön. Den lite sydländska

prägnen skall antyda hett blod och vildhet. Hennes blodröda naglar och läppar, liksom den svarta klädseln antyder död och dramatik.

Slutligen har vi den manhaftiga kvinnan. I motsats till den androgyna kvinnan har hon inte förmått att förvalta sina så kallade manliga sidor särskilt lyckosamt. Istället för att förena de bägge könsrollerna och låta dem uppgå i en högre enhet, har hon dumpit ner mellan två stolar. Hon är född som kvinna men önskar att hon vore man. Hon har dock inte blivit transsexuell. Hon gör allt för att maskulinisera sitt yttre så långt det är möjligt utan att riskera att bli anhängen som transvestit.

1800-talets åskådare

Den första typen – den androgyna kvinnan – red in år 1835 och ut igen år 1836. Hon utkom nämligen i två band. Hon hette mademoiselle de Maupin och var skapad av Théophile Gautier men byggd på en autentisk person, Madeleine Maupin, som levde på 1600-talet. Hon hade varit operasångerska i Paris, och duellant i mansdräkt i resten av landet. Dessutom hade hon haft kärleksförhållanden med både kvinnor och män. Gautier lät *sin* mademoiselle de Maupin, förklädd till man, dra ut i världen till häst för att lära känna männens värld inifrån. Om sin upplevelse av att ha varit av båda könen sa hon: "I verkligheten tillhör jag intet av de två könen; jag äger varken kvinnans löjliga underdanighet, hennes räddhågsenhet eller intresse för bagateller; jag har inte mannens laster, hans avskyvärda fylleri och brutala läggning, jag tillhör ett särskilt, tredje kön som ännu inte har något namn, vare sig det nu står över eller under, är mer eller mindre bristfälligt än de andra. Jag har en kvinnas kropp och själ, en mans intelligens och styrka, och jag äger för mycket eller litet av båda könen för att helt kunna ansluta mig till det ena av dem." (Théophile Gautier, s 377).

Den androgyna mademoiselle de Maupin var vacker och attraherade båda könen – och var också själv attraherad av dem båda. Men denna ambivalenta könsposi-

Bilden kan inte återpubliceras av upphovsrättsliga skäl.

... ”den feminina kvinnan och den ödesdigra kvinnan utgör ett oskiljaktigt par.” Sir John Lindsay, ”Häxsabbat”, 1898.

tion var unik och återkom inte i efterföljande romaner om lesbiska kvinnor.

Alla dessa var istället uppbyggda kring samma treklöver: den feminina kvinnan som blir förförd av den ödesdigra kvinnan, och räddas – eller åtminstone utsätts för räddningsförsök – av den manlige hjälten. I *La fille aux yeux d'or*, skriven 1835 av Honoré de Balzac, heter den feminina kvinnan Paquita, och hon hålls strängt bevakad i en överdådig boudoir. När den manlige hjälten ändå trotsade faran och besökte henne, berättade hon: ”Jag är länkad som ett stackars djur vid sin länkpåle.” (Honoré de Balzac, s 424).

De unga två förenade sig i älskog; Paquita såg då ljuset och deklarerade för hjälten: ”All den lidelse som man har tillskrivit mig, som jag ingav en annan, den känner jag nu för dig!” (A a, s 437) Paquitas kryptiska

utlåtande skulle visa sig betyda att hon hölls fången av den ödesdigra kvinnan – markisinnan San-Real – vars passion var riktad mot henne. Hon hade haft sexuella upplevelser med markisinnan, och när hjälten tog Paquita i sin famn fick han inse att – som Balzac skrev – även om hon var orörd, var hon sannerligen inte oskuldsfull. Det vill säga, hon var erotiskt väckt, men hade mödomshinnan i behåll. Den fick sig dock en törn när hon förenade sig med hjälten, och detta upptäckte markisinnan när hon i sin tur famnade Paquita. Över detta blev hon så rasande, att hon mördade henne. Hjälten hann precis med att bli vittne till sista akten av blodbadet i boudoiren när han såg markisinnan sticka dolken i Paquita med orden: ”För det blod du har givit honom blir du skyldig mig resten av ditt blod.” (A a, s 447.) Meningen med denna

replik är att markisinnan skulle vara så för-
tvivlad över att inte ha kunnat deflorera
Paquita på så kallat naturligt vis. Hon kun-
de endast "deflorera" henne genom att
snitta upp sår i resten av hennes kropp.

Dessa två kvinnotyper kom att gå hand i
hand genom litteraturen. Den feminina ty-
pen var alltid intagande och hjälplös och
mottaglig för manlig frälsning, och lät dess-
utom förstå att hon endast stod i förhållan-
de till den andra av tvång. Den ödesdigra
kvinna var i gengäld en förbehållslös kvin-
noälskare och hade dessutom en utmärkan-
de skön framtoning, dock ofta med ett drag
av sagoväsen. Det kunde, som hos marki-
sinnan San-Real, vara varulvslikt samman-
vuxna ögonbryn, eller som hos baronessan
d'Hermeline (Catulle Mendès, *Méphisto-
héla*) blod i mungiporna som hos en vam-
pyr. Dessutom var hon ofta adlig och upp-
trädde både som markisinna, grevinna och
baronessa. Dock föll hon 1880, i form av
Zola's *Nana*, ner i rännstenen och blev pros-
tituerad, men – märk väl – alltså med
adlig kundkrets.

Typiskt för henne var att hon endast kun-
de behålla sin älskade genom tvång. Ja, det
var to m ovisst om hon egentligen kände
sann kärlek, eller om hon bara var makt-
lysten.

Från och med 1880 kommer en ny typ av
kvinnoälskande kvinna in i litteraturen i
och med naturalismen – men bara som
bifigur. Det är den manhaftiga kvinnan och
hon är medveten om att hennes kärlek till
kvinnor ställer henne i en särställning. Det-
ta yttrar sig hos Zola i att hon träffar lika-
sinnade på en särskild restaurang. Men inte
bara hon själv var medveten om sin särart,
omgivningen var det också. I Guy de Mau-
passants *La femme de Paul* stod ett gäng pros-
tituerade och ficktjuvar på en kaj vid Seine
och skrek förtjust: "Där kommer Lesbos"
(Guy de Maupassant, s 226) åt några man-
haftiga kvinnor i en kanot. Men i motsats
till 1800-talets tre övriga figurer var den
manhaftiga kvinnan absolut ingen skön-
hetsuppenbarelse, än mindre särskilt ele-
gant. Detta framgår av Maupassants be-
skrivning av en av kvinnorna i kanoten:
"En fet blondin i mansdräkt, med en jacka

av vit flanel, låg utsträckt på ryggen i bå-
ten, med benen upplagda på rodderskans
bänk, ett på var sida, och rökte en cigarrett,
medan hennes bröst och mage skakade vid
varje årtag." (Aa s 226).

1800-talets kvinnor

Detta är alltså de fyra typerna av den onor-
mala kvinnan, som hon framställs i den
franska romanen under 1800-talet. Om
man skall försöka peka ut den vanligaste av
dem, får det ske enligt uteslutningsmeto-
den. Den androgyna kvinnan förekom en-
dast en gång och får därför utgå. Den man-
haftiga uppträdde bara som bifigur och får
därför också räknas bort. Då återstår den
feminina kvinnan och den ödesdigra kvin-
nan och de utgör ett oskiljaktigt par.

Det är svårare att hitta detta par inom
den lesbiska kvinnans eget tolkningsuniver-
sum. Och om det förekommer uppfattas det
på ett annat sätt av kvinnorna själva. Makt-
skillnaden kunde uppfattas som någonting
eggande, så som Vilhelmine Zahle uttryck-
te, då hon beskrev sin upplevelse av skåde-
spellerskan Agnes Nyrop: "Ja, för hon var
skön, och just så lagom överlägsen att en
ung, ödmjuk flicksjäl kunde – med välbe-
hag – känna sig som den mycket lilla." (Vilhelmine Zahle, "Fru Agnes Nyrop"). Även Henriette Skram har berättat om det
utbyte hon hade av ett liknande förhållan-
de. Hon var lärarinna på Zahles flickskola,
och dolde inte att det ibland kunde vara
svårt att tjäna under Natalie Zahle. Men
när det verkligen gällde, sökte man aldrig
hennes hjälp förgäves. Henriette berättar
om vad som då hände: "Då kände man till
fyllest hur härligt det var att tjäna under en
så stor herre, då kände man sin syn vidgad
för så mycket som man förut inte haft ögon
för, då glömde man dagens andra umbä-
randen och bördor." (Natalie Zahle, *Mit liv*
och *N Zahle i sit liv og virken* av Henriette
Skram).

Den härskande kvinnan uppfattades all-
tså inte som ödesdiger utan som inspireran-
de. Den härskande kvinnan själv gav heller
inte uttryck för att hennes tillfredsställelse
skulle ligga i att utöva våld eller tvång.

Bilden kan inte återpubliceras av upphovsrättsliga skäl.

Den manhaftiga kvinnan har "i stället för att förena de bägge könsrollerna . . . dumpit ner mellan två stolar". Karl Arnold, "Lotte vid skiljevägen", 1925.

Även hon lärde sig något av sitt förhållande med en feminin kvinna, och Natalie Zahle skriver själv om vad Ulrikke Rosing betydde för henne då de levde tillsammans på 1850-talet: "Hon fick ett välsignande inflytande över mitt andliga liv. Det var Ulrikke som fördjupade min religiösa känsla, vilken en längre tid hade varit överskuggad av mina patriotiska känslor, det var hon som fick mig att fördjupa mig i min bibel, hon som förde mig till Vartov, till Grundtvigs förkunnelse." (A a, s 75.)

Sexualvetenskapen

Både bland borgarklassens kvinnor och hos de flesta franska författare var det möjligt att älska kvinnor och ändå behålla sin

kvinnlighet. Men sexualvetenskapen maskuliniserade den kvinnoälskande kvinnan, och Krafft-Ebing skrev in sin *Psychopathia Sexualis*, år 1886: "Den kvinnoälskande kvinnan känner sig sexuellt som en man." (R v Krafft-Ebing, s 61). Detta, menade han, försökte hon också att understryka med sitt utseende. Den romangestalt som hade kommit sist in i bilden – den naturalistiska bifiguren – blev nu av sexualvetenskapen utnämnd till den nya lesbiska kvinnan. Hon måste absolut betecknas som den maskulina kvinnan, inte som den androgyna, eftersom hon enligt åskådarna varken kände sig som tillhörig båda könen eller inget av dem, utan som *det hon inte var*.

Sådan var alltså hennes uppfattning av sin könsidentitet, och sådan avspeglade den

sig i hennes yttre. Hennes kärleks beskaffenhet ansågs dock om den överhuvudtaget nämndes – ödesdiger. På 1900-talet ingick den ödesdigra kvinnan i symbios med den manhaftiga kvinnan. Detta kan möjligen bero på att sexualvetenskapen använde den franska romanen som källmaterial och där fann sina beskrivningar av såväl typer som känslor.

1900-talets betraktare

Som forskningsobjekt blev den homosexuella kvinnan dock långt mindre uppmärksamman än den homosexuelle mannen. De professorer som 1907 församlats till danska kriminalistforenings årsmöte för att revidera strafflagen, beslutade att inte diskutera den homosexuella kvinnan. Den enda som inte höll med var professor Edvard Ehlers. Han sade att de minsann inte var så ovanliga, och fortsatte sitt inlägg: "Man känner igen de homosexuella kvinnorna lika väl som de manliga homosexuella redan på deras yttre: den utpräglad maskulina gången, den höga kragen, det kortklippta håret." Detta var alltså den manhaftiga kvinnans utseende, men Ehlers hade även en teori om henne som förförare: "Mycket få av de heterosexuella kvinnorna kan i längden motstå dessa kvinnors förförelselust och förförelsetalanger." (Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforening sjette Aarsmøde, s 46). Visserligen sade han inte rent ut att de var ödesdigra, men farliga var de, eftersom de var oemotståndliga.

Också i romanen blev denna förförelsekonst gestaltad. I Clara Hammerich roman *Afspreet* från 1939 presenteras vi för fröken Hergel som var en "bleksiktig, maskulin kvinna." (Clara Hammerich, s 24) Hennes charmoffensiv beskrivs så här: "Som katten på råttan lurade hon på ett tillfälle att komma i närheten av Marieluisse utan att väcka uppseende." (Aa s 116) Hon lyckades, och Clara Hammerich fortsätter: "Hon spann fler och fler fina trådar kring Marieluisse, och satt själv som spindeln mitt i nätet och väntade." (A a s 118) Romanen slutar naturligtvis sorgligt som sig bör: den manhaftiga spindeln lyckas fånga den oskyldiga

Marieluisse och förvandla henne till ett morfinvrak – varpå hon själv försvinner iväg till nya kvinnor.

Vare sig hon var ödesdiger eller inte, hade den nya lesbiska kvinnan nu blivit entydigt manhaftig, samtidigt som hennes anknytning till den feminina kvinnan inte längre var lika nära. Parterna i det lesbiska paret från 1800-talet blev inte längre nämnda i samma andetag under 1900-talet.

Under 1800-talet var det alltså stor skillnad på betraktarnas och huvudpersonernas bild av dessa kvinnor, och möjligen kände de inte ens till varandras uppfattningar. Men under 1900-talet uppstår en dialog mellan de två parterna, och de smittas ömsesidigt av varandras synpunkter. Ingen av de kvinnoälskande kvinnorna har dock givit uttryck för att de själva eller deras älskade skulle vara ödesdiger. Den figuren försvinner också under 1900-talet ut ur de lesbiska kvinnornas eget tolkningsuniversum. Kvar stod kvinnan som överskred sin könsroll, oavsett om hon sedan var androgyn eller manhaftig.

1900-talets kvinna

Just dessa två kvinnotyper skildrades i två romaner, skrivna av kvinnliga författare i England år 1928. Den manhaftiga uppträdde som Stephen Gordon i Radclyffe Halls *Ensamhetens brunn*. Den androgyna uppträdde i form av Orlando, och var Virginia Woolfs förälskade beskrivning av Vita Sackville-West. Handlingen börjar under 1500-talet, då Orlando lever som pojke. Men under sin vistelse i Konstantinopel som Englands ambassadör, byter han kön, och lever i kvinno skepnad år 1928 då biografien avslutas. Men även sedan Orlando blivit kvinna fortsätter hon att ha kärleksförhållanden med kvinnor – om än förklädd till man. Om Orlandos utbyte av att uppträda som båda könen skrev Virginia: "Hon hade, tycks det, ingen svårighet att skapa de två skilda rollerna, ty hennes kön skiftade betydligt oftare än de som aldrig burit annat än ett slags kläder kan göra sig en föreställning om. Inte heller är det något tvivel om att hon bärgade tvåfaldiga skör-

dar tack vare detta knep. Nöjena i livet hade blivit flera och dess erfarenheter mångfaldigats. Hon bytte knäbyxornas präktighet mot underkjolarnas förföriskhet och åtnöt i lika hög grad båda könsens kärlek." (Virginia Woolf, s 146–147) Orlando ämnade alltså elegant kila ut och in mellan de två könsrollerna, något som också Vita själv gjorde, om än med ett visst mått av självförebåelse.

När boken kom ut år 1928, innehöll den foton av Vita, så att ingen skulle sväva i tvivelsmål om att det var hon som var Orlando – eller åtminstone att Vita var som Orlando. Och enligt Virginia var Vita inte bara androgyn. Hon var också en förbehållslös kvinnoälskare, vilket Virginia anspelat på i ett brev till henne år 1929: "En kvinna skriver att hon måste stanna upp och kyssa sidan när hon läser Orlando – din ras, utgår jag ifrån. Procentantalet lesbiska stiger i USA, allt tack vare dig." (*A reflection of the other person. The letters of Virginia Woolf*. Vol IV s 14) Orlando kunde ha varit en härlig figur att förälska sig i för somliga kvinnor, och för andra att identifiera sig med. Dessutom kunde hon ha varit en tilltalande bild att visa upp för betraktarna. Slutligen kunde hon ha blivit en sporrande förebild för alla kvinnor – såväl lesbiska som heterosexuella – eftersom hon erbjöd en helt ny kvinnoroll.

Men så gick det alltså inte. Möjligen steg procenttalet lesbiska kvinnor 1929 p g a att kvinnor förälskade sig i eller identifierade sig med Orlando. Men sedan dess är det ändå inte henne vi har att tacka, eller be-skylla, för att ha förfört kvinnor. *Orlando* var inte den bok som stacks över disken av någon förstående bibliotekarie, ifall man rod-nande kom och frågade efter en bok om homosexuella kvinnor på biblioteket. Det var istället *Ensamhetens brunn*, med sitt dys-tra budskap, som blev den lesbiska bibeln. Bilden av den homosexuella kvinnan hade med läkarvetenskapens hjälp blivit den manhaftiga kvinnan. Och det var just den manhaftiga Stephen som var huvudperson i *Ensamhetens brunn* och gjorde den till en bi-bel. Dessutom var hon ledsen, vilket uppen-bart var vad man förväntade sig att en les-bisk kvinna skulle vara.

Mademoiselle de Maupin hade uppfattat sig som ett tredje kön, Orlando var hemma i båda, men Stephen kände sig inte hemma någonstans. Detta gav Radcliffe Hall som författarstämma uttryck för, när hon be-skrev henne som ung och famlande: "hon hade ännu inte lärt sig att den ensammaste plats i världen är könsens Ingen-mans-land." (Radcliffe Hall, s 84).

Liksom läkarvetenskapens lesbiska kvin-nor kände sig alltså Stephen som en man, vilket hon berättade för sin mamma under en bitter uppgörelse, efter att hennes förhål-lande med en kvinna blivit uppdagat: "Jag älskade henne så som en man älskar en kvinna, jag har aldrig känt att jag är kvin-na. I hela mitt liv har jag aldrig känt att jag är kvinna, och det vet du." (A s 233) Här följde hon läkarvetenskapens nya logik, att en kvinna som älskar en kvinna nödvän-digtvis måste vara en man. Men eftersom det inte var något fel på dessa "onormala" kvinnors könsorgan, måste felet alltså fin-nas i själen. Den kvinnoälskande kvinnan uppfattas nu som ett väsen med mannsjäl, fångad i en kvinnas kropp. Men detta inne-bar förvisso inte att hon skulle uppfatta sig som androgyn, och glatt kunna jonglera med de båda könsrollerna.

Hon önskade istället att hennes kropp skulle ha stämt överens med den själ som tagit boning i den. Hur androgyn hennes kropp än tedde sig *var* den en kvinnas. Hon kunde därför heller inte leva som en man och få del av hans samhällsliv, liksom hon inte kunde göra sig något hopp om att bli älskad som en man. Just denna sorg lät Radcliffe Hall Stephen känna, då hon be-traktade sin egen spegelbild: "Den kvällen betraktade hon sin kropp i spegeln, och när hon gjorde det hatade hon sin egen kropp, dess muskulösa axlar, dess små, fasta bröst, dess smidiga, smala höfter. Hela sitt liv måste hon bära med sig denna kropp som ett onaturligt band på sin själ. Denna säll-samt eldiga och dock sterila kropp som måste älska utan att bli älskad tillbaka av föremålet för dess dyrkan." (A a s 215).

Stephen fick sin identitet och självupp-fattning med hjälp av avsnittet om homo-sexuella kvinnor i *Psychopathia Sexualis*, medan eftertidens lesbiska kvinnor hämta-

Den androgyna kvinnan "har ett förtrollande sätt att förena de kvinnliga och de ... manliga sidorna hos sig själv". Deira de Angelis, självporträtt, 1920.

de identifikation ur *Ensamhetens brunn*. Den patetiska romanen gjorde sexualvetenskapens budskap lättsmält. Trots att Stephen befann sig på botten av ensamhetens brunn, gjorde hon det ändå lätt för de kvinnoälskande kvinnorna att välja en otvetydigt lesbisk förebild.

Trots att Stephen skapades på 1920-talet, levde hon länge vidare som modell för identifikation. Hon blev den odödliga vandraren i verkligheten, så som Orlando hade varit det i sagan. Hon smalt så mycket samman med bilden av den lesbiska kvinnan, att den läsare som identifierade sig

med henne faktiskt trodde att hon och Stephen var de enda lesbiska kvinnorna i hela världen. Men allt efter som tiden gick, blev hon trots allt en smula otidsenlig. Hennes promenaddräkt var sedan länge ur modet, och dessutom var hon ju ganska begränsad i sin klass, godsägar-dotter som hon var. Inte desto mindre kunde alla använda henne tills man fann en bättre modell.

Den homosexuella kvinnan

Den mansklädda kvinnan blev bilden av den lesbiska kvinnan. Med utbredningen

av den bilden, skapades en växelverkan mellan sanktion och internalisering. Sexualvetenskapen skapade bilden, kvinnorna bar den vidare och blev därigenom mera synliga; betraktarna bredde ut föreställningen ännu mera. Läkarvetenskapen gav därför bara *ett* bud när den skulle beskriva homosexuella kvinnor, och det till på köpet skrivet i singular. Dr Leunbach skrev år 1926: "Kvinnan bär manskläder, röker stora cigarrer och känner sig på det hela taget särskilt dragna till männens *ovanor*." (J H Leunbach, s 52–53.) Överläkaren i psykiatri, med dr Christian Smith skrev 1939: "Den homosexuella kvinnan bär kläder av maskulint snitt, har herrkrage, slips, kortklippt hår, herrhatt etc." (Jens Chr Smith, s 241)

Men när både betraktarna och de lesbiska kvinnorna själva hade slagit fast denna bild ordentligt i folks medvetanden började dementierna strömma in. 1956 skyndade

överläkaren i psykiatri, med dr Ejnar Geert-Jørgensen till för att korrigera missuppfattningen. Han skrev: "Sedan har vi allt det där med de feminina männen och de maskulina kvinnorna, alltså de som folk anser vara de typiska homosexuella. Dessa specialtyper är ganska ovanliga och flertalet homosexuella har ingenting av allt det man tror, om man är ensidigt informerad om homosexualitetens väsen." (Einar Geert-Jørgensen, s 275)

Det faktum att denna föreställning behövde dementeras, bevisar att det var just den manhaftiga kvinnan som hade blivit 1900-talets lesbiska kvinna. *Varför* hon under 1800-talet hade framställts i par med en annan kvinna, medan hon på 1900-talet skildrades som en ensam vandrare i könens Ingenmansland, är sedan en fråga värd att söka svaret på.

Översättning: Maria Lidman

LITTERATURLISTA

- Balzac Honoré de, *La Fille aux yeux d'or*, Paris, 1835. Sidhänvisning gäller utgåvan Paris, 1983.
- Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings sjette Aarsmøde den 16–18 oktober 1907, Köpenhamn 1908.
- Gautier Théophile, *Mademoiselle de Maupin* 1835. Sidhänvisning gäller Agneta Krubbes danska översättning, Köpenhamn, 1945.
- Geert-Jørgensen Einar, *Hverdagsproblemer og sindslidelse*, Köpenhamn 1956.
- Hall Radclyffe, *The Well of Loneliness*, 1928, sv övers *Ensamhetens brunn*, Louise Renner, Stockholm 1932.
- Hammerich Clara, *Afsporet*, Köpenhamn 1939.
- Krafft-Ebing R v, *Psychopathia Sexualis*, Stuttgart, 1886.
- Leunbach J H, *Kønslivets problemer i nutiden*, Köpenhamn, 1926.
- Maupassant Guy de, *La Femme de Paul*, 1881, sv övers Hjalmar Söderberg, Stockholm, 1927.
- Mendès Catulle, *Méphistophéla*, Paris, 1890.
- Pontoppidan Knud, *Pervers Seksualitet. Bibliotek for Læger*, 7 Række, 2 Bind, Köpenhamn, 1891.
- Skram Henriette, *Nathalie Zahle i sit liv og sin virken*, Köpenhamn 1914.
- Smith Jens Chr, *Psykiatriske Forelæsninger*, Köpenhamn, 1939.
- Woolf Virginia, *Orlando*, 1928, sv övers *Orlando* av Magareta Ekström, Lund, 1982.
- A Reflection of the Other Person. The letters of Virginia Woolf*, Volyme IV, ed Nigel Nicholson, London 1978.
- Zahle Natalie, *Mit liv*. N Zahles efterladte papirer ved Th Moltke 1914.
- Zahle Vilhelmine, "Fru Agnes Nyrop" i *Kvinden og Samfundet*, 11 juli 1903.

KVT 1986

REDAKTION: Ingrid Holmquist, Eva Borgström,
Anna Jónasdóttir, Lena Boethius, Margareta Lindholm,
Margareta Wedborg och Maud Landby Eduards

REDAKTIONSORT: Göteborg

ARTIKELFÖRFATTARE: Maud Landby Eduards

MAUD LANDBY EDUARDS

Kön, stat och jämställdhetspolitik

*Kan staten skapa rättvisa
villkor för kvinnor, frågar Maud Landby Eduards
i denna artikel om den svenska
jämställdhetspolitiken. Hon diskuterar statens
roll i samhället, vad staten hittills gjort för kvinnorna och
vad kvinnor förväntar sig av den. Vi kvinnor
bör föra vår egen intressekamp och inte bli passiva
konsumenter av välfärd, menar hon.*

Jämställdhetspolitiken i Sverige är ett välfärdsfenomen, ett barn av högkonjunktur och en växande offentlig sektor. Jämställdhetspolitiken är statens svar på de senaste decenniernas kvinnokrav. De båda faktorerna är väl sammanflätade: efterkrigstidens expanderande ekonomi skapade arbetstillfällen för kvinnorna i helt ny skala, vilket födde behov av olika offentliga ingrepp, som ändrade skatteregler, daghem, kortare arbetstid etc. Kvinnorna krävde möjligheter att kunna förena förvärsarbete och hemarbete, produktion och reproduktion. Och staten trädde in att organisera den nya intressegemenskap som uppstått mellan kapitalet och kvinnorna.

Ett centralt problem i en analys av den offentliga jämställdhetspolitiken gäller just statens, den s k välfärds- eller socialstatens, förmåga och oförmåga att skapa bättre och mer jämlika levnadsvillkor för sina medborgare.

Jag skall här inte gå in på den svåra men intressanta frågan i vilken utsträckning som de politiska institutionerna eller andra ekonomiska och teknologiska faktorer förändrat kvinnors och mäns levnadsförhållanden, utan endast konstatera att exempelvis både abortlagen och upptäckten av p-pillret varit centrala komponenter i kvinnors välfärd.

Utgångspunkten här är de politiska institutionerna eller staten och effekterna av den offentliga jämställdhetspolitiken i vid mening.¹ För att kunna analysera och förstå

jämställdhetspolitikens betydelse, framgångar, tillkortakommanden och motsättningar skall jag sätta in jämställdhetsfrågorna i ett större social- och välfärdspolitiskt sammanhang.

Med jämställdhet brukar man mena lika rättigheter för män och kvinnor och att åtgärder inte får vidtas som missgynnar något kön.² Det långsiktiga målet kan sägas vara att minska arbetsdelningen mellan könen i politiken, på arbetsmarknaden och i familjen.³ I sin helhet kretsar emellertid jämställdhetspolitiken kring frågan om lika rättigheter, inte om att skapa lika resultat för kvinnor och män.

Det som uttryckligen kallas jämställdhetspolitik är en begränsad uppsättning policies. Men jämställdhetsaspekterna ingår, mer eller mindre uttalat, i en serie andra politiska ställningstaganden, främst på det socialpolitiska området. Den offentliga politiken fördelar löpande välfärd mellan olika grupper i samhället. Men vem får vad, när och hur? I vilken mån har kvinnor resp män gynnats av jämställdhetspolitiken?

Svaret på frågorna bör ta sin utgångspunkt i ett resonemang om statens kapacitet och jämställdhetspolitikens räckvidd. *Vad kan staten göra för kvinnorna?* Vilken statsteori ligger bakom vår bedömning av välfärdseffekterna? Därefter följer en genomgång av en serie socialpolitiska reformer i Sverige under efterkrigstiden. Efter vilka principer har social-/jämställdhetspolitiken byggts upp? *Vad har staten gjort för kvinnorna?* Avslut-

ningsvis spekulerar jag något kring problem med och alternativ till den nuvarande jämställdhetspolitiken. *Vad vill kvinnorna att staten skall göra för dem?*

Välfärdsstatens kapacitet

Frågan *vad staten kan göra för kvinnorna* kan ges olika svar beroende på vilken inställning man har till statens och den offentliga politikens roll i samhället. Till att börja med kan man urskilja två grunduppfattningar. Den *första* ser jämställdhetspolitiken som ett tecken på en vilja att faktiskt förbättra kvinnors levnadsvillkor och möjligheter att tillvarata sina egna intressen. Effekten blir en långsam urholkning av den patriarkala maktstrukturen. Staten träder in och medlar mellan könen och stöder kvinnorna med olika jämställdhetsreformer. Kvinnorna ökar härmed sin makt och ställer allt större krav på reformer. På sikt kommer samhällssystemet att förändras så att kvinnor och män lever under lika villkor.

I den *andra* uppfattningen betraktas jämställdhetspolitiken som marginella manövrer från patriarkatets sida för att upprätthålla den rådande ordningen. Att regeringen driver igenom särskilda reformer till förmån för kvinnorna behöver, enligt Cheri Register, inte nödvändigtvis betyda att de skulle gälla en rättvis sak, utan kan tolkas som "en förebyggande åtgärd som anses nödvändig för att avleda radikala krav och konflikter som kunde leda till än större splittring" (Register 1977:113). Karin Andersson, den fd jämställdhetskommitténs ordförande, har formulerat det som att "jämställdhet skall vi ha ... så länge det är kvinnorna som betalar för den" (*Dagens Nyheter* 8 mars 1979) – underförstått att männen inte skall behöva avstå något.

Den bärande idén här är att männen i staten har som mål att med olika medel upprätthålla den patriarkala samhällsstrukturen. Staten vidtar därför inga åtgärder som kan hota systemet. Jämställdhetspolitik kan bedrivas, men den har en systembevarande funktion.

De två tankegångarna kan föras tillbaka

till en liberal eller reformistisk resp en marxistisk statsteori-tradition (jfr Jaggars 1983:61). Staffan Marklund (1982) bygger sin studie av socialförsäkringarnas utveckling bl a i Sverige på denna distinktion. Han låter Max Weber företräda synsättet att socialpolitiken har en systemförändrande funktion, medan Karl Marx står för uppfattningen att staten och dess socialpolitik fungerar systembevarande, som en garant för borgarklassens dominans.⁴ Teorin om staten som ett instrument för männen att bevara och legitimera sin ställning (den andra modellen ovan) kan ses som analog med teorin om den kapitalistiska staten i marxismen.

En *tredje* teori om staten kan härledas ur den stora litteraturen om välfärdsstatens kris. Med Jürgen Habermas bör kvinnorna fråga sig om de politiska maktmedlen är den rätta metoden att nå målet: människovärdiga, jämlika och fria livsformer. Vilka möjligheter finns det att skapa bättre levnadsvillkor för medborgarna med juridiska och byråkratiska medel? (Habermas 1985: 66, 68.) Habermas tanke är att socialstaten står inför ett svårt dilemma. I syfte att tämja kapitalismen och skapa mer rättvisa livsformer har socialstaten byggts ut i en omfattning som nu hotar att kväva dess eget verk. Den interventionistiska staten har blivit så stark att den själv behöver "tämjas socialt" (ibid: 70).

I det här perspektivet kan jämställdhetspolitiken svårligen leda till reell jämställdhet, än mindre till frigörelse. Istället snärjs vi i ett system av institutioner, lagar och regler som lever sitt eget liv. Endast marginella förändringar i mäns och kvinnors levnadsvillkor kan komma till stånd.

Det *fjärde*, och sista, perspektivet på staten är mindre abstrakt och mer knutet till faktiska politiska förhållanden i Sverige. Den svenska välfärdsstaten är organiserad kring klassmotsättningarna. Vänster-höger-konflikten, med blockpolitik och ett utbyggt korporativt system för fredliga lösningar av motsättningen arbete-kapital, är tydligare än i många andra länder. Ett sådant politiskt system har svårt att hantera frågor som faller utanför vänster-höger-di-

mensionen. Abby Peterson (1981) har visat hur könsskiljande frågor, som går på tvärs mot den gängse partiindelningen, stör den politiska ordningen. Det gäller både spritförbuds-, atomvapen- och kärnkraftsfrågan. I det första och sista fallet fick partierna t o m tillgripa folkomröstning för att försöka nå en politisk lösning.

Problemet med jämställdhetsfrågorna är att de i princip inte låter sig infogas i den nuvarande politiska strukturen. Fördelningen av värden mellan könen är ett perspektiv som kan och bör anläggas på nästan alla politiska frågor, men i den praktiska politiken ses jämställdhet som en avgränsbar sektor, ett policyområde som många andra. Närmast anses det vara en arbetsmarknadsfråga, vilket betyder att klassperspektivet lätt tränger ut könsperspektivet.

Sammanfattningsvis kan man urskilja en optimistisk och tre mer pessimistiska uppfattningar om staten. I den första teorin betraktas staten som en kompromisstruktur, där olika grupper kan påverka politiken genom artikulering av sina intressen. Kvinnor kan förmå staten att driva fram jämställdhet mellan könen. I de tre andra är staten en intressestruktur i sig, i tjänst hos männen/patriarkatet, bevakad av makthavarna i den överdimensionerade socialstaten eller uppbyggd kring den institutionaliserade motsättningen arbete-kapital. Männen, välfärdsorganisatorerna och klasskampsföreträdarna kan också ingå olika former av föreningar. I samtliga fall blir det svårt, kanske omöjligt, för kvinnor att driva igenom sina intressen via staten. Åtminstone om det innebär att det skall ske på bekostnad av männen.

Ett problem i bedömningen av staten utifrån den reformpolitik som förs är att jämställdhetspolitiken skulle kunna utformas på liknande sätt i alla fyra modellerna; utan påbud för männen, könsneutral, syftande till lika rättigheter och möjligheter för kvinnor och män samt baserad på principen om samarbete mellan könen (jfr Eduards 1985:95). Ett annat problem är att kvinnorna mycket väl kan få det bättre alltmellan patriarkatet förstärks.

Fördelningsprinciper

Och visst har kvinnor fått det bättre liksom för övrigt män. Vi är alla förmånstagare i välfärdsstaten, men på olika sätt. Den traditionella vänster-höger uppdelningen går mellan *kollektivet* och *individen* som mottagare. I det första fallet bygger fördelningen på behov och intressen och syftet är att skapa jämlikhet. I det andra är insatser och produktivitet utslagsgivande för tilldelningen och jämlikhetsambitionerna är föga framträdande. Ideologiskt är individualism och kollektivism motsatta värden, men i praktisk politik uppträder de sida vid sida.

Den engelske sociologen Richard M Titmuss som analyserat de roller eller funktioner som socialpolitiken kan spela i olika länder, har också byggt sin modell på ett vänster-höger perspektiv. Men han tecknar tre kontrasterande modeller (Titmuss 1977: 30–32), vilka sedermera utvecklats av P A Pettersen (1985):⁵

A. *Socialpolitik mot restfattigdom*. Tanken bakom den här socialpolitiken är att stödja de som har det svårt i samhället, de som inte kan försörja sig själva – unga, arbetslösa, handikappade män och kvinnor etc. Men de sociala åtgärderna träder in först när den privata marknaden och familjen inte längre kan ta hand om individen. Stödet bör vara tillfälligt. Människor ska kunna ta hand om sig själva. 1800-talets fattigvårdslagstiftning är basen för denna socialpolitik.

B. *Socialpolitik som intjänade rättigheter*. Denna politik är baserad på idén att förmåner ska stå i proportion till insatserna. Arbete, produktivitet och individuella ansträngningar är glorifierade värden. Ju större insats, desto större utdelning. Grunden för den här modellen är kontraktsprincipen, individualism, lika rättigheter för alla medborgare och valfrihet. Försäkrings-systemet kan antingen vara privat och frivilligt eller offentligt och obligatoriskt. Men betalningarna är alltid relaterade till förmåga. Socialpolitik av den här typen syftar inte till omfördelning.

C. *Socialpolitik som institutionell omfördelning*. I den här modellen betraktas den sociala välfärden som en integrerad del av

Bilden kan inte återpubliceras av upphovsrättsliga skäl.

Hannah Höch, "Två huvuden", 1926, olja. Fischer Fine Art Ltd, London

samhället, vilket förutsätter en interventionistisk stat. Socialpolitiken skall vara generell, dvs ge alla medborgare lika välfärd oavsett förmåga och insats. Målet för den här politiken är en successiv omfördelning av resurser från rika till fattiga, en utjämning mellan klasserna. Pettersen poängterar dock att omfördelningen även skall komma gamla, invandrare, handikappade, kvinnor m fl till del (1985:15).

Men frågan kvarstår i vilken utsträckning dessa modeller kan besvara frågan om vilka principer som styr den sociala välfärdens fördelning mellan män och kvinnor. Om fokus riktas mot jämlikhet mellan kö-

nen och inte mot jämlikhet mellan klasser framträder andra motsättningar. Både män och kvinnor har produktiva och reproduktiva uppgifter i samhället, men den konflikten är betydligt mer uttalad och socialt accepterad för kvinnorna. Kvinnor är både anställda och mödrar, medan män endast sällan är fäder gentemot staten.

Kvinnors och mäns olika relationer till välfärdsstaten har analyserats av Helga Hernes. Hennes huvudtanke är att kvinnor är mer beroende av den offentliga politiken än män, både som *medborgare*, *klienter* och *anställda*. Kvinnor har mindre makt i politiken än män och behöver därför statens stöd

för ökad representation. Kvinnor har också en mer fragmenterad klientstatus på grund av sin modersroll. Slutligen är kvinnor mer beroende av staten för sin försörjning, som anställda i den offentliga sektorn (Hernes 1984:32f).

Om vi återknyter till Titmuss synes det finnas tre sätt för individen att få sina socioekonomiska behov tillfredsställda: genom *familjen*, *arbetsmarknaden* eller *de sociala välfärdsinstitutionerna*. Kvinnorna är mer beroende av familjen och staten, medan männen är mer beroende av (den privata) arbetsmarknaden, relativt sett.

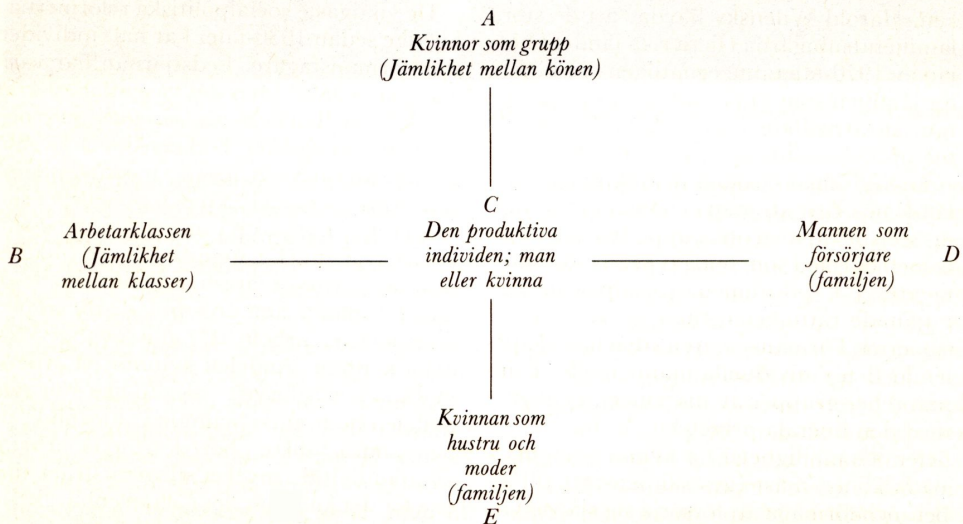
Two konfliktdimensioner

Sammantaget framstår det som ostridigt att välfärdsstaten präglas av två centrala konfliktdimensioner: *klass* och *kön*. Tanken är inte ny. Sedan många år har kvinnoforskare försökt införliva begreppet patriarkat i en generell samhällsteori. Men vad betyder idén om två dimensioner för en bedömning av jämställdhets- och socialpolitiken? Det är den frågan vi måste ställa om vi vill kunna fastställa vem som får vilka förmåner i välfärdsstaten. Utgångspunkten är att värdefördelningen mellan män och kvinnor

sker efter olika principer på en vänster-höger- och en könsaxel. Figur 1 är ett försök att ordna de olika kategorierna av förmånstagare, så att könsskillnaderna klarare kan beskrivas och analyseras. Det framgår då att kvinnorna kan behandlas som *mödrar och hustrur* (E), *individer* (C), en *grupp* (A) eller som att de har *samma (klass) intressen som männen* (B-C-D).⁶

Den industriella revolutionen medförde stora omvälvningar i både kvinnors och mäns liv. En central förändring var att de två mänskliga "produktionsfaktorerna" skildes åt: kvinnan som moder och mannen som arbetare, försörjare. I klassdimensionen (B-C-D i figuren), som bygger på Titmuss fördelningsprinciper, är de produktiva intressena överordnade de reproduktiva. Förmånstagaren är antingen den fattige och behövande arbetaren (D) vanligtvis en man, den produktiva individen (C) eller arbetarklassen som helhet (B). I könsdimensionen (A-C-E) lyfts kvinnorna fram, som mödrar (E), individer (C) eller en intressegrupp (A).

Båda dimensionerna beskriver en utveckling från en sociobiologisk syn på människor, där samhällets skyldigheter och den enskildes nöd är avgörande, över en indivi-

Figur 1: Förmånstagare i den offentliga välfärdspolitiken

dualism vars mål är lika rättigheter, till ett kollektivistiskt tänkande, baserat på föreställningen om skilda klass- och könsintressen. Det finns således grundläggande likheter mellan fördelningsprinciperna i de båda dimensionerna. Förutom en förskjutning över tid från ett tänkande till ett annat, kommer genomgången nedan att visa att de olika fördelningsmodellerna används parallellt i socialpolitiken.

I D och E positionerna är män och kvinnor stigmatiserade som avvikare från normen. De som utnyttjar det sociala skyddsnätet betraktas som misslyckade; sjuka, handikappade, gamla el dyl. Det här är i stort sett Titmuss socialpolitik mot restfattigdom. Ingetdera könet får en rättmätig belöning för sina insatser. Männen, arbetarna, är underbetalda och kvinnors reproduktiva ansvar är mestadels obetalt. Männens skyddsnät består främst av den privata arbetsmarknaden, medan kvinnor skall tas om hand inom familjen. Först när dessa två institutioner fallerar träder staten in. *Familjen* är den primära lojaliteten för både kvinnor och män i den offentliga ideologin; männen är försörjare och kvinnor i första hand mödrar och hustrur.

Det kan därför vara svårt att skilja klass- och könsdimensionerna åt i familjepolitiken. Harold Wilensky hävdar att de stora familjesatsningarna i flera rika länder i början av 1970-talet inte egentligen var tänkta för familjen som sådan utan var ett sätt att minska fattigdomen genom att höja den allmänna inkomstnivån (Wilensky 1975:41).

Huvudtanken bakom distinktionen mellan D och E är att män och kvinnor betraktas som olika, med olika uppgifter i samhället och därmed som olika typer av förmånstagare. I C-positionen, socialpolitik som intjänade rättigheter, möts de två dimensionerna. Förmånstagaren i den här modellen är den individuella mannen eller kvinnan (eller grupper av individer), i enlighet med den liberala principen om lika rättigheter och möjligheter för kvinnor och män. Båda könen måste ges samma rätt till arbete och förmåga att försörja sig själva. Genom sitt förvärvsarbete tjänar *individen* in sociala rättigheter, inteckningar i välfär-

den. Kvinnor och män är lika enligt den här modellen. Därför behövs ingen lagstiftning som särskilt skyddar eller stöder kvinnor. Jämställdhetspolitik, som bygger på tanken om könsneutralitet och likhet, passar in här.

Därmed skiljs de två dimensionerna i figuren åt igen. Det är stor skillnad mellan politiska åtgärder som syftar till klass- resp könsutjämning. Att skapa reell jämlikhet mellan könen skulle kräva stora förändringar i våra levnadsmönster. Både kvinnor och män skulle beröras av en politik vars mål är att uppnå lika resultat. De rådande orättvisorna skulle bli behöva korrigeras med positiv särbehandling. Men för att kvinnor skall få, måste män avstå. Båda kan inte driva igenom sin verklighetsuppfattning om det råder oenighet dem emellan. En omfördelande socialpolitik skulle stödja gruppen kvinnor mot patriarkatet (A), resp arbetarklassen mot kapitalet (B). Här står *kollektivet*, gruppen, i fokus.

Den svenska modellen

Hur ser då fördelningen av välfärd ut i Sverige? *Vad har staten gjort för kvinnorna?* Frågorna har inga enkla svar, men jag skall försöka relatera några drag i den svenska välfärdspolitik till figur 1.

De viktigaste socialpolitiska reformerna i Sverige sedan 1930-talet har haft individen som förmånstagare. Ledstjärnan har varit *generella insatser*. Men det väsentliga här är att skilja mellan *individen som medborgare*⁷ och *individen som anställd*. Folkpensionen (1935) ges till alla oavsett insats, medan sjukförsäkringssystemet (1955) och tilläggspensionen (1960) baseras på individens arbetsinsatser. Politiska åtgärder som tillfaller samtliga medborgare lika gynnar kvinnor (A). Förmåner som är kopplade till en persons förvärvsarbete (C) missgynnar däremot kvinnor. Andelen kvinnor på arbetsmarknaden är förvisso nästan lika stor som andelen män, men kvinnor är anställda på helt andra villkor. För det första arbetar kvinnor deltid i mycket större utsträckning och för det andra är det nästan enbart kvinnor som är frånvarande från arbetet på grund av omsorg om barnen.

Bilden kan ej återpubliceras av
upphovsrättsliga skäl.

Hannah Höch, "Équilibre", 1925, collage.
Fischer Fine Art Ltd, London

Ett av de viktigaste stegen mot ökat ekonomiskt oberoende för kvinnor var införandet av särbeskattning 1971. Fram till dess hade gifta och sammanboende par fått sin skatt beräknad på sina sammanlagda inkomster. Ett progressivt skattesystem betydde att det var föga lönsamt för kvinnor att gå ut i förvärvsarbete. Reformen innebar att kvinnan i detta hänseende inte längre betraktades som moder/hustru i första hand (E) utan som en självständig individ (C).

Svensk socialpolitik består också av *selektiva insatser*. Bostadsbidrag till pensionärer och familjer med barn är de två främsta åtgärderna av det här slaget. *Familjen* är en central målgrupp för välfärdsstatens socialpolitik. Här uppstår en konflikt i välfärdspolitiken mellan familjen (E) och kvinnan som självständig individ (C). Exempelvis drar bostadsbidraget och särbeskattnings-

reformen åt olika håll. Bostadsbidraget, som sänks när inkomsterna höjs, gör det mindre lönsamt för kvinnor att gå ut och förvärvsarbete, medan särbeskattningen gör förvärvsarbete mer lönsamt.

Andra insatser för familjen gäller mannen och hustrun som föräldrar. Tre sådana exempel är föräldraförsäkringen, som ger föräldrarna möjlighet att dela på barnledigheten (1974), rätten för småbarnsföräldrar till 6-timmars arbetsdag (1979) samt ATP-poäng för vård av barn i hemmet (1982). Reformerna är könsneutrala, de ger lika rättigheter till båda föräldrarna (C). Men i praktiken har de till största delen utnyttjats av mödrarna. Männen, som har en fastare anknytning till arbetsmarknaden, känner sig fria att avstå från sina rättigheter som fäder. Även här finns en konflikt i välfärdspolitiken, mellan den könsneutrala lagstiftningen och den icke-könsneutrala verkligheten (jfr Widerberg 1980). Om åtgärderna på det här området skulle få en omfördelande effekt (A) skulle exempelvis vissa månader i föräldraförsäkringen enbart kunna tas i anspråk av fäderna.

De två huvudlinjerna i regeringens jämställdhetspolitik är att stärka kvinnornas ställning på arbetsmarknaden och att underlätta för männen att ta del i arbetet med barn och hem. Men det synes helt klart att det första ledet intresserat politikerna mest. På den punkten finns också en medverkan från kapitalet. Vad gäller det andra ledet, att förmå männen att ta ett större ansvar i privatsfären, är attityden från arbetsgivarna närmast negativ.

Trots de uttalade ambitionerna i den offentliga jämställdhetspolitiken kan man se tendenser till att staten snarare lösgör fäderna från sitt föräldraansvar än tvärtom. Bidragsförskottet är ett exempel på detta. Det fungerar så att barn som vårdas av endast en förälder får ett garanterat underhållsbidrag. Garantin ställs av staten, som därmed stöder kvinnor och barn. Staten kräver därefter i sin tur in betalning från de underhållsskyldiga, vilka oftast är män. Då fler och fler blir ensamstående är bidragsförskottet en förmån som utnyttjas alltmer. Det har sagts att den svenska lagstiftningen

på det här området är en modell i sitt slag (Dorothy Wilson 1979:107). Men vad som är mindre känt är att många män inte betalar sin del av underhållet till barnen. Män kan också av olika anledningar lösas från sitt försörjningsansvar, vilket kvinnan, vårdnadshavaren inte kan, av naturliga skäl. Tanken har nyligen framförts att ersätta nuvarande underhållsregler med ett bidrag som utgår till alla barn. Kvinnor och barn skulle med all säkerhet vinna på en sådan generell åtgärd, men det skulle också betyda att staten helt avlastade männen försörjningen av sina barn! (Holmberg 1986.) Även i sin nuvarande form innebär bidragsförskottet att kvinnor gått från ett beroende av enskilda män till ett beroende av staten (jfr Hernes 1984).

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den individ- och likhetsorienterade jämställdhetspolitiken ännu kontrasteras av en social- och familjepolitik som behandlar

kvinnan som moder. En annan slutsats är att politiska åtgärder som gynnar alla lika förekommer, men att en politik som syftar till en uttalad omfördelning av värden från män till kvinnor inte existerar. Kvinnokollektivet är en främmande fågel i den politiska faunan. Däremot är det uppenbarligen inte omöjligt att kombinera ett individualistiskt tänkande med synen på arbetarna som ett rättmätigt kollektiv i samhället.

Välfärdsstaten och framtiden

Till sist, hur skall fördelningen av välfärden bedömas? Vilka är framtidsutsikterna för den offentliga jämställdhetspolitiken? *Vad vill kvinnorna att staten skall göra för dem?*

Svensken har en stark tilltro till staten. Hans Magnus Enzensberger skriver att "alltid är Sveriges medborgare beredda att komma sina myndigheter så troskyldigt och

Ansvarigt statsråd för jämställdhetsfrågor inom arbetsmarknadsdepartementet är sedan 1982 jämställdhets- och invandrarminister Anita Gradin.

Jämställdhetsrådet är ett rådgivande organ där politiska och allmänna intressen är företrädade. 23 olika organisationer är representerade; kvinnoorganisationer, de politiska partierna, arbetsmarknadens parter samt två folkrörelser. Rådet träffas fyra gånger om året. Jämställdhetsrådet har bl a biträtt regeringen i förberedelsearbetet inför Nairobi-konferensen.

Jämställdhetsberedningen är ett samordnande organ som består av företrädare för alla departement på tjänstemannanivå. Beredningen samordnar jämställdhetsarbetet i regeringskansliet och samlas ett par gånger om året för ömsesidigt informations- och erfarenhetsutbyte.

Jämställdhetssekreterariatet inträttades i arbetsmarknadsdepartementet i januari 1983 och har till uppgift att bereda frågor som gäller jämställdhet mellan kvinnor och män och att verka för ökad samordning av jämställdhetsfrågor inom regeringskansliet.

Delegationen för jämställdhetsforskning (JÄMFO) inrättades årsskiftet 1982/83. Delegationen ska bl a initiera och följa kvinno- och jämställdhetsforskning. Som ledamöter i JÄMFO ingår forskare samt representanter för de fem riksdagspartierna.

Jämställdhetsombudsmannen (JämO) är en självständig myndighet under arbetsmarknadsdepartementet och har funnits sedan Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet trädde i kraft 1 juli 1980. JämO:s huvuduppgift är att se till att denna lag efterlevs.

Jämställdhetsnämnden består av bl a arbetsmarknadens parter, samt två experter på jämställdhet. Nämnden kan på ansökan av JämO vid vite förelägga en arbetsgivare som inte följer lagens krav på aktiva åtgärder att vidta de begärda åtgärderna.

Jämställdhetsarbetet inom regeringskansliet.

Ur: "Sida vid sida". Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm 1985.

Bilden kan inte återpubliceras av upphovsrättsliga skäl.

Hannah Höch, "Låsta krafter", 1929, olja. Fischer Fine Art Ltd, London

tillitsfullt till mötes som stod deras godartade beskaffenhet utom varje tvivel" (1982:17). Men denna tillit till staten och den offentliga politiken borde vara mindre hos kvinnorna. Det är männen som byggt upp statsapparaten och partisystemet och lagt fast riktlinjerna för välfärdspolitiken. Kvinnorna borde därför ifrågasätta jämställdhetspolitiken, inte för att den inte kan göra livet drägligare för kvinnor, utan för att den i alltför hög grad kräver kvinnors anpassning till manliga normer och för att

den underlåter att utkräva uppoffringar av männen. Den offentliga politikens utformning av jämställdheten ger knappast stöd för tanken att välfärdsstaten skulle vara en neutralt medlande kraft mellan könen (jfr den första statsteorin ovan).

Ändå förefaller stora grupper av svenska kvinnor, av olika politisk färg, tro på en kvinnovänlig stat: kvinnliga småföretagare vill få bidrag till nystartad verksamhet, andra kvinnor vill förbättra föräldraförsäkringen, ytterligare andra kräver kvotering i

politiken eller lagstiftning mot pornografi. Men om jämställdhetspolitiken inte kan skapa mer rättvisa och jämlika levnadsvillkor för kvinnor och män, vad är då alternativet för kvinnorna? Skall kvinnorna fortsätta att kräva – och säkert också få – nya förmåner, men till priset av ett ökat beroende av välfärdsinstitutionerna? Kvinnorna ger då staten rätt att intervensera i deras och männens liv och sanktionerar därmed nya regler och normer för tillvaron. Kvinnorna, och även männen, blir mottagare av välfärd, klienter, konsumenter, förmånstagare, objekt i det välplanerade samhället. Kan denna utveckling ligga i kvinnornas intresse på lång sikt? Var kommer den ansvarstagande och skapande individen in, den som själv medverkar i utformningen av framtiden?²⁸

Kurt Sjöström, som analyserat den svenska socialpolitikens framväxt, tar upp ett problem som är av intresse i det här sammanhanget. Han kallar det socialpolitikens janusansikte; de sociala reformerna ger materiella fördelar och trygghet men skapar samtidigt "illusioner som kan leda till passivitet i kampen för ett mer människovärdigt samhälle" (1984:14). Av detta skäl, menar Sjöström, var den socialistiska arbetarrörelsen i sina unga år kritisk till en utbyggd socialstat eller till "statssocialism" (ibid: 61, 90, 161). Delar av kvinnorörelsen

ställer sig också på motsvarande sätt avvaktande till vad som kallas "statsfeminism".

Men enligt vilka principer skall då samhället byggas? Ser kvinnors utopier annorlunda ut än mäns? Elaine Hoffman Baruch skriver i *Women in Search of Utopia* att kvinnor främst vill uppnå frihet:

"Men seem to want to recover an imaginary perfection through rules and restrictions. Women want to eliminate those restrictions, having been in the prison of gender for so long.

For men, utopia is the ideal state; for most women, utopia is statelessness and the overcoming of hierarchy. . . ." (Baruch 1984:xii.)

Om målet är frihet från överhet och restriktioner kan staten och den offentliga politiken svårligen hjälpa kvinnorna. Då måste kvinnorna istället lita till sig själva, till egen organisering och uppbyggnad av olika samfälligheter, både för att sörja för egna angelägenheter och för att stå starkare gentemot staten.

Det har sagts att motsättningen mellan könen är en mer komplicerad politisk fråga än motsättningen mellan arbete och kapital, då kvinnorna delar säng med sin motståndare. Men samtidigt ger kanske just detta faktum kvinnorna själva en möjlighet – var och en och tillsammans – att arbeta för jämlikhet mellan könen.

NOTER

1 Med stat menas här regeringen, de folkvalda församlingarna på kommunal, regional och nationell nivå samt förvaltningarna på resp nivå.

Med offentlig jämställdhetspolitik menar jag den jämställdhetspolitik som förs av dessa institutioner. Jämställdhetssträvanden på andra nivåer och arenor, exempelvis inom fackliga organisationer, behandlas inte i den här artikeln.

2 Regeringsformens 2 resp 16§.

3 Jfr Barrett, som talar om en allmän 'könsmässig' arbetsdelning i samhället. Hon diskuterar både frågan om separeringen av hem och arbetsplats, arbetsdelningen mellan män och kvinnor på lönearbetets område samt inom hemmet/hushållet (1982, kap 5, "Socialt kön och arbetsdelning", i första hand).

4 För en vidare diskussion av den weberianska och marxistiska statsteorin, se Marklund (1982), s 19–25.

5 Sven Ove Hansson gör en något annorlunda indelning: likaprintipen (alla skall få lika mycket) och behovsprincipen (åt var och en efter hennes behov), som ligger nära varandra, förtjänstprincipen (åt var och en efter vad hennes duglighet och nedlagda arbete motiverar) samt bevarandeprincipen (bevara den fördelning som finns). Dessutom tar han upp en femte fördelningsprincip: betalningsprincipen (åt var och en vad hon är beredd att betala för). (Hansson 1984:42–45)

6 Jfr Eduards (1983:143) om kvinnors "hemvist" eller lojalitet i (idé)historien: familjen, kvinnan som individ, klassen (dvs män), kvinnor som kön/grupp.

7 Medborgare betyder här inte nödvändigtvis svensk medborgare, utan i förekommande fall även utländsk medborgare bosatt i Sverige. Exempelvis utgår det allmänna barnbidraget (1948) till praktiskt taget *alla barn* under 16 år som är bosatta i Sverige. Utländska medborgare kan erhålla svensk folkpension om de uppfyller vissa krav.

Det är medborgaren i betydelsen samhällsmedlemmen, som åsyftas i detta sammanhang.

8 Om kvinnors intressen, om vikten för kvinnor av att själva skapa sina livsvillkor, inte endast konsumera färdiga lösningar se Jónasdóttir (1985:26).

LITTERATUR

- Barrett, Michèle, *Kvinnoförtryck. En marxistisk och feministisk analys*, Zenit Förlag, Lund 1982.
- Baruch, Elaine Hoffman, "Introduction: The Quest and Questions". I Ruby Rohrlich & Elaine Hoffman Baruch (Red), *Women in Search of Utopia*, Schocken Books, New York, 1984.
- Dagens Nyheter* 8 mars 1979.
- Eduards, Maud (red), *Kön, makt, medborgarskap*, LiberFörlag, Stockholm 1983.
- Eduards, Maud Landby, "Myten om den goda modern – Om kvinnorna, välfärdsstaten och jämställdhetspolitiken". I *Makt och kön*, Rapport nr 2, nov 1985, JÄMFO, s 87–99.
- Enzensberger, Hans Magnus, *Svensk Höst*, En reportageserie i *Dagens Nyheter* 1982.
- Habermas, Jürgen, "Den nya överskådligheten", *Ord & bild*, 1985:3, s 60–74.
- Hansson, Sven Ove, "Jämlikhet – ett förlegat mål?" i *Hur ska vi ha det med jämlikheten?*, Tidens förlag, Stockholm 1984.
- Hernes, Helga Maria, "Women and the Welfare State: The Transition from Private to Public Dependence". I *Patriarchy in a Welfare Society*, Harriet Holter (Red), Universitetsforlaget, Oslo 1984, s 26–45.
- Holmberg, Carin, "Om underhåll och bidragsförsäkring ur kvinnoperspektiv", 5-poängsuppsats på fortsättningskursen i Könrollsfrågor, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet, vt 1986.
- Jaggard, Alison M, *Feminist Politics and Human Nature*, Rowman & Allanheld 1983.
- Jónasdóttir, Anna G, "Kvinnors intressen och andra värden", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 2 1985, s 17–33.
- Marklund, Staffan, *Klass, stat och socialpolitik*, Arkiv förlag, Lund 1982.
- Peterson, Abby, "Kvinnofrågor, kvinnomedvetande och klass" *Zenit* 2/1981:70, s 5–21.
- Pettersen, Per Arnt, *Välfärd, värderingar, vägval*, LO, Stockholm, 1985.
- Regeringsformen, SFS 1982:940.
- Register, Cheri, *Kvinnokamp och litteratur i USA och Sverige*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1977.
- Sjöström, Kurt, *Socialpolitiken – i ett historiskt perspektiv*, Arbetarkultur, Stockholm 1984.
- Titmuss, Richard M, *Social Policy – An Introduction*, George Allen & Unwin Ltd, London 1977.
- Widerberg, Karin, *Kvinnor, klasser och lagar 1750–1980*, Publica, LiberFörlag, Stockholm 1980.
- Wilensky, Harold L, *The Welfare State and Equality – Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*, University of California Press, Berkeley, 1975.
- Wilson, Dorothy, *The Welfare State in Sweden – A Study in comparative social administration*, Heinemann, London, 1979.

SUMMARY

Sex, State and Equality Policies

A central problem in any analysis of official Swedish equality policies concerns the state's, the so-called welfare or social state's ability and inability to create better and more equal living conditions for men and women. Three important questions in this connection are:

1. *What can the state do for women?* What theory of the state lies behind our judgement of the effects of public welfare? Four theories are presented: in the first, the state is viewed as a compromise structure in which different groups can influence policies through articulating their interests. Women can prevail upon the state to pursue equality between the sexes. In the three other theories, the state consists of an interest structure, either in the service of men/patriarchy, monitored by those in power in the over-dimensioned social state, or constructed around the institutionalized opposition of labour and capital. In all of these theories, it is difficult if not impossible for women to pursue their interests via the state.

2. *What has the state done for women?* According to what principles of distribution have social and equality policies been created? The point of departure in this connection has been that the distribution of values between men and women has been according to different principles along a left-right and a gender axis, respectively. In principle, women can be considered as mothers

and wives, individuals like men, an interest group, or having the same class interests as men. In practical politics however, women are not accepted as a group or collective. This means that the state cannot be said to pursue policies which re-distribute values from men to women.

3. The third question discusses the problems with and alternatives to the present equality policies: *what do women want the state to do for them?* Women ought to question the equality policies, even though these policies might make life more tolerable for women, because a) to a much too high degree they demand women's adaptation

to male norms, and b) they fail to require any sacrifices from men. It is essential that women themselves find forms for their participation in framing the future, and not merely be the recipients of welfare, the objects of a society planned by others.

Maud Landby Eduards
Statsvetenskapliga institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
Sweden

KVT 1988

REDAKTION: Maud Landby Eduards, Hillevi Ganetz,
Lena Gemzöe, Ingrid Holmquist, Anna G. Jónasdóttir,
Ulla Manns, Madeleine Kleberg med flera

REDAKTIONSORT: Stockholm

ARTIKELFÖRFATTARE: Yvonne Hirdman

YVONNE HIRDMAN

Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning

»Genus» och »genussystem» är användbara begrepp inom kvinnoforskningen, menar Yvonne Hirdman. Genussystemets två grundläggande logiker är isärhållningen av könen och etablerandet av det manliga som norm. Kvinnoforskaren måste ställa frågan om hur isärhållningen fungerar och när den kan upphävas, för att undvika att reproducera dikotomin mellan manligt och kvinnligt i den egna teorin.

»Men hur skall vi då ställa frågan? Och först och främst, vilka är vi som vågar ställa den? Männen är både domare och part i målet: kvinnorna likaså. Var finns en medlande ängel? /.../ Jag tror att för att klargöra kvinnans ställning ligger kvinnorna själva bäst till. Det är inte något mystiskt väsen som tvingar män och kvinnor till ärlighet eller oärlighet. Det är deras situation som mer eller mindre gör dem benägna att efterforska sanningen.»

(Simone de Beauvoir, *Det andra könet*, sid 23)

Det som skiljer kvinnoforskare från »vanliga» forskare är att vi problematiserar förhållandet mellan könen. Framför andra frågor står för oss den stora frågan: hur kan det komma sig att kvinnor generellt, geografiskt och historiskt, har ett lägre socialt värde än män?

Vi accepterar inte de gränser som fanns/finns för kvinnor som naturgivna. Vi accepterar inte, med andra ord, den sociala kvinnliga underordningen som naturgiven.

Så börjar det vetenskapliga frågandet: varför? hur? hur kan man tänka om det här? Att tänka om detta är svårt: ofta hamnar man inne i en cirkel, där man sitter med den gamla hönan och ägget. Därför är det viktigt att se var det problematiska finns, vilka väggar vi slår huvudena emot.

Att diskutera i termer av »genussystem» är ett försök i denna riktning. Innan jag kommer in på mitt eget – trevande – sätt att tänka kring genussystem, skall jag kort gå igenom hur begreppen »genus», »gender» och »gendersystem» används inom anglosaxisk och svensk kvinnoforskning.¹

Jag tror inte man kan påstå att det finns någon egentlig teori om ett »genussystem» i kvinnoforskningens teoridiskussion. Begreppet används inom antropologi, såvitt jag vet, mer som ett beskrivande begrepp för könets olika förhållande, inte som en teori om underordning. Dock, när antropologen Gayle Rubin 1975 myntade begreppet »sex/gender system», fanns i hennes beskrivning en närmast poetisk vision av en teori:

»A sex/gender system is a set of arrangements by which a society transforms biological sexuality into products of human activity and in which these transformed needs are satisfied.»²

Begreppet »gender» var inte problematiserat, men i sammankopplingen med »sex» blev det en enhet: biologiskt/kulturellt kön i ett begrepp. Men ett decennium senare skriver Rubin:

»In contrast to my perspective in *Traffic in Women*, I am now arguing that it is essential to

separate gender and sexuality analytically to more accurately reflect their separate social existence.»³

Det innebär att hon ansluter sig till den begreppsdefinition som nu tycks råda inom antropologin, där begreppet »gender» står för dels »könsroll»⁴ dels »socialt kön»:

»However, in recent years, a distinction between sex, in the physiological sense, and gender which is a cultural construct, a set of learned behaviour patterns, has been proposed and is now widely used.»⁵

»Gender» är således ett begrepp man använder för att skilja kultur från biologi. Det är det tillskapade. Men diskussionen som förs om »gender» i förhållande till det biologiska könet, verkar i dessa texter snarare glida över i en diskussion om huruvida sexualitet är en social konstruktion eller inte.⁶ Det maktfyllda förhållandet man-kvinna problematiseras däremot inte.

En som diskuterar det nya begreppet ur en maktaspekt är emellertid historikern Joan Scott som har en nyttig genomgång över hur, var och varför begreppet »gender» används. Hon, liksom historikern Gerda Lerner,⁷ noterar begreppets vetenskapligt taktiska värde, dess neutralitet i förhållande till det laddade ordet »sex». »Gender», noterar hon, används i många texter synonymt med kön, eller rättare sagt, kvinnokön, saker och områden som har med kvinnor att göra.

Som teoretiskt begrepp är det lika oprecist, vilket Scott visar. Ty när Joan Scott gör en systematisering av hur »gender» används som teoretiserande begrepp, blir det i stället en genomgång av de gamla vanliga teorierna om kvinnoförtryck, där för övrigt begreppet »gender» inte alltid förekommer. Hon funderar emellertid själv i teoretiska banor kring begreppet och skapar följande ordning:

- 1) »gender» som en process som konstituerar sociala relationer, vilka baseras på tillägnade skillnader mellan könen,
- 2) »gender» som ett normativt begrepp som sätter i gång en process av symboltolkning,

3) »gender» som »finns» i institutioner och organisationer,

4) »gender» som formar individuella/kollektiva identiteter,

5) »gender» som ett primärt sätt att konseptualisera maktrelationer.⁸

Dessa fem punkter relateras emellertid inte inbördes inom en teoretisk ram – ett system. De är snarare en inventering av de teorielement som kvinnoforskningen kommit fram till, där ordet »gender» inte definieras.

Men systembegreppet finns ändå i den feministiska teoriluften om än inte så explicit hopkopplat med genus som jag nedan försöker göra det. Och anledningen är naturligtvis att empirin inom kvinnoforskningen avtecknar ett mönster som verkar rimligt att försöka systematisera.

Om genus

I det svenska språket har genus en rent grammatikalisk (lingvistisk) betydelse. Det gör att en översättning av »gender» till genus innebär en översättning till ett begreppslikt tomrum. Många har därför föredragit en översättning av »gender» till uttrycket »socialt kön». Men i längden kommer det förmodligen att bli svårt att värja sig mot den massiva användning av »gender» som nu förekommer inom det anglosaxiska språkområdet och där »socialt kön» kommer att bli en ganska klumpig översättning. Genus blir smidigare och har redan börjat användas. I den svenska antologin *Från kön till genus* används genus som en direkt översättning av det engelska *gender*, det kulturellt gjorda könet.⁹ En praktisk anledning finns således.

Men jag anser att det också finns en vetenskaplig vinst att hämta. Begreppet »socialt» har blivit så utnött inom samhällsvetenskapen att det ofta får en sorts slaskfunktion, en hink som man kan hålla det mesta i. Och varför »socialt», varför inte »kulturellt»? Eller ska kulturellt ingå i den större kategorin »socialt»? Det är min ena invändning. Den andra gäller ordets implicita dikotomiserande funktion: suggererar

inte begreppet »socialt kön» fram bilden av det »sociala» som ett plagg, en klänning eller ett par byxor som träs över en biologisk kropp? Skillnaden med det gamla könsrollsbegreppet blir därför inte särskilt stor; såväl »könsroll» som »socialt» blir något man i princip borde kunna göra sig fri från.¹⁰

Innan genus har blivit »gender», kunde vi kanske inspireras av vårt vetenskapligt tomma begrepp till självständigt tänkande.

Jag föreslår att vi med genus sätter namn på den alltmer komplicerade kunskap vi har om »manligt» och »kvinntligt», vår allt större förståelse av hur manligt och kvinnligt »görs». Och insatt i denna process kan ordet ses som en utveckling från begreppet »könsroll» via »socialt kön» till genus, där graden av invävdhet hela tiden stegras. Dvs: genus kan förstås som föränderliga tankefigurer »män» och »kvinnor» (där den biologiska skillnaden alltid utnyttjas) vilka ger upphov till/skapar föreställningar och sociala praktiker, vilka får till följd att också biologin kan påverkas/ändras – med andra ord, det är en mer symbiotisk kategori än »roll» och »socialt kön».¹¹

Genussystemets logiker

Redan i denna definition av genus finns ett systematiserande drag. Och det är för att understryka och problematisera detta som begreppet genusystem är användbart. Det ska förstås som en dynamisk struktur (system); en beteckning på ett »nätverk» av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar, vilka genom sin interrelation ger upphov till ett slags monstereffekter och regelbundenheter.

Genussystemet är således en ordningsstruktur av kön. Denna grundläggande ordning är förutsättningen för andra sociala ordningar. Ordningen av människor i genus har blivit basen för de sociala, ekonomiska och politiska ordningarna. Det som gör att vi kan tala om denna ordning på ett generellt, abstrakt plan, är just mönsterstrukturen eller systemets två bä-

rande bjälkar, alternativt »lagar», principer, logiker – (poängen med att variera språkbruket är att inte låsa fast tanken (vid) i en bestämd bild, det är ett sätt att få tanken att ständigt hålla strukturbegreppet nytänkt så att säga):

- 1) Den ena logiken är just dikotomin, dvs isärhållandets tabu: manligt och kvinnligt bör inte blandas.
- 2) Den andra logiken är hierarkin: det är mannen som är norm. Det är män som är människor, därmed utgör de normen för det normala och det allmängiltiga.

Det är kring detta mönster jag ska tala vidare. Men redan här vill jag ta tjuren vid hornen och försöka tackla frågan om »varför», den feministiska frågan, som ställer till så mycket elände inom kvinnoforskningen. Ty logiken bjuder oss att tro, att ett generellt förtryck måste ha en generell förklaring.¹² Och det är denna logik, som gör att kvinnoforskningen ständigt måste värja sig mot två slag av ovetenskapliga förklaringar, gång efter annan. Den ena förklaringen är den banala, biologiska »urgamla», vardagliga, darwinistiska, sociobiologiska. Den andra är den konspiratoriska, som också kan vila på en biologisk grund: den onde-mannen-teorin i olika tappningar, romantiska, särarts eller gynocentrisk-feministiska som biologiserar detta mönster till kvinnors förmån.

Vi måste därför lämna »ursprunget» därhän; vi måste inse att ursprunget är helt ointressant, trots att där säkerligen fanns en uppdelning av göranden mellan kön och tänkande om kön, som en urprincip för ordning. Tänker vi oss en uppsplättning av könen av både praktisk och existentiell natur, så kommer den att få genusystemkaraktär genom att samhällen växer till och blir mer sofistikerade. Eller vi skulle kunna säga: ju mer differentierat ett samhälle blir, ju subtilare och mer komplexa blir isärhållandets/segregeringens uttryck och konsekvenser. Därigenom aktualiseras den andra logiken, den manliga normens logik, ty min hypotes, eller min betoning i detta förståelsesammanhang ligger på att

det är ur isärhållningen som den manliga normen legitimeras.

Genom att betona isärhållandets »lag», logik eller princip som det som genererar den manliga normen, eller annorlunda uttryckt, den generella underordningen av kvinnor, tycker jag nog att man något vridet frågandet inom kvinnoforskningen, från teorier om den manliga normen – teorier som tenderar att leda till vetenskaplig impotens (eller än värre, teorier som indirekt legitimerar könsförtrycket) till ett mer fruktbart frågande om isärhållandets principer.

Ty den frågan är möjlig att bryta ner, i mindre och mindre detaljer, och applicera överallt, i alla forskningssammanhang, inom kvinnoforskningens alla områden. Hur ser de isärhållande logikerna ut inom det eller det området? Hur har isärhållandets logiker legitimerats? Vilka sociala, ekonomiska, kulturella och psykologiska faktorer är det som har underlättat isärhållandet? Vilka har varit behjälpliga i isärhållandets alla praktiker? Och hur har den manliga normens princip (lag, logik) stått i förhållande till isärhållningen?

Meningsskapande – maktskapande

Vi vet att isärhållandets »lag» finns överallt, både vad gäller fysisk och psykisk ordning. Den strukturerar sysslor, platser och egenskaper. Den kan avbildas så här:

fysisk — platser
sysslor
psykisk — egenskaper

Isärhållningens grunduttryck finns i arbetsdelningen mellan könen och i föreställningar om det manliga och det kvinnliga. Dessa fundamentala exempel är intimt hoplänkade och fungerar förstärkande, legitimerande, dialektiskt: sort 1 gör sak 1 på plats 1; sort 2 gör sak 2 på plats 2; därför att sort 1 gör sak 1 blir sort 1 sort 1. Är man på plats 2 gör man sak 2 och är en sort 2 etc.

Att denna uppdelning blir meningsskapande är enkelt att förstå: man orienterar sig i världen efter platser, sysslor, sorter.

Men den innebär också ett maktskapande: sort 1:s görande legitimeras genom urskiljandet och avskiljandet av en sort 2. Sorten – det är genusformeringen. Könen formeras till »hangenus», »han, hans, åt honom, han» och till »hongenus», hon, hennes, åt henne, hon».

Finns det något generellt drag i denna genusformering? a) den verkar ständigt exploatera den biologiska olikheten, dvs den manliga oförmågan att föda barn, b) den bygger på ett motsatstänkande, en dikotomisering där männen är det positiva och kvinnorna det negativa – A och B.

Vad man bör understryka, tror jag, är dikotomin »funktion», dess enastående strukturerande förmåga.¹³ Det är därför rimligt att föreställa sig att det mänskliga sättet att tänka utvecklar dikotomin som ett medel, en metod, som ständigt verkar belöna tänkandet genom att ordna, strukturera, skapa aha-upplevelser. Och det innehåller, nästan ödesbundet, det som Simone de Beauvoir så flagrant framhöll: man kan inte vara en A utan att förtrycka en B.¹⁴

Barnet föds in i dessa kulturellt samlade tankekökkenmöddingar/figurer. Med andra ord, varken män eller kvinnor föds till det, båda skapas. I tillägnelseprocessen av genus betonar jag således tankefigureernas makt snarare än t ex det funktionella eller omedvetnas psykos sexuella identitetsskapande krafter. Poängen är att vi säger jag – och du – att vi bestämmer oss i världen genom att bestämma den andra. Det är stor skillnad. Jag menar vidare att genuskapandet, historiskt och geografiskt lagrade föreställningar om vad »man» och »kvinna» är, är den djupaste och ursprungligaste livsvärldsskapelsen, för att tala med Jürgen Habermas, som med livsvärlden menar det djupgående sociala och kulturella gemensamhetsgods som finns i varje integrerat socialt system och som gör att det är möjligt att ha gemensamma erfarenheter, hävda normativa ståndpunkter, göra andra delaktiga i subjektiva upplevelser. Denna tillägnelse tänker han sig sker på tre olika nivåer, i tre olika reproduktionsprocesser:

- 1) kulturell överlagring
- 2) social integration
- 3) socialisering.¹⁵

Låt mig »översätta» detta inom ett genus-systems förståelseramar:

kulturell överlagring = tankefigurerna, dvs exempelvis de Aristoteliska genusfigurerna

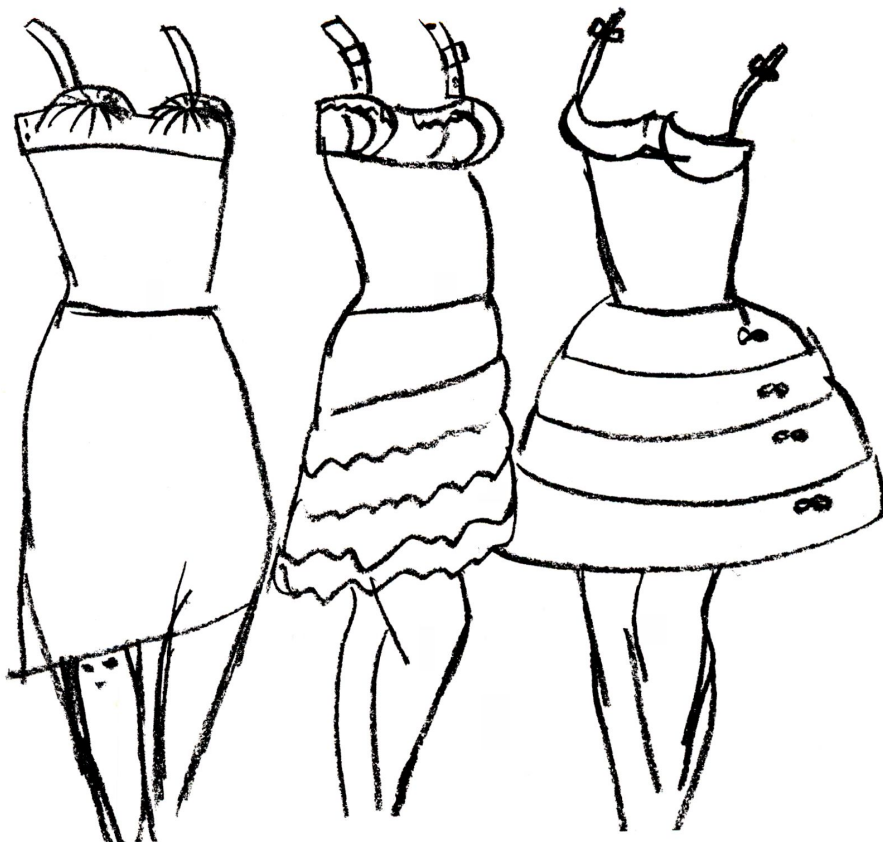
social integration = institutioner, artefakter, arbetsdelningen mellan könen

socialisering = direkt inläring. Det ska böjas i tid det som krokigt ska bli; inte ska du gråta som är pojke; etc, etc.

Det meningsskapande och maktformande finns på alla dessa nivåer: som kulturell

överlagring, tankefigurernas makt, som också konkretiseras på den sociala integrationsnivån för att slutligen starkt verka på det individuella planet.

I denna process är självfallet kvinnor medskapande och medgörande varelser. De är lika integrerade i detta system som män, trots att de har en lägre social status. Frågan om integrering vidrör ett av de svåra problemen inom det feministiska tänkandet, vilket brutalt kan uttryckas med frågan: vilken del har kvinnor i sitt eget förtryck? Jag menar således att det är både i tankefigurernas meningsskapande makt, i den sociala integrationen och i socialise-

Helene Billgren, kritteckning.

ringen, dvs på alla dessa tre nivåer, som svaren finns varför kvinnor funnit sig i att definiera sig som den lägre sorten.¹⁶

Genuskontrakten

Detta kan utvecklas och göras hanterligare och mer användbart. Vi kan säga att det ser ut som om varje samhälle och varje tid har något slags »kontrakt» mellan könen, ett begrepp som är användbart trots att det inte får förstås som ett köpslående mellan två jämnstarka kumpaner, tvärtom, oftast är det ett kontrakt uppdraget av den part som definierar den andra. Dessa »kontrakt» föreställer vi oss, finns – osynliga – mellan den enskilda mannen och kvinnan, mellan män och kvinnor på det sociala planet och mellan »mannen» och »kvinnan». Dvs: på alla de tre nivåerna kunde man abstrahera ett slags »genuskontrakt».

- 1) På den kulturella överlagringens nivå – de föreställningar som finns om hur relationen mellan »man» och »kvinna» bör vara – idealtypsrelationen.
- 2) Denna abstrakta kategori förhindrar naturligtvis inte att det »finns» mycket konkreta genuskontrakt om könsens interaktion på den sociala integrationsnivån, institutionernas, arbetsdelningens nivå.
- 3) Inte heller att de »existerar» på den tredje nivån, socialiseringens eller individnivån, där de ibland är så konkreta att de liknar riktiga äktenskapskontrakt.

Genuskontrakten är således mycket konkreta föreställningar, uppspaltade på olika nivåer, om hur män/man, kvinnor/kvinna ska vara mot varandra: i arbetet – vilka redskap som hör till vem, i kärleken – vem som ska förföra vem, i språket – hur de ska prata, vilka ord de får använda, – i gestalten/ den yttre formen, vilka kläder som är de tillåtna, hur långt håret ska vara, etc etc, i all otrolig detaljrikedom.

Att kvinnor som tillhör/tillhörde olika klasser har/hade olika sysslor, platser och t o m egenskaper, som styrka eller arbetsförmåga, måste dras fram och problematiseras.

Kanske finns här en systemförändrande potential i just mängden möjligheter, om än på olika klassnivåer, som kvinnor tilldelades.

Och dessa genuskontrakt »ärvs» från den ena generationen till den andra, modern introducerar dottern, fadern sonen.¹⁷ Genuslogikernas teori och praktik finns således i genuskontrakten. Begreppet genuskontrakt blir därmed ett slags operationalisering av genussystembegreppet, kontrakt vilka – i princip – kan dechiffreras från olika tider, olika samhällen och för olika klasser. Kontrakten är i sig de ömsesidiga föreställningarna. Systemet är den process som via kontrakten skapar ny segregation, ny hierarkisering.

Genom att tala i termer av genuskontrakt får vi inte bara ett användbart redskap för att beskriva gränserna för de kvinnliga möjligheterna, utan framför allt tvingas vi att sätta relationen – mellanrummet – mellan maskulinum och femininum i centrum för förståelsen. Förståelsen av dessa osynliga, men så påtagliga genuskontrakt, som reglerar förhållandena mellan könen, innebär också en möjlighet att fördjupa förståelsen av hur den manliga normens primat uthärdats i historien. Med sådana kontrakt kan onekligen konflikter flyttas bort från den personliga samvarons plats. Den manliga normens primat (lag, logik) kan verka »bortom», på platser där detta inte angår eller berör kvinnor i deras dagliga liv, därför att det osynliga genuskontraktet inom vars gränser de lever, ligger på en nivå, där också kvinnlig »makt» kan utövas, starkt och despotiskt om det vill sig.

Detta kan förefalla vara en harmoniserande, idyllisk beskrivning à la Ivan Illich, men det är det inte. Ty trots denna möjlighet, att föra undan konflikten genom att definiera könsens vardera områden, innehåller kontrakten paradoxalt nog också frön till konflikt. Den potentiella konflikten finns i dess gråzoner, dess suddiga områden, i försöken att se hur långt »han» och »hon» kan sträcka kontraktets innehåll till sin egen förmån. Vi kan kalla det för en genuskoreografi, det spel/liv/lek/drama/

dans mellan könen som ständigt pågår: hur långt kan kontraktets gränser sträckas?

Maktstrategier

Genuskontrakten skapar balans men innebär också förhandlingar. Därmed kommer vi över till könenas möjliga handlingsmönster. Ser vi på mäns och kvinnors maktstrategier finner vi att de, än i dag, är väsentligen olika. Det är ju denna empiri, som i dag föder nya isärhållande former, som skapar nya legitimeringar för olikhet. Jag menar att dessa olikheter bör förstås utifrån ett genus-kontrakt tänkande.

Liksom jag föreställer mig att människor i allmänhet har samma förutsättningar för att kunna uppfatta världen lika (se nedan), föreställer jag mig att människor i allmänhet har samma fundamentala »längtor», väl medveten om att jag härmed riskerar att riva sönder den strukturalistiska grundidén i mitt eget sätt att resonera. Men utan att bestämma människan i tid och rum, skulle man väl ändå kunna våga framkasta tanken att där finns två längtans mål i människobrösten: frihetens och symbiosens. De är den grundläggande paradoxen inom allt mänskligt liv: å ena sidan anpassningen, svarandet, det trygga, å andra sidan expansion, ovisshet, det otrygga, fria.

Genuslogikerna innebär förvisso att frihetens längtan har strukturerats för mannen och symbiosen för kvinnan. Den manliga friheten har ständigt uppmuntrats och expanderat, medan den kvinnliga symbiosen bundits av barnafödande och kontroll, lagstiftning och sociala »seder».¹⁸

Men frihetens längtan har funnits hos kvinnor och längtan efter symbiosen hos män. Men frihetens väktare har för kvinnor varit män, medan symbiosens mål för män varit kvinnor. Med andra ord: könen har fått helt olika ontologisk status för varandra. De har visserligen båda varit varandras möjligheter och begränsningar, som Hanne Haavind uttrycker det,¹⁹ men det har aldrig handlat om samma möjligheter eller samma begränsningar. Kvin-

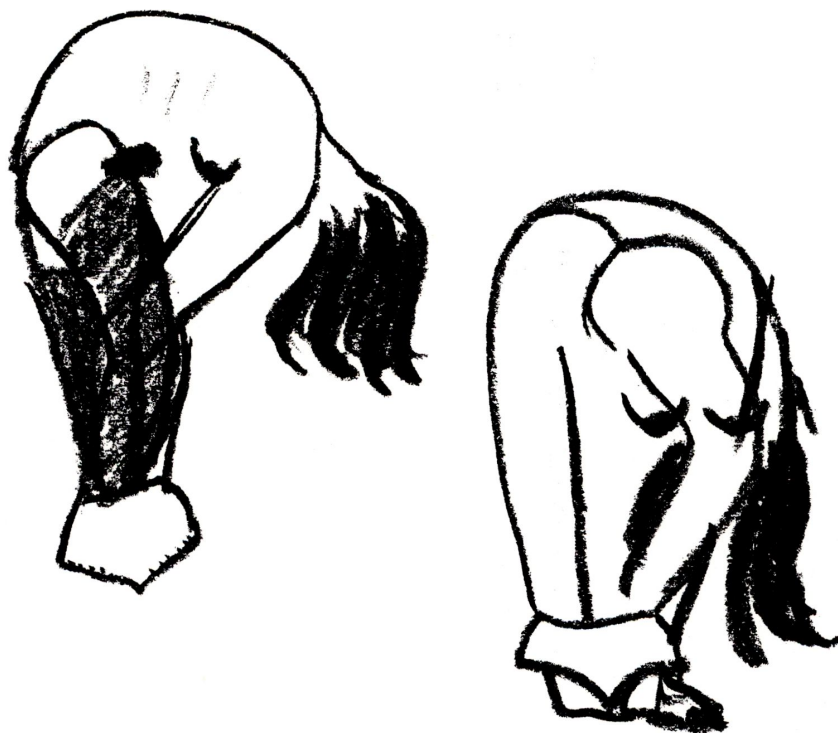
nan har varit mannens symbiotiska möjlighet, men samtidigt innebar/bär hans dominans över henne hans begränsning, hans »white man's burden» dilemma.²⁰ Hans strategier har utvecklat den homosociala världen: områden där denna konflikt inte finns, strategier för frihet från symbios och ansvar. Det skulle kunna beskrivas som strategier för att kunna ha både friheten och symbiosen, men en symbios under kontroll.

Mannen har varit kvinnans förkroppsligade fängelse men/och oftast enda frihetsmöjlighet: att via sin symbiotiska maktmöjlighet (dvs via sin kropp) utöva sin slavmakts indirekta strategier för frihet och makt via mannens svaghet, men alltid via mannen. Ett belysande exempel på politisk nivå på denna strategi är att kvinnorna i Nazi-Tyskland tvingades anamma en hora-hallick strategi, eftersom kvinnor var utdefinierade från »det politiska». Som exempel kan man se Gertrude Scholtz-Klinks (den ledande kvinnan) strategi att via Erich Hilgenfeldt skaffa sig »beskydd» – och tillträde till den offentliga världen.²¹

Mary Wollstonecraft skyggade inte för dessa könenas två olika maktutövningspraktiker, som hon beskrev som legitim och illegitim makt. Naturligtvis var för henne den kvinnliga makten den illegitima, en sorts slavmakt, som ofta kunde ta sig despotiska uttryck (och hårtill inspirerades hon säkerligen av Marie Antoinette som för 1700-talsrevolutionärer var den illegitima makten personifierad). Men mannen tvingades å sin sida att pervertera det heligaste för en 1700-tals upplysningsfilosof, dvs förnuftet, därför att han ständigt måste försvara sin herreposition.²²

Historiens drivkraft

Visionen av ett gränskrig – eller av trötter om kontraktets finstilla rader – är andra sätt att åter framhäva rörligheten, föränderligheten, »hans» och »hennes» historia. Det verkar ingalunda vara någon emancipatorisk utvecklingshistoria det handlar om, där tankefiguren »hon» går

Helene Billgren, kritteckning.

från ett beslöjat förtryck till en emanciperad mänsklighet. Tvärtom verkar där finnas en särskild dialektik, så att kriser och ifrågasättanden av dessa logiker föder en ideologisk förstärkning av de abstrakta tankefigurerna »han» och »hon» – samtidigt som ifrågasättanden tenderar att fröa av sig i det kollektivt kulturella undermedvetna.²³

Därför befinner sig den västerländska civilisationen i en tämligen konstant genusproducerande verksamhet, vilket i sin tur blir en av de viktigaste »orsakerna» till genussystemets fortlevande och vidareutveckling. Och denna verksamhet är i högsta grad en grundläggande historisk drivkraft. Jag ser relationen mellan man och kvinna som en styrande och avgörande faktor i den historiska processen. Genom att döpa denna relation till något, t ex genussystem, händer något: den finns på ett eller annat sätt, den avtecknar sig ur virrvar-

ret. Vi utpekar ett förhållande som annars inte skulle ha observerats. Därmed problematiserar vi systematiskt det som oftast inte problematiseras. Därmed beväpnar vi det självklara, omvandlar det, ifrågasätter det.

Genom att använda begrepp som genussystem kan vi relatera de komplicerade förhållandena mellan könen till andra stora systembegrepp som feodalism, kapitalism, fascism, socialism etc, och ur dessa »system» plocka fram det rådande genussystemet, studera det och se vilken primär del det utgjorde i dem, hur de påverkade varandra.

Detta sätt att tänka innebär att man föreställer sig kvinnor i historien inte bara som de sk reproduktiva förutsättningarna, den historiska basen, golvet, som historien kunde utspelas på därför att de födde och uppfödde – nej, man inser att deras roll var betydligt mer invävd i det mänskliga dra-

mat.²⁴ De har ständigt funnits och ständigt krävt plats, ständigt bråkat om gränserna (kan vi förmoda), ständigt varit på sin vakt, använt sin beskurna symbiotiska maktpotential, belönat och svikit. Att kvinnor definierats som »den andra» och att denna andra haft »sin plats» – en plats som inte varit oföränderlig eller historielös, utan ständigt spelat en tyst och viktig roll också i det publika – innebär att denna tysta (?) maktrelation mellan könen har en fundamental betydelse för händelseutvecklingen. Metaforiskt kunde vi säga att det har samma betydelse som det undermedvetna har för en enskild människas handlingar. Kvinnors lägre genusvärde har varit och är det kollektivt förträngda.²⁵

Jag har också föreslagit olika slag av operationaliseringar av genussystembegreppet, framför allt genom dess praktik, genuskontrakten. Med ett sådant begrepp kan vi bygga modeller för att förstå aktioner, strategier, ideologier, politik. Vi inser att män och kvinnor ständigt handlar och tänker med det för tillfället rådande genussystemets olika kontrakt som fond. Använt så ska begreppet tjäna som verktyg för att förstå såväl kvinnors handlande – på individ- och samhällsnivå – som mäns handlande, homosocialitetens historia. Ty onekligen har detta system institutionaliserat såväl den manliga politiska makten som den kvinnliga vanmakten.

Det är inte bara det politiska systemet som tränger in i och omvandlar genussystemet, det är också genussystemet som tränger in i och omvandlar det politiska systemet. Därför blir »genussystem» ett användbart begrepp, som visar att kvinnoforskningens »objekt» inte är »kvinnor», utan hela det mänskliga dramat historia och samtid, sedd ur detta fundamentala perspektiv.

Om systemgenererande dynamiker

Och därmed är jag framme vid det allra mest besvärliga tankeproblemet, vad gäller genussystemet och dess logiker. Eftersom vi ständigt ser dem reproduceras –

hur kan /kan? en grundläggande förändring av dem vara möjlig?

Rent generellt kunde man säga, att ju kraftigare som isärhållandet mellan könen verkar/fungerar, ju självklarare, ju mer legitim, ju mindre ifrågasatt blir den manliga normens primat. Det verkar rimligt. Och då får vi omvänt: ju mindre/svagare isärhållandets logiker och praktiker fungerar, ju mer ifrågasatts den manliga normens primat, ju mer illegitim blir den manliga överhundspositionen.

Själva genussystemets strukturalistiska idé är att visa på den reproducerande kraften: det är som det är för att det var som det var. På alla de tre nivåerna av livsvärldens reproduktion, tankefigurernas metafysiska värld, den sociala integrationsnivåns mer handfasta artefaktsvärld och på socialiseringens intima yta, verkar genussystemets strukturer och binder könen till sysslor, platser, egenskaper.

Isärhållandet återföder isärhållning; den manliga normen återföds med kraftfullhet. Vi har tankefigurernas maktpositioner, dessa tankestalaktiter av gammal mening och makt. Vi har genuskontrakt, dessa föreställningar om vad som bör ske i mellanrummet mellan »han» och »hon», hur och vad man gör med varandra. Genuskontraktens många intrikata trådar binder könen till varandra i olika beroenden och tvångsformer, både på det personliga och idealtypiskt abstrakta planet. Gränsöverskridande verkar föda direkt våld och motstånd och/eller social ostracism. Tecknat så verkar genussystemet vara seglivat. Det är det också.

Men dessa frusna strukturer är åtminstone i princip tänkbara att tina upp, även om de verkar skapa cirklar på cirklar av genusbundet beteende och maktformering. Men så finns systemets trumfkort, spader ess skulle man kunna säga. Och det är att det i könsrelationer finns en total oföränderlighet. Det är själva fortplantningens drama: kopuleringen/samlaget, befruktningen och framfödandet. Det är den manliga och den kvinnliga biologin.²⁶ Och detta är inte någon hemlighet. Frågan är vad det innebär för förståelsen av genus-

systemet. Det verkar betyda dikotomin ständiga återfödande, ständiga bekräftelse, eftersom könens del i fortplantningen är olika.

Det måste rimligtvis innebära, att i samhällen som inte kan annat än tänka i motsatser, som bygger maktstrategier på det olika, en ständig maktkamp mellan könen måste råda, där detta oundvikligt olika används som vapen. Kvinnliga strategier för att kunna vända sin olikhet till den maktgivande normen, tycks alltid ha utnyttjats av det rådande systemet eller i vart fall verkat legitimera det. Kvinnliga strategier som pläderat för ett fördetligande av födandet, dvs att gå in i denna oföränderlighet och flytta den ur könens kroppar som vissa feminister under det teknologianammande 70-talet, har knappast heller goda utsikter att vinna framgång – för kvinnor.²⁷ Tecknat så, är detta ännu en av feminismens teoretiska cirklar, dvs ett system som »förstår» den förtryckande mekanismen så väl, att det inte finns någon väg ut. Och detta vet vi, rent empiriskt, är fel.

Om systemförändrande dynamiker

Låt mig då få peka på ytterligare en biologisk, essentialistisk kvalitet, som jag dessutom menar har en förändrande kraft, är av överskridande karaktär. Det är könens mänskliga likhet, dvs man kan på goda grunder anta att den mänskliga förmågan och förutsättningen för upplevelse och uppfattning, är likadan hos män och kvinnor. Dvs att vissa kvinnor (och män) de facto och trots de genussystembevarande strukturerna, tankarna och praktikerna, ständigt insett att könen inte är annorlunda sorter, inte är arts- eller väsensfrämmande. Den systemförändrande kraften finns således i det mänskliga tankesystemet. Tå Elisabeth Sofia Brenner som jag brukar återropa: »Vår kropp ej annat är än själens utanfoder som hela skillnan gör mellan han och hon», eller Florence Nightingale som formulerade det så här:

Why have women passion, intellect, moral activity – these three – and a place in society where

no one of the three can be exercised? ... This system dooms some minds to incurable infancy, others to silent misery... It seems as if the female spirit of the world were mourning everlastingly over blessings, not lost, but which, in her discouragement she feels that she will never have, they are so far off.²⁸

Denna fundamentala gemensamhet hos könen vad gäller konsten att förstå och tänka, spelar emellertid bara en systemförstörande roll när den kan få material för sin förmåga. Det kan den få när isärhållandets tabu bryts. Det gör den när kvinnor tvingas/får lov att göra det män gör och vice versa – ju svagare/mindre isärhållandet verkar, ju mer illegitim blir den manliga normen.

Det är här vi systematiskt måste fråga – och detta är återigen en operationalisering av genussystemet i handfasta forskningspraktiker: när sker detta? Hur ska de politiska, ekonomiska, »sociala» förhållandena se ut för att ett sådant lagbrott kan äga rum?

Här kan vi generellt tänka oss att det är i extrema historiska perioder: både av ekonomisk knapphet och kris, krig (segedragna, inte korta framgångsrika), men också i perioder med snabbt uppkommet överflöd. Å andra sidan är det långt ifrån någon enkel mekanik som innebär att ett gränsöverskridande automatiskt ifrågasätter den manliga normens primat. Vi kan, med viss empiri i ryggen också forma hypotesen att den manliga normen sofistikeras eller »flyttar» sig till ett nytt okänt terra inkognita. Detta gränsöverskridande kan nästan ses som en historiens »drivkraft», så att där kvinnor kommer in på tidigare manliga platser, gör manliga sysslor och excellerar i manliga egenskaper, försvinner mannen ut mot nya områden. Kvinnor befinner sig hela tiden tre steg efter, medan männen driver civilisationsutvecklingen ständigt framåt.

De genussystem som bildas är förvisso skiftande; isärhållandet och förtrycket ser olika ut vid olika tider. Tar vi 1900-talets Sverige ser vi att platserna *kan* vara båda könen, att sysslor *kan* vara båda könen, att egenskaper *kan* vara båda könen. Det-

ta att det *kan* vara så, även om det inte *är* så, är viktigt. Det är återigen tankens material som vuxit. Detta i kombination med att det biologiskt »oföränderliga» har andra sociala och ekonomiska ramar, gör att man kunde formulera en annan hypotes om genus-systemets föränderlighet: ju mer den intellektuella komponenten dominerar över den biologiska, ju större förutsättningar finns för förändring.

Det borde innebära att i samhällen som är/blev allt mer likartade, nivellerade, dvs lika vad gäller vardagsliv, inkomst, värderingar, dvs när klassgränserna mjukas upp, när teknologin samordnar och ger människorna alltmer likartade möjligheter, liksom när upplevelsevärlden, mediavärlden delas av så många, så transformeras det fordom tabuskapande konsolika från att ha varit en farlighet, till att bli en tillgång. I en alltmer »lika» värld, blir det avvikande avtabuiserat, pikant. Det kan mer uppfattas som variationer på samma tema än outhärdliga, skrämmande avvikelser. Lägg till detta det som många kallar framväxten av det postindustriella eller det s k informationssamhället, som bygger sin hierarki på kunskapen, det alltmer abstrakta eller låt oss säga hjärnan, dvs i mitt perspektiv på det fundamentalt könslika.

Alltså: det olika försvagas och det lika förstärks – och vi är på väg in i det jämlika paradiset i och med att dikotomiernas maktskapande upphört, i och med att gränsöverskridandet sker. Det finns en annan synvinkel på problemet och den är viktig. Den skulle kunna formuleras så här: Genussystemets logiker, dess isärhållande och dess hierarki skulle kunna tänkas förlora sin »logik» inte bara genom att dikotomierna förlorar sin kraft, och/eller genom att en hopblandning sker av platser, sysslor och egenskaper. De skulle också kunna tänkas upphöra när sorterna, han och hon, av andra, yttre orsaker föses ihop, definieras som ett.

I de korta, uppplammade ögonblicken av revolutionär energi, har kvinnor och män kunnat definiera sig som »ett» mot övermakten. Det ser vi t ex i den ryska revolutionära rörelsen under 1800-talet, där

unga män och unga kvinnor var förvånansvärt jämlika i de hemliga organisationerna. De hade definierat sig som tillhörande samma vanmäktiga sort i förhållande till den övermäktiga tsarregimen. Det är också tydligt i den franska eller ryska revolutionen: i början finns kvinnor med, när revolutionen sedan utvecklat sin manlighet, när den kommer in i sin manligt jakobinska fas, då är det slut med enigheten.²⁹ Detta kan formuleras annorlunda: den manliga normens primat upphör i och med att män flyttas ner på samma vanmäktiga plats som kvinnor. Det kan ske i samhällen som blir alltmer avhumaniserade – där maktkällorna flyttas ur kropparna in i tekniken, där föses man och kvinna ihop in i en gemensam mänsklighet.

Summering

Trots denna sista, dystopiska vision, som ställer den manliga normens primat i förgrunden, har jag koncentrerat min förståelse av genusystemet utifrån de isärhållande krafterna, utifrån dikotomiernas makt. Jag har betonat det ordnande, det strukturerande, det meningsskapande – tankefigurernas makt. Det är, och det tror jag är viktigt att påpeka, inte detsamma som det materialistiskt »funktionella», långt därifrån. Ty i vår ekonomistiska förståelse av världen förväxlar vi så lätt det »ordnade», det meningsskapande med det »funktionella», med en slags materiell nödvändighet.

Jag menar vidare att genusformeringen – den ideologiska och den fysiska isärhållningen och maktformeringen – är i sig en process, som skapar avlagringar, vilka i sin tur verkar bestämmande, styrande. Genussystemets logiker för ett eget liv. Och det är detta som gör, tror jag, att många av de teorier som försöker förklara den manliga sociala dominansen över kvinnor, bättre kan förstås som delförklaringar i en process där det är lagren som »styr», än som teorier om könsojämlighetens, könsförtryckets ursprung. Vi kommer därmed bort från enhetsförståelsens totalitära anspråk.

Och det borde vara en vinst. En annan kunde vara att vi kunde undvika att hamna i den teoretiserande dikotomiska fällan. Problemet är ju här den gamla hönan och ägget: den hårda uppdelningen i en manssida och en kvinnosida som den västerländska civilisationen uppvisar, kommer med nödvändighet att just driva fram betyenderna från könen som blir väsensolika. Det är denna empiri, denna avspeglning av genussystemet, som gör att tolknings- och förståelseförsöken också hamnar i uppdelningens fälla.

- 1) Vi har: mannen stark – kvinnan svag. Det är den mest vardagliga förklaring-

en, den biologiska förklaringen, den darwinistiska förståelsen etc.

- 2) Vi har en hel teorisoppa utifrån en annan uppdelning, (en aristotelisk uppdelning faktiskt) man/kultur – kvinna/natur, en både idéhistorisk och antropologisk förklaring som också finns hos Adorno/Horkheimer, dvs i den framväxande civilisationskritiken.
- 3) Vi har den klassiska man/trascendens – kvinna/immanens – den Simone de Beauvoirska grundförklaringen, kusin med den ovan, där man egentligen säger att mannen är det görande, kvinnan det varande, mannen den historiska principen, kvinnan det historiska

Helene Billgren, kritteckning. Helene Billgren är verksam som konstnär i Göteborg. Hon har just kommit ut med en bok med teckningar på eget förlag. KVT publicerar här några tidigare teckningar av henne.

golvet, mannen den »onödiggörande», kvinnan den nödvändiga, etc.

- 4) Vi har psykologiska förklaringar som använder dikotomiseringen på ett synnerligen livsfarligt sätt, både i freudiansk efterföljd men också i andra försök till förståelse som i objektrelationsskolans efterföljd och, mer i tidsandans smak, de »svåra» lacanisterna, där allt synes kretsa antingen kring en mäktig, ordfylld fallus eller en oåtkomlig, osynlig, dövtum kvinnlig modersskugga.

Genom att koncentrera förståelsen dels på det meningsskapande, dels på det systemskapande (där den manliga makten är inbyggd) skulle vi eventuellt kunna styra undan dessa antingen eller, dessa »manligt», »kvinnligt» och därmed undvika att bidra till att själva reproducera systemet.

NOTER

- 1 Denna förståelse har delvis provocerats fram av Maud Eduards och Ulla Manns, som i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4 1987 velat få till stånd en fördjupad diskussion om begreppens innebörd – jag är dem varmt tacksam. Det är jag också gentemot Anita Dahlberg, Claes Gustafsson, Gerd Lindgren, Ulla Wikander, Gertrud Åström, vilka alla jag profiterat på vid olika stadier av denna artikels tillkomst för kommentarer och diskussioner.
- 2 Gayle Rubin, »Traffic in Women», i *Towards an anthropology of Women*, red Reiter, New York, 1975. Hennes artikel konkretiserade detta vidare till att bli ett system för kontroll och användning av sexualitet, där kvinnorna sågs som medel i skapandet av en manlig homosocial värld av makt, baserad på utbyte.
- 3 *The Cultural Construction of Sexuality*, ed by Pat Caplan, USA/London, 1978, s 16.
- 4 Det verkar vara nödvändigt inom det anglosaxiska språkområdet, eftersom »sex-roles» inte längre (?) används som det sociologiska begrepp det en gång var, utan tycks ha fyllts av biologisk determinism, dvs det är nu synonymt med biologiskt kön, se t ex Jean Lipman Blumen i *Gender Roles and Power*, USA, 1984.
- 5 Ibid s 1.
- 6 Se diskussionerna i *The Cultural Construction of Sexuality*. Diskussion är kanske för mycket sagt, ty deras frågor, frågan om den samhälleligt konstruerade (av vem? varför?) sexualiteten, har redan ett svar, och det svaret är att heterosexualitet också, liksom homosexualitet, »is equally socially constructed, as Jackson and Seidler show (sic) in this volume». Det egenartade med deras svar märks i konstateranden som »Part of the problem of sex for many societies is that (at least in its heterosexual form) it can lead to pregnancy».
- 7 Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*, New York/Oxford, 1986, s 238, »gender is the cultural definition of behaviour defined as appropriate to the sexes in a given society. Gender is a set of cultural roles» och »it's widespread public use probably is due to its sounding a bit more 'refined' than the plain word 'sex', with its 'nasty' connotations» etc.
- 8 Joan Scott, »Is Gender a Useful Category of Historical Analysis?» Paper, American Historical Association, New York City, Dec 27, 1985.
- 9 *Från kön till genus. Kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv*, ed. Don Kulick, Borås, 1987, 11. Jfr s 13 där han använder genus och genussystem synonymt, dvs kulturellt det som bestämmer formen och innehållet i mans- och kvinnoroller. Här finns också en halv beaktelse till användbarheten av begrepp som »genusroll». Ibid.
- 10 Se ovan om diskussionerna om den »sociala konstruktionen» av sexualitet, not 3.
- 11 Den förändrade biologin hänvisar till kunskaper om hur kroppskonstitution, muskelstyrka, gång, längd, röstläge, menstruation etc påverkas av de kulturella föreställningarna. Jfr Ruth Hubbards påstående: »There is no norm for normality», föreläsning Sthlm Universitet, maj 1987. Begreppet tankefigur har jag hämtat från Johan Asplund, *Teorier om framtiden*, Stockholm, 1981, s 146–170.
- 12 Se t ex Lena Gemzöe, *Det första könet. Om ursprunget till asymmetrin mellan könen*. C-uppsats, Stockholms Universitet, Socialantropologiska Institutionen, VT 1986.
- 13 Den hårda dikotomiseringen formad som tabu, incest etc tänker och kan jag inte gå in på – bara peka på dess fundamentala betydelse för genussystemet.
- 14 Simone de Beauvoir, *Det andra könet*, Malmö 1973, s 116 ff.

- 15 Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*, Volume 1, Reason and the rationalization of society, Boston 1984, s 13 för definition av begreppet livsvärlden, s 342 ff. Se även Erik Oddvar Eriksen, Handlingskoordinering og social orden, *Tidskrift for samfunnsforskning* 1986, bd 27, 217–238.
- 16 Detta som orsakat stor teoretisk osäkerhet och fantasi inom kvinnoforskningen: insikten är djup om de olika s k socialiseringarnas lager, om micromaktens subversiva egenarbete, om bejakandet, svarandet, i så hög grad att man måste fråga sig hur det alls kan komma sig att ett feministiskt medvetande någonsin fötts någonstans. Det är en fråga som t ex Janet Sayers ställer till Nancy Chodorow m fl i boken *Sexual Contradictions, Psychology, Psychoanalysis and Feminism*, New York 1986.
- 17 Se t ex Anna Maria Lenngrens dikt *Till min kära dotter...*
- 18 Detta har på olika sätt beskrivits av Virginia Woolf, särskilt i *Ett eget rum*, och av Simone de Beauvoir i *Det andra könet*.
- 19 Hanne Haavind, »Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män» i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3 1985, s 21.
- 20 Naturligtvis har isärhållandet en symbiotisk funktion – att kunna pådyvla den andra det man inte vill ha /men har/ men också det man borde vilja ha – t ex moral – men inte vill ha. Männens behov av renhet – hos kvinnan, männens behov av svaghet – hos kvinnan.
- 21 Claudia Koontz, *Mothers in the Fatherland. Women, the Family and Nazi Politics*, Great Britain, 1987 s 167, för denna speciella förbindelse, men hela boken i övrigt ger konkreta exempel på kvinnligt manövrerande inom mycket tränga genuskontraktsramar.
- 22 Irene Colman Brown, »Mary Wollstonecraft and the French Revolution, or Feminism and the Rights of Men», s 10, 11, 14, i antologin *Women, state and revolution, Essays on power and gender in Europe since 1789*, ed Sian Reynolds, USA 1987, vari hon bl a citerar Mary Wollstonecraft: »When, therefore, I call women slaves, I mean in a political and civil sense, for indirectly they obtain too much power, and are debased by their exertions to obtain illicit sway» och »they were not powerless but their power were corrupt». Irene Colman Brown associerar i samma uppsats till Sylvia Plaths bittra ord »Every woman adores a fascist», se fö Koontz aa s 4 ff om detta.
- 23 Dock: denna fröprocess verkar inte helt tillfredsställande. Det finns dessvärre viss empiri som tyder på att feministiska medvetandefrön s a s inte får ligga i fruktbart kulturell mylla och växa. Detta i sin tur beror till stor del säkerligen på den kvinnliga platsens isolerade, privata karaktär.
- 24 Jfr den kritik som feminister riktat mot den marxistiska teorin, se t ex Linda Nicholsons kapitel »Feminism and Marx» i antologin *Feminism as Critique*, ed Seyla Benhabib & Drucilla Cornell, Great Britain, 1987.
- 25 Jfr Joan Scotts iakttagelse om sambandet mellan auktoritära system och kvinnoförtryck, där bl a de som blir (eller utpekade som) fientliga mot regimen hånas för kvinnlighet – svaghet. Det kan givetvis också ses utifrån ett kontrakt tänkande – ett manligt, centraliserat och totalitärt styre kräver ett förstärkt manligt genus. Jfr här Virginia Woolfs iakttagelse i *Ett eget rum*, s 44 (när hon funderar över varför professorerna är så vreda när de skriver om kvinnor): »Måhända hade professorn, när han en aning för empatiskt uppehöll sig vid kvinnornas underlägsenhet, inte intresserat sig för deras underlägsenhet, utan för sin egen överlägsenhet. Det var snarare den som han skyddade tämligen hetsigt och med alltför mycken emfas, därför att den för honom var den allra kostligaste juvel.»
- 26 Att sedan menstruerandet kan ändras, skjutas upp, eller att själva sexualakten kan vara föremål för tolkanden och en maktpolitik som varierar den oändligt, det är en annan sak, tydligt illustrerat inom den s k sexologin under 1900-talet. Jfr ovan med de biologiskt föränderliga könskriterierna.
- 27 Se Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex*: »Nature produced the fundamental inequality – half the human race, must bear and rear the children of all of them – which was later consolidated, institutionalized, in the interest of men [...] The freeing of women from the tyranny of their reproductive biology by every means available, and the diffusion of the childbearing and child-rearing role to the society as a whole, men as well as women.»
- 28 Citat ur Janet Sayers *Sexual contradictions*, s 138.
- 29 Se t ex Franco Venturi *Roots of Revolution USA, 1966*, för den ryska revolutionära rörelsen. För övrigt lämnar antologin *Women, State and Revolution. Essays on Power and Gender in Europe since 1789*, ed Sian Reynolds,

USA 1987, utmärkta illustrationer och referenser. Man kan t o m se samma »jämlighet» i den tidiga nazistiska rörelsen, före 1933. Se Koontz aa.

SUMMARY

The gender system – reflexions on the social subordination of women

The concept of the gender system is seen here as the organizing principle behind other systems. It is a system that »arranges» the sexes into their respective genders and that seems to show a regularity based on two types of rules (or logic, or principle). One is the rule of distinctive separation, which can be seen in the division of virtually all areas and levels of life into male and female categories. The second rule is that of the male norm, i.e. the way that higher value is almost automatically accorded to things masculine. The system reproduces itself on three levels: the abstract level of cultural images, the institutionalized level and the interpersonal level. It is suggested that the concept of »gender contract» is useful for the analysis of invisible rules governing each gender; rules which determine what people should do, think and be on all these three levels. This sharp division creates opposing power strategies: for men a strategic movement from freedom towards symbiosis and for women a strategic movement from symbiosis towards freedom.

Despite its logical pattern the gender system shows major variations in space and time, both with regard to the contents of the gender contract as such and to the system's degree of rigidity. When the rule of difference can no longer be maintained (as a consequence of various kinds of crisis – ideological, social, economic etc.), the rule of the male norm is threatened. It is argued that the stabilizing force on the gender system is female biology; the destabilizing force that of the patterns of thought that human beings have in common.

Yvonne Hirdman
Alströmergatan 32, uppg 1D
112 47 Stockholm

KVT 1991

REDAKTION: Maud Landby Eduards, Hillevi Ganetz,
Ingrid Holmqvist, Tove Holmqvist, Kristina Lundgren,
Ulla Manns, Ebba Witt-Brattström med flera

REDAKTIONSORT: Stockholm

ARTIKELFÖRFATTARE: Karin Widerberg, Hanna Olsson med flera

KARIN WIDERBERG HANNA OLSSON M FL

Catrine och rättvisan

*Var Catrine-rättegången en extrem
rättssak, eller var den vanlig och allmängiltig i det att den
inrymde alla de slag av sexuella övergrepp som
riktas mot kvinnor och barn, men här riktade mot ett
offer som inte kunde och inte fick
försvara sig?*

Vad säger oss det här målet om de allmänna kunskaperna/uppfattningarna om kvinnor, barn och sexualitet och hur kommer de till uttryck i rätten och dess praktik?

Vid ett seminarium i höstas samlades 70 kvinnor från en mängd olika miljöer i Oslo för att diskutera detta utifrån Hanna Olssons bok *Catrine och rättvisan*.¹ Där satt kvinnor från den officiella hjälpapparaten sida vid sida med kvinnor från kriscentra, stöttecentra mot incest, forum för kvinnoterapi, »gamla» kvinnoaktivister, pornografimotståndare, kvinnoforskare, advokater, studenter m fl. En brokig, kompetent och engagerad församling. Och framför dem en lika mångfacetterad panel bestående av *Hanna Olsson*, terapeut, skribent och författare till boken, *Regine Ramm Bjerke*, advokat som sitter med i en kommitté som ska lägga fram förslag för att förbättra offrets rättsliga ställning i mål rörande sexuella övergrepp mot barn, *Nina Haugaard*, socialarbetare från Stöttecenter mot incest, *Liv Finstad*, kriminolog som bl a forskat om prostitution, samt undertecknad *Karin Widerberg* (som sammanställt detta material), rättssociolog och forskningsledare vid Senter for Kvinneforskning i Oslo.

Hanna Olsson

Maria drömde att vi alla tre, mamman, hon och jag (Hanna) skulle träffa Catrine. Mamman åker för sig. Jag kör bil och Maria åker med. Det är kväll. Vi kommer till en ödslig hamn. Längst ut på piren står Catrine. Hon står ensam, det är fritt runt omkring henne. Vi är väntade av Catrine. Det är ett sista möte

med henne. Efter avskedet ska Catrine och Maria skiljas åt. Maria blir ivrig och vill hoppa ur bilen men jag insisterar på att bilen måste stanna först. Sedan vill jag ha hjälp med att ta av säkerhetsbältet. Men Maria vill inte vänta. Hon tänker: »Antingen får Hanna klara det själv eller så får jag hjälpa henne senare. Jag måste till Catrine». Maria springer fram till Catrine på piren och omfamnar henne. Catrine är blek och mager och mycket skör. Hennes kropp håller knappt samman. Hon är klädd i en beige tunn kappa. Catrine uppmanar Maria att ta försiktigt i henne; hon har ont i ryggen. Där slutar drömmen.

Ur *Catrine och rättvisan*

Att tala om tillkomsten av boken *Catrine och rättvisan* är inte lätt. Arbetet ligger för nära mig i tid för att jag ska kunna summera vad de här åren har inneburit. Vårt samtal ska handla om kvinnor och rätt. Som en inledning till detta vill jag gå in på det som var en förutsättning för mitt skrivande, min relation till Catrine.

I en artikel om mina erfarenheter från prostitutionsutredningen försökte jag närma mig frågan om objektivitet. Jag menade där att vägen till objektivitet går genom prövningen av den subjektiva erfarenheten. Och där är det inte distansen som hjälper mig i min strävan efter ett objektvt seende utan närheten. Närheten bryter mot sociala lagar som upprätthåller ojämlikhet, medan distansen underlättar ett hierarkiskt tänkande kring människans värde.

Bilden av polisen som håller en svart plast-säck i sin hand, de braskande svarta kvällstidningsrubrikerna, juridikens tekniska språk –

ingenstans handlar det om henne. Hon är offret, men inte kvinna och människa. Att tala om min växande närhet till Catrine är att beskriva själva förutsättningen för synliggörandet av den falska könsneutraliteten. Det var i samtalet med chefsåklagaren Anders Helin som Catrine för första gången blev närvarande. Han sa sig inte vilja smutskasta männen genom att redovisa uppgifter från kvinnor i prostitutionen, han ville ha en »rak och juste» rättegång utan några »fladdriga vittnen» i rättssalen. Det var den avgörande punkten för min förståelse. Den smutsiga sexualiteten är hennes skam och inte något som vidrör de åtalade männen i den offentliga rättssalen. Det är inte fair play – män emellan. Inte ens om polisen gjort en grundlig undersökning och slagit fast att en av läkarna varit en osedvanlig prostitutionsköpare. Missbrukande kvinnors uppgifter är inte trovärdiga. Jag talar med flera av dem och börjar få en bild av Catrine. Och jag börjar också förstå värdet av deras kunskap.

Under två rättegångar talar åklagaren inte en enda gång om motivet till mordet. Det talas om mord och styckning av en kvinnokropp, men det binds inte samman. »Styckmordsrättegången» är en könsneutral omskrivning. Catrine blev mördad för att hennes kropp skulle kunna användas i ett rituellt, sadistiskt syfte. Några av de filmer som togs i beslag vid husundersökningen hos den ene av läkarna visade just sexuellt sadistiska mord och skändningar av kvinnokroppar, men ansågs inte av åklagaren ha något bevisvärde.

Sveriges högsta rättsmedicinska instans, socialstyrelsens rättsliga råd uttalar sig över den sakkunniges, professor Jovan Rajs', obduktionsutlåtande. Professor Gerhard Voigt, vetenskapligt råd i rättsmedicin vid socialstyrelsen är en av männen bakom rådets yttrande. Rådet utesluter inte naturlig dödsorsak, man spekulerar i många tänkbara dödsorsaker, däribland bolusdöd; Catrine skulle kunna ha dött av att ha satt något i halsen. Styckningen av kroppen diskuteras inte i förhållande till dödsorsaken. Rådet avvisar utan argument Rajs' påstående om att syftet med skändningen är sadistiskt/nekrofilt. Rådet skriver bland annat:

Foto: Claudia Lindén.

»Av avlägsnandet av det lilla bäckenets innehåll (ändtarm, kvinnliga könsorgan, urinblåsa) kan man inte dra slutsatsen, att detta måste ha gjorts av en obduktionsvan läkare. Förfarings-sättet motsvarar det som är känt vid djurslakt.»

Det är Catrines kropp rättsliga rådet diskuteras.

Domstolen fastställer att det är ställt utom varje rimligt tvivel att de bägge åtalade läkarna i närvaro av den lilla flickan har styckat kvinnokroppen. Men det är inte för rätten säkerställt att männen dödat henne. Frågan varifrån de då fick liket diskuteras inte i domen.

Det är efter det att rättegångarna avslutats som Catrines mamma ringer mig. Och det är i kontakt med henne och Catrines syster jag beslutar mig för att skriva en bok. Det finns inom mig då en vrede över den utelämnade kunskapen i målet och osynliggörandet av maktens tvivelaktiga beslut – fördomsfullt hos Helin, osakligt och ovetenskapligt hos rättsliga rådet, felaktigt hos hovrätten och

ologiskt hos tingsrätten. Kort sagt – den falska objektiviteten har firat triumfer. Men det är först i solidaritet med Catrine som maktdens dubbla ansikte visar sig.

Den medicinska och juridiska världen har som ledstjärna för sitt arbete saklighet, objektivitet, förmåga att skilja på fakta och värderingar. Detta genomsyrar dokumentens utformning och språk. Som om den strikta yrkestekniska språkdirkten vore en garanti för att man inte kan vara osaklig, subjektiv och känslomässig. Det är bland annat detta kvinnors analys av rättsfrågor måste handla om – synliggörandet av absurditeten som kan dölja sig bakom den professionella, patriarkala tjänstekostymen.

Regine Ramm Bjerke

Rättegångsordningen för vuxna är nog tillräckligt bra, menar Regine Ramm Bjerke, men reglerna tillämpas inte på ett riktigt sätt. Däremot är rättegångsreglerna vid sexuella övergrepp mot barn bristfälliga, anser hon, och nämner bl a juristers bristande förutsättningar för att värdera trovärdigheten hos barn. Sakkunniga psykologers och psykiatrikers arbete måste uppvärderas och tas i bruk, föreslår hon.

De generella frågor som Hanna Olssons bok reser är hur rättsväsendet fungerar i förhållande till offret i vålds- och sedlighetsmål där offret är kvinnor eller barn. Möter dessa offer speciella problem som andra offer inte möter? Mitt svar på denna fråga är ja. Jag tror detta har att göra med attityder, bristande kunskap och till en del bristande lagstiftning. Låt mig först presentera vad som är min erfarenhet från norskt rättsväsende.

Jag har ca 10 års erfarenhet som biståndsadvokat² i rättegångar som gäller våldtäkter och sexuella övergrepp mot barn. Systemet med biståndsadvokater har existerat i Norge under ca 10 år. Biståndsadvokaternas uppgift är att tillvarata den svarandes intressen i samband med förundersökning och huvudförhandling i målet. Systemet med biståndsadvokater är begränsat till att gälla i huvudsak våldtäktsmål och allvarliga sexuella övergrepp mot barn under 16 år. Jag anser att systemet bör utvidgas till att även gälla andra och mindre allvarliga sexuella övergrepp mot barn.

Under förundersökningen är biståndsad-

vokatens roll relativt aktiv. Hon är med vid polisförhör, rekonstruktioner osv, och har som allmän uppgift att tillse att den svarandens intresse tillvaratas under förundersökningen.

Under huvudförhandlingen är däremot hennes roll mer defensiv. Biståndsadvokaten har rätt att vara närvarande under huvudförhandlingen, i varje fall till dess att bevisföringen är avslutad. Uppgiften är att skydda den svarande som vittne, speciellt mot otillbörliga frågor; t ex frågor som ifrågasätter vittnets tidigare sexuella beteende och andra förhållanden som inte har med saken att göra. Biståndsadvokaten har också rätt att ställa tilläggsfrågor till svaranden. Däremot har biståndsadvokaten enligt straffprocesslagens kapitel om rättsordningen inte någon särskild rätt att ställa frågor till den åtalade, vittnen och sakkunniga, eller att yrka på skuld och straffutmätning. I förarbetena till lagen står det dock uttalat att det inte finns något absolut förbud mot att biståndsadvokaten ställer frågor till gärningsmannen och vittnen. Den enda aktiva roll som biståndsadvokaten har under huvudförhandlingen är att hon har rätt att uttala sig om ersättningskraven i de fall som offret framställer krav om ersättning vid brottsmål. Biståndsadvokaten i rätten är ganska träffande beskriven som en vakthund med munkorg.

Det förarbetena tycks ha förbisett är att offret och biståndsadvokaten själva kan ställa ersättningskrav gentemot gärningsmannen i samband med brottsmålet, och få delta som självständig part i målet. Detta följer direkt av ett annat kapitel i strafflagen som säger att om offret självt ställer ersättningskrav i målet, så får offret i relation till ersättningskravet samma ställning som åklagarmyndigheten. Detta innebär rätten till att föra egna bevis, förhöra gärningsmannen, vittnen och sakkunniga och till eget yrkande, nota bene bara rörande själva ersättningskravet.

Eftersom grundlagen för ersättning och straff är samma juridiska handling ger detta den svarande och biståndsadvokaten möjlighet till en starkare ställning. Det ger också den svarande som part rätt till att vara närvarande under hela huvudförhandlingen, också under den åtalades plädering.

Anledningen till att jag går in så här grundligt på offrens rätt till att ställa ersättningskrav och få delta som självständig part i detta sammanhang är att detta ger ett mycket gott verktyg för att ge rätten en bättre bild av offret och verkningarna av övergreppet på offret. För skuldfrågan har det betydelse att veta om offret har fått sådana psykiska skador som stämmer överens med de kända och allmänna skadeverkningarna av sexuella övergrepp. För straffutmätningen och ersättningskravet har det betydelse för rätten att veta hur allvarliga dessa skador är i det konkreta fallet.

Aktuell bevisföring om offrets psykiska och sociala situation är vittnesförklaringar från behandlande läkare, psykolog eller annan terapeut, förhör med anhöriga och vänner och också uttalanden av psykologisk eller psykiatrisk sakkunskap.

Enligt min mening har systemet med biståndsadvokater inneburit betydliga framsteg när det gäller att ge rätten en mer heltäckande bild av de allvarliga konsekvenserna av sexuella övergrepp.

Andra åtgärder som också har inneburit stora framsteg är etablerandet av våldtäktsmottagningar med rättsmedicinsk undersökning, och medicinska mottagningscentra för sexuellt utnyttjade barn.

Motvilja i rätten

Vad händer då när offret och biståndsadvokaten använder rättegångsreglerna för att få en starkare ställning i rätten? Min erfarenhet är att vi, speciellt från domarnas sida, möts av åtskillig motvilja. I enskilda lagmansrätter (ungefär motsvarande svenska hovrätter) hör det t ex inte till god ton att biståndsadvokaten använder sin rätt till att uttala sig om ersättningskravet. Yrkandet om ersättningskrav överläts till den allmänne åklagaren. Så vitt jag vet böjer sig de lokala biståndsadvokaterna för denna praxis.

Biståndsadvokaterna möter i allmänhet stor okunnighet bland domarna vad gäller reglerna för att offret har en partsställning om hon ställer ersättningskrav. Biståndsadvokaten måste i nästan varje huvudförhandling slåss med domaren för att få ställa frågor till

vittnen och sakkunniga. Trots att den nya straffprocesslagen var menad att innebära en förstärkning av offrets rätt till att kräva ersättning – yrkade i samband med brottsmålet – uppfattas det som otidigt när offret brukar dessa rättigheter.

Hur ska man då förklara domarnas motvilja mot biståndsadvokaterna? Många domare är nog av den uppfattningen att svaranden inte har behov av bistånd i rätten därför att domarna förutsätts göra det nödvändiga för att skydda henne mot övergrepp i rättssalen. Min erfarenhet är dock att domarna inte är tillräckligt aktiva på det här området och att man kan riskera att få intima och otillbörliga frågor även från domarbordet.

Motviljan kan nog också skyllas på medvetna och omedvetna föreställningar om hur offret, och speciellt då kvinnliga offer, förväntas uppträda. Offret förväntas vara passivt, ödmjukt, krossat och gråtande. Ett aktivt, stolt och krävande offer uppträder i strid mot den förväntade rollen. Som exempel kan nämnas att det väcker frågor om den svarande sitter kvar i rättssalen efter sin vittnesförklaring för att övervara hela huvudförhandlingen.

För biståndsadvokaterna skapar domarnas inställning ett vanskligt dilemma. Ska man hävda sina rättigheter och eventuellt ådra sig ordförandens irritation och därmed riskera att detta smittar av sig på juryns intryck av offret och hennes trovärdighet?

Jag vill sammanfatta detta med att för vuxna är processordningen i och för sig tillräckligt bra, problemet är bristande tillämpning av de regler som finns och attityderna hos vissa av domarna.

Reglerna dåliga för barn

Vid sexuella övergrepp mot mindre barn är däremot processreglerna enligt min mening inte tillräckligt bra. Hela vår rättsordning bygger på att offret och andra vittnen med egna ord ska återberätta i rätten vad som har skett. Det verbala vittnesmålet är således bevismedel. För små barn är inte det verbala språket det viktigaste uttryckssättet. De uttrycker sig genom lek, genom sitt sätt att vara och i praktiska handlingar. Små barn behö-

ver alltså någon som kan tolka deras uttrycksformer för rätten. Dagens ordning är att barn inte ska förhöras i rätten, utan genom sk utomrättsligt förhör, dvs förhör eller samtal utanför rättegången. I praktiken sker detta genom att en kvinnlig polis eller psykolog i samarbete med domaren håller ett förhör som tas upp på video. Oberoende av hur duktiga aktörerna är, så är erfarenheterna av små barn, dvs barn under skolåldern, att man får ut mycket litet av sådana förhör. Barnet låser sig och börjar febrilt leka med ett eller annat när de vuxna närmar sig temat.

Vi jurister saknar förutsättningar för att värdera trovärdigheten hos små barn. Som ett exempel kan jag nämna en utbredd föreställning om att förhör med barn som har talat med andra om saken i förväg, tex en psykolog eller modern, icke är trovärdigt. Tanken är att barnet genom de tidigare samtalen kan ha blivit påverkat till att förklara ting som faktiskt icke har skett. Enligt min uppfattning bygger detta i varje fall för små barns vidkommande på en total missuppfattning av hur de uttrycker sig. Juristernas bristande förmåga till att värdera små barns trovärdighet ger också utslag i ett alltför stort antal nedläggningar av mål om sexuella övergrepp mot små barn. Jag vill inte säga att beviskravet i och för sig är för högt, men att vi icke är tillräckligt skickliga i att tolka bevisen.

Enligt min mening bör vi i stället för utomrättsligt förhör av mindre barn, ha ett system med förordnande av sakkunniga som kan undersöka barnet och ge en sakkunnig rapport. Det må då röra sig om sakkunniga som har en långvarig och bred erfarenhet av sexuellt utnyttjade barn och med god kunskap om forskning kring sexuellt utnyttjade barn; och med förmåga att framställa forskningsresultaten i rätten.

Generellt är det ett problem i dessa rättsmål att kommunikationen mellan de psykiatriska eller psykologiska sakkunniga och rätten inte är bra. Jag vill beskriva det som att det nästan är fråga om en tillitskris. Rätten uppfattar ofta de sakkunniga som spekulativa och dåligt sakligt grundade. De sakkunniga känner inte till spelet i rätten och känner sig ofta överspelade.

Jag tror att mycket kan uppnås genom

bättre skolning av domarna och de sakkunniga, så att kommunikationen mellan dessa yrkesgrupper blir bättre.

Nina Haugaard

Rättegångsreglerna är nog tillfyllest, menar Nina Haugaard, men felet är att den svagare parten, kvinnor och barn, inte blir trodd. Problemet är att få incestmålen att komma så långt som till rättsalen, menar hon.

Jag vill gå in lite närmare på incestfrågan i Catrinemålet. Då vill jag också påminna om att för bara fem år sedan kunde jag inte ha varit med här som representant för de närmare tusen incestdrabbade kvinnor som SMI (Stöttecenter mot incest) nu har haft kontakt med. Det var bara några få år före SMIs start 1986 som de första incestdrabbade kvinnorna bröt århundradens tabu och berättade offentligt om sin verklighet.

När jag läser om dottern i boken så tvivlar jag inte för ett ögonblick på att hon varit ut-

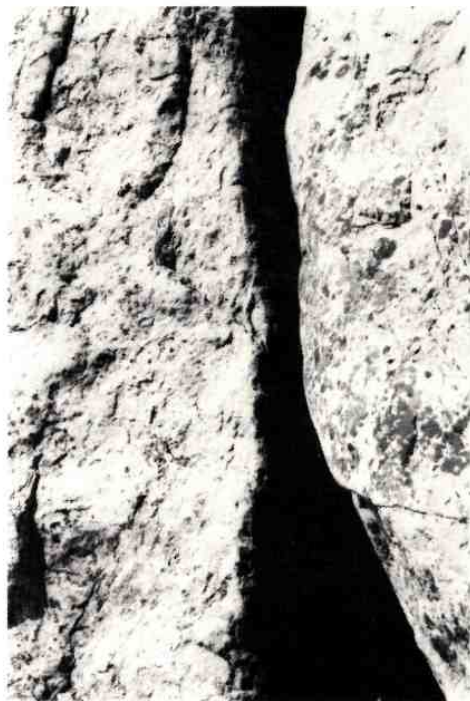

Foto: Claudia Lindén.

satt för incest och att hon varit vittne till styckmordet på Catrine. Dotterns berättelse är en välkänd historia när det gäller hennes förmedling av verkligheten, hennes språk och hennes känslor. När det gäller styckmordet är en logisk slutledning av domen i det målet att det är *tillåtet* att utsätta ett barn för sådana upplevelser. Rätten säger ju faktiskt att de tror att dottern varit vittne till styckningen av Catrines kropp. Med andra ord: de tror henne när det gäller styckningen men inte när det gäller incesten. Det vanvetliga är att ingen av hennes utsagor leder till fällande dom. Hon blir i realiteten icke trodd och man tar ingen hänsyn till henne.

Så är det också i incestmål i Norge; ytterst få fall leder till fällande dom. I Oslo blir ca 80 procent av alla incestanmälningar nedlagda av allmänne åklagaren. Det kan vara mål där barnet har berättat om vad som hänt, där fysiska skador har påvisats och där alla instanser som har utrett saken tror på barnet. Vi har fått veta att allmänne åklagaren sällan tar del av de videoupptagningar som görs när barnet förhörs. Alla som arbetar med incestdrabbade barn vet att de ofta förmedlar sin verklighet genom kroppspråket. Det är anledningen till att videoupptagningar görs. Vi tycker därför det är svårt att förstå hur allmänne åklagaren kan bedöma en anmälan utan att ha sett videoupptagningarna. Hanna Olsson tar upp frågan om hur man kan få fram offrets verklighet i rätten. Incestmålets *största* problem är att över huvud taget komma så långt som till rättssalen!

Att bli trodd

Stöttecentret, där jag arbetar, menar att vi i Norge har ett *lagverk* som är tillräckligt bra, det är inte där felet ligger. Idag vet de flesta att män från alla samhällsklasser utsätter kvinnor och barn för sexuellt våld och övergrepp. Alla har sympati för offren. Likväl är det ytterst få förövare som blir dömda till straff. Den svagare parten *blir* inte trodd.

Precis som i Catrinemålet används också sakkunniga i incestmål. I Catrinemålet blev inte bakgrundkunskapen om styckmördares beteende och handlingsmönster presenterat för rätten. I incestmål är det något liknande

som sker. Den sakkunnige uttalar sig om barnet mot bakgrund av kunskap som mycket sällan blir presenterad. En sådan utsaga bygger på sannolikhet, den kan aldrig stadfästas till hundra procent. Mötet mellan en sådan sannolikhet och juridikens rationella och konkreta värld blir en rejäl kollision mellan två verkligheter.

I flera mål blir gärningsmannen frikänd. Barnet blir icke trott, modern blir misstänkliggjord och fackkunskap blir negligerad. Så sker också i Catrinemålet. I stället får man en vanvettig diskussion om vad slags kniv som användes till styckningen! I incestmål har man kunnat få uppleva att rätten diskuterar hur långt penis kan komma in i slidan innan man kan kalla det för våldtäkt. Den dag som idag är definieras, så vitt jag vet, inte anal penetrering som våldtäkt. Som om hålet är avgörande för upplevelsens karaktär eller handlingens grad av allvarlighet!

Vad kan man då göra för att offrets verklighet ska komma fram i rätten? Hanna Olsson är upptagen av den frågan och många med henne. Men är det inte också så att när verkligheten *blir* presenterad så blir den ändå inte *uppfattad*?

*

Stöttecenter mot incest har flera önskemål om förändringar, både när det gäller kunskap och attityder i förhållande till kvinnor, barn och sexualitet och när det gäller rättssystemet. Vi menar att de största problemen för incestmålen först och främst uppstår i rättssystemet. Här följer några konkreta förslag och önskemål vi har:

1. Vi vill ha en rättspraxis där bakgrundsmaterial och kunskap *ska* läggas fram i rätten (t ex statistik, forskning etc). Detta gör en jury bättre istånd att förstå sammanhangen och uppfatta verkligheten.
2. Vi vill att de juridiska studierna ska omfatta specialundervisning om sexualiserat våld och övergrepp.
3. Den skadade parten i sådana här mål ska ha en advokat som är helt sidoställd med försvararen, så att denne har möjlighet att försvara sin klient. Klienten ska ha möjlighet att följa hela rättegången.

4. I rättsmål med en straffgräns på högst fem år får den förfördelade parten idag ingen biståndsadvokat. Vi vill att alla rättsmål ska inbegripa en biståndsadvokat.
5. Vi kräver att preskriberingstiden för sådana här mål blir förlängd med flera år. Idag är det så att när du äntligen är stark nog att ta upp målet är det i regel preskriberat.
6. Vi vill att alla poliskontor utrustas med förhörssrum försedda med envägsspegel och videoutrustning så att förhör med barn kan genomföras på bästa sätt, samt krav på att allmänne åklagaren ska ta del av videoupptagningarna.

Liv Finstad

Kan rätten någonsin vara en arena där offren i ett sexuellt övergreppsmål kan få rätt och upprättelse, frågar Liv Finstad, och pekar ut två områden som särskilt relevanta för offrens ställning: juryväsendet och rätten till biståndsadvokat för offren med rätt att få delta som självständig part i målet.

Jag har funderat över förhållandet mellan Catrines öde och de allmänna konsekvenser det kan få – kvinnopolitiska, rättspolitiska och forskningspolitiska konsekvenser. Å ena sidan uppfattar jag rättssaken som ett speciellt mål – det är speciellt bestialiskt, dramatiskt, fasaväckande och går nästan inte att förstå. Min första fråga gäller därför om det är rimligt och riktigt att försöka spåra generella perspektiv ur denna rättssak. Jag tror att det låter sig göras. För mig är det först och främst två saker som gör att denna rättssak bör följas upp.

1. Liksom i andra rättsmål där kvinnor och barn är offer handlar det om ett *trovärdighetskrig*. Vem blir den mest trovärdiga parten i rätten – den åtalade eller kvinnan och barnet som denne är åtalad för att ha lemläst?
2. Liksom i andra mål om sexuella/våldsovergrip handlar det för den andra parten om *skuldfördelning/upprättelse* – och att offren så lätt mister sin ära och mänskliga värdighet.

Den tredje – och principiella – frågan blir därför:

3. *Kan rätten bli en arena där offren inte mister sin trovärdighet och sin mänskliga värdighet, utan vara ett ställe där de kan få rätt och upprättelse?* Eller kan eller bör man gå alternativa sätt till väga?

Trovärdigheten

I detta rättsmål – så som det tycks vara i de flesta mål där kvinnor och barn är offer – finns det ett missförhållande mellan parternas förmedling av sakförhållanden och skuld. Om vi ska diskutera vad detta rättsmål berättar om de allmänna kunskaperna/uppfattningarna om kvinnor, barn och sexualitet – och hur detta kommer till uttryck i rätten och i rättens praxis – är det en repetition av den traditionella historien: bilden av den syndiga/skyldiga och fallna kvinnan och det fantasifulla barnet.

Men antagligen blir sådana traditionella föreställningar ytterligare förstärkta av att Catrine inte bara är »som kvinnor mest», utan har haft en livssituation som redan i utgångspunkten gör henne mindre trovärdig än många andra. Det häftar någonting negativt vid henne; detta är ett förhållande som kan bli en förmildrande omständighet för de åtalade (och speciellt då de tillhör en grupp av åtalade som har status och klasstillhörighet i ryggen). Ett fasansfullt öde och ond, bråd död är en del av prostituerades s kyrkerisk.

Trovärdighet är en fråga om offrets verklighet. Detta leder mig över till nästa fråga: hur kan man få fram offrets verklighet i rätten? Vad händer när detta sker? Hanna Olsson skriver: »Hon som vet sanningen kan inte tala ... hon är helt beroende av de levande.» Vilken möjlighet får de levande att tala, och vad betyder deras tal?

I dag är offren i stort sett prisgivna åt en åklagare. Vad han eller hon väljer att lägga vikt vid eller utelämma definierar trovärdighetskrigets premisser. Det var därför med stor förundran jag läste hur åklagaren i detta konkreta mål valde att bortse från de förhållanden som anknöt till prostitution och pornografi. Hur i all världen kunde detta vara möjligt? Jo, åklagaren i det här målet ville inte lägga vikt vid de åtalades förbindelse

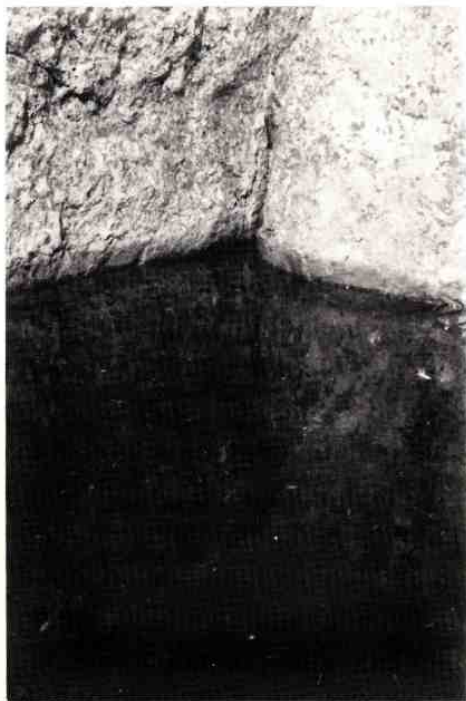

Foto: Claudia Linden.

med prostitutionsmiljön för att inte svärta ner deras rykte. Detta var åklagarens val och värderingar. En annan åklagare hade kanske gjort ett annat val. Men poängen är att det är den enskilde åklagaren som avgör vilka saker som det ska läggas vikt vid.

En annan möjlighet än att lita på åklagarens goda omdöme (och riskera att det blir ett dåligt omdöme) är att formalisera offrets försvar. En möjlighet är att utvidga systemet med biståndsadvokater, så att vederbörande möts i rätten med samma fullständiga partsrättigheter. Konsekvenserna blir då att den som har lidit orätt får sin »försvarare», sitt lojala språkrör. Men konsekvensen blir också att dagens rättsliga maktförhållanden mellan den åtalade och den skadade blir förändrat. Om det är bra eller dåligt att förändra detta maktförhållande råder det delade meningar om. Försvararna vill antagligen hävda (som många av dem också har gjort) att detta kan ge den åtalade en mindre rättfärdig behandling i rätten, »det blir två mot en». Å andra sidan kan det hävdas att maktförhål-

landena i mål som handlar om sexualiserat våld redan är så skeva till den åtalades favör, speciellt mot bakgrund av att så många sådana här mål utspelas i förlängningen av traditionella myter om kvinnans skuld och delaktighet. Med denna utgångspunkt kan en biståndsadvokat med rätt att få delta som självständig part kompensera något i ett maktförhållande som redan i grunden är skevt.

En annan sida av försöket att tillvarata offrens stämma och ickejuridiska verklighetsuppfattning och språk gäller juryväsendet, som nästan är institutionaliserat för att tillvarata »det sunda förnuftet», lekmäns värderingar och förmodade goda omdöme. Jag vet för lite om juryväsendets funktion när det gäller sexuella övergrepp och misshandel – mitt intryck är att juryns dom sannerligen kan slå åt båda håll. Juryväsendets framtid diskuteras nu i Norge; frågan är om inte också vi kvinnor borde ge oss in i den diskussionen – och kanske också göra en systematisk och vetenskaplig analys och genomgång av juryväsendets funktion i rättsmål som gäller sexuella övergrepp och misshandel.

Skuldfördelning/upprättelse

Detta gäller två grundläggande förhållanden inom rättsapparaten: *kraven på bevis* och principen om att *tvivel ska komma den åtalade till godo*. Finns det rimliga tvivel om att en påstådd handling inte har förekommit, ska tvivlen komma den åtalade till godo.

En av de viktigaste frågorna som det här rättsmålet reser är: borde de två åtalade ha dömts för mord? De var två. Var det i så fall en av dem eller bägge som utförde mordet? Rätten har inte kunnat slå hål på den frågan – bl a genom att utelägna material som kunde göra sammanhanget mellan mord och styckning sannolikt. När det därmed saknas bevis, ska de åtalade frikännas – även om det kan verka oförståeligt och absurt.

I den kriminalpolitiska debatten har vissa hävdatt att kraven på bevis är för stränga. Jag är dock motståndare till standpunkten om att sänka kraven på bevis och ändra på principen om att tvivel ska komma den åtalade till godo. Det är enligt min mening en god princip.

Men en annan fråga är dock *på vilken grund* tvivlen ska komma den åtalade till godo.³

Rättsapparaten – en lämplig arena?

Vissa – t ex Carol Smart⁴ – varnar reformivriga feminister för att ge lagen/rätten ännu mera makt att förvalta kunskap och »sanning». Även om »rätten» är så mycket – den är mångtydig och inte enkel – så har handlingar på denna arena en gemensam nämnare; genom bevisföring ska rätten förvalta »sanningen». Och många, inte minst många feminister, stärker just rättens makt genom idén om att rätten ska förvalta »sanningen». Det tycks därför som om Carol Smart är mer intresserad av alternativa arenor än av rättsapparaten – där hon tydligen har en mycket begränsad tro på reformer.

Jag är både enig och oenig med henne. Att jag delvis kan dela hennes skepsis angående rättsapparaten möjligheter för kvinnor och barn har fyra skäl:

1. Det kostar på att nödgas begagna ett språk – lagens språk – i försöken att lyfta fram kvinnors och barns verkligheter och rättigheter. I den översättningen kan mycket gå förlorat, kanske för mycket?
2. Ger rätten den maktlösa mera makt, eller är det tvärtom? Problemet gäller de ofrånkomliga biverkningar, inte minst de personliga belastningar som det medför att föra ett övergreppsmål in i rättssalen. Det man eventuellt vinner – om man vinner något – kan mistas genom allt det man förlorar av ära och värdighet i och med att man har blivit utpekad som motpart i trovärdighetskriget.
3. Något kan vinnas i en rättssal, men segern kan vara kortvarig. Staten kan straffa en man som dödar en kvinna eller utnyttjar ett barn genom att spärra in honom, men han är inte nödvändigtvis beskuren sina rättigheter när han slipper ut igen – som rätten till umgänge med barnet och rätten till andelen av »sitt» hus.
4. Det ligger i rättens, dvs sakens natur, att operera med fasta kategorier: slutprodukten är antingen frikännande eller fällande dom. Stora delar av olika verkligheter

blir undantagna – och även om tvivel och tro kan vägas på ett nyanserat sätt i motive-ringarna till domen, så läser de flesta människor inte sådana dokument. Rät-tens kategoriska alternativ tror jag inte det går att göra mycket åt – om man som jag fortfarande vill hävda principen om att »tvivel ska komma den åtalade till go-do»; såvida man inte vill sänka kraven på bevis.

Likväl vill jag argumentera för reformer. Jag har pekat på två områden för vidare diskus-sion: juryväsendet och rätt för biståndsadvoka-ten att få delta som självständig part.

Men det är också viktigt, som jag ser det, att finna alternativa sanningsförvaltare, och inte låta rätten – med eller utan jury – vara den allenarådande sanningsförvaltaren.

Kanske är böcker som Hanna Olssons en bättre förvaltare av sanning och verklighet än rättsapparaten någonsin kan bli!

Karin Widerberg

Two teman i Hanna Olssons bok vill Karin Wider-berg lyfta fram och problematisera. Det första temat gäller rättsliggörandet av intressekonflikter. Vad är det som går förlorat då en intressekonflikt omvandlas till en juridisk konflikt? Är denna process könsneu-tral eller förfördelas det ena könet systematiskt? Det andra temat gäller synliggörandet och bekämpandet av det sexuella våldet.

Inom rättssociologin har man behandlat hur svagare grupper intressen osynliggörs och bekämpas genom att intressekonflikter om-vandlas till juridiska konflikter. Arbetarnas »rättfärdiga» strejk mot en arbetsgivares be-slut att förlägga produktionen i Asien, blir i rätten omvandlad till en diskussion om huru-vida strejken var »laglig eller olaglig». Anled-ningen härtill är att lagarna uttrycker de star-kares rätt, i det här fallet är det egendomsrät-ten som definierar makten. Gäller samma »mekanik» för intressekonflikter mellan kvinnor och män?

Jag vill hävda att när det gäller sexuella konflikter mellan kvinnor och män så är kvinnorna i ännu högre utsträckning än ar-betarna i exemplet ovan, den svagare parten. Det är ett område där vi bara befinner oss i

början av att försöka definiera en sexualitet på våra premisser och där vi brottas med manssamhällets definitioner. En kamp som vi alla för varje dag, privat, men som vi också arbetar med kollektivt i forskning och i praktiskt och politiskt arbete. Det är en kamp där vi kan ha stöd av det vi gjort och gör, men som ännu inte har den kollektiva styrka och form som en fackföreningsrörelse har. Vi är starkare idag än för hundra år sedan men vi har långt kvar. Borde vi starta en »sexualitetsförening», å la fackförening, för att utveckla våra definitioner och rättigheter och föra vår kamp?

När det så gäller den rättsliga konflikten på sexualitetens område, så är kvinnan och barnet offret och mannen »gärningsmannen». I rättsäkerhetens namn ska tvivel komma den tilltalade tillgodo. Detta innebär att processens uppläggning alltid kommer honom till godo och henne till nackdel. Det är hans version som ges mest plats och utrymme, han får försvara sig – inte hon. Rättsäkerhet som vi uppfattar som en könsneutral och »god» princip, får genom könsolikheten (att det är kvinnan som är offret och mannen som är utövaren) en könsmässig slagsida. Männens rättsäkerhet tillgodoses, inte kvinnornas. Finns det då en möjlighet att öka offrets rättsäkerhet utan att det sker på bekostnad av den tilltalades rättsäkerhet? Ja, jag tror det kan göras genom att ge henne utrymme till att få försvara sin värdighet och ära. Man skulle alltså kunna tänka sig ett moment av försvar, med försvarsadvokat, även för offret. Jag är väl medveten om att detta ligger farligt nära det vi har fört en kamp mot, nämligen kvinnans »skuld» i övergreppet. Det jag föreslår är dock något helt annat, ett försvar som utgår ifrån hennes definition av situationen och hennes värdighet. Värdighet och ära är offensiva begrepp som vi borde ta mer i bruk. Hur kan t ex män som friats för våldtäkt begära hundratusentals kronor i skadestånd medan kvinnor som bevisligen har utsatts för våldtäkt bara får en bråkdel av detta belopp? Vems ära och värdighet är det egentligen som har kränkts?

Det andra dilemma som också kan sägas ha med rättsäkerhet att göra gäller förståelsen, tolkningen och bedömningen av gär-

Foto: Claudia Linden.

ningsmannens beteende i rätten. Ska rättens förståelse avspegla den förståelse som män i allmänhet har om dessa ting eller ska den visa hur dessa situationer borde förstås, dvs uppfostra och visa på ideal? Finns det inte en risk för att den enskilde gärningsmannen görs till en syndabock för män och manlighet? Denna argumentation som ständigt återkommer i den rättspolitiska debatten pockar på vårt svar.

Det tredje dilemma i samband med rättsliggörandet av konflikter knyter an till kampen om förståelsen men gäller själva lagstiftningen mer direkt; dess begrepp, definitioner och meningsförståelser. Lagstiftningen rörande sexuella övergrepp är gammal och näst intill obefintlig. Både det som finns och det som inte finns är genomsyrat av manssamhällets syn. Här skulle man kunna tänka sig en helt ny lagstiftning men också ny innebörd i gammal lagstiftning. Och hitills har vi varit mest upptagna av det sistnämnda, vilket vår kamp runt våldtäktsparagrafen och dess tolkning i praxis är ett exempel på. Det som

slår mig i Hanna Olssons redogörelse av Catrinemålet är den avsaknad av kompetens rörande sexuella övergrepp som de som handlar målet bär vittne om. Särskilt tydligt blir detta när det gäller befintlig forskning om sexuell styckning. Det som lyser mellan raderna i boken är också motviljan mot att skaffa sig denna kompetens. Detta reser frågan om hur vi ska få in kvinnoforskningskompetens i rättsapparaten. Ska vi agera mer aktivt, å la nödvärnsaken i Norge för några år sedan? Ett rättsmål då representanter för kriscentra informerade försvarsadvokaten om reaktioner på misshandel hos utsatta kvinnor med följd att den misshandlade kvinnan som dödat mannen då han sov bedömdes ha handlat under nödvärn och slapp därmed straff. Eller ska vi arbeta för att få kvinnoforskare som vittnen, på offrets sida, i alla mål som har med sexualitet att göra? Det sistnämnda har man, vad jag förstår, använt en del i USA, i jämställdhetsmål. I några mål har vardera parten haft sitt kvinnoforskningsvittne. I ett känt mål som gällde huruvida kvinnolönerna vid en arbetsplats var ett uttryck för diskriminering eller ej, ställdes två kvinnohistoriker upp mot varandra. Skulle detta också kunna ske på sexualitetens område? I så fall är det kanske inte den bästa vägen att gå fram. Då är det kanske mer som talar för aktioner som vi själva tar initiativet till utifrån våra egna premisser.

Får vi ut vår kunskap och vår vrede?

Det andra temat slutligen, är större än frågor rörande rättsliggörandet av intressekonflikter. Det gäller själva synliggörandet och bekämpandet av den sexuella terrorn mot kvinnor. När jag läser Hanna Olssons bok blir jag fruktansvärt upprörd över den terror män utövar mot kvinnor och barn. Och att detta behandlas »logiskt, resonerande, rättfärdigt» osv, när man – åtminstone jag – får lust att skrika, slåss, kräkas och svära. Var blir vår vrede, avsky och skräck av? Får vi utlopp för detta och hur skulle vi kunna få utlopp för detta? Ska vi ta till horkund- och pornografiaktioner?

Och vad ska till för att få män och kvinnor att se, att förstå med hjärtat, att förstå medan

man gråter? Vad ska till för att få männen att sätta sig in i kvinnans och barnets situation? Inom kvinnoforskningen lyfter vi fram denna förståelse för de utsatta, för kvinnor och barn, men hur ska vi få andra att ta den till sig? Hur få ut den i skolor, fackföreningar, politiska partier mm? Kan vi tala om demokrati och välfärd när en stor minoritet utsätts för sexuell terror och en majoritet är dess potentiella offer, som lär sig leva därefter? Är det inte snarare en sexuell diktatur vi lever i?

Röster ur seminariedebatten:

Förutom att diskutera huruvida Catrinemålet var ett extremt mål eller ej uppehöll sig diskussionen efter föredragen runt frågorna om rätten verkligen är en arena för oss kvinnor, samt hur vi ska kunna etablera ett rum för smärta, raseri och handling.

Catrinemålet reser frågan om inte rättsapparaten är en hopplös arena när det gäller mål om sexuell våld. Kan kvinnors »rätt» och värdighet överhuvudtaget försvaras där? Anses kvinnor idag fortfarande lika »skyldiga»? Har vi överhuvudtaget lyckats göra några intrång i rättsapparaten under de senaste 10 – 15 åren? I debatten hävdades att även om rätten både principiellt och i praxis fungerar på manssamhällets premisser så utgör den också en möjlighet att göra folk uppmärksamma på dessa ting. Och det har också skett förändringar i förståelsen och hanteringen av sexuella övergrepp i rätten. När det gäller incest t ex så leder 90 procent av de mål som tas upp i domstol i Norge i dag till fällande dom. Det är inte heller säkert att de största hindren ligger i den rättsliga hanteringen utan i stället i de instanser som kommer in på ett tidigare stadium, dvs den sociala hjälpapparaten. De orkar inte se och ta i dessa frågor och den mentala blockeringen resulterar i administrativ misskötsel.

I debatten framhölls dock att vi som inte är jurister borde lägga våra krafter på andra arenor. När vi i dag kan träda fram och säga att vi har varit utsatta för övergrepp så är det trots rättsapparaten. Och det är inte rätten som gett Catrine värdighet utan det är Hanna Olsson som gjort det, genom sitt arbete med målet. Det är vår egen kamp utanför, också

manifesterad i våra centra, kriscentra, stöttecentra m fl, som vi har detta att tacka för. I dag är dessa centra ekonomiskt hotade och vi måste samla kraft för att försvara dem.

Flera debattdeltagare framhöll betydelsen av att upprätthålla och väcka liv i »ett öppet rum» där vi kan tala om verkligheten, få ut vårt raseri och samla kraft för aktioner. Det är inga andra än vi som vill förvalta kunskapen om sexuellt våld. Kunskap som denna är tung och smärtsam men den ger oss samtidigt ett underlag för handling. Och vi måste hjälpas åt att orka vidmakthålla den kunskapen.

Samtidigt efterlystes en analys av ondska, vilket saknas i boken. Det är svårt för kvinnor att förhålla sig till den ondska som riktas mot oss, men det är också svårt för män att förhålla sig till den. Och är det överhuvudtaget möjligt att föra en dialog med män om sexuellt våld utan att ta upp denna dimension? Vi måste tillåta oss att få vara »brutala med stor tro», som en deltagare uttryckte det. Om vi har tro och tillit till att män kan förändra sig kan vi också konfrontera dem med ondska. Det handlar också om att någon får betala med lidande för den s k sexuella friheten. Kedjan börjar med »hertidningarna» på bensinstationen runt hörnet och slutar med Catrine.

Catrinemålet fortsätter

De båda läkarna har fått tillbaka sina legitimationer och kan alltså i princip arbeta som läkare igen. Men frågan om legitimationerna ska prövas i kammarrätten våren 1991. Rätts-saken är ännu inte avslutad. I denna situation är det viktigt att vi kvinnor, kvinno-forskare och aktivister fortsätter det arbete som Hanna Olsson lagt grunden för. Bollen är din, kära läsare...

*Översättning: Kristina Lundgren
Fackgranskat av Mats Westin*

NOTER

- 1 Hanna Olsson, *Catrine och rättvisan*, Carlssons förlag, Stockholm 1990.
- 2 I Sverige har sedan 1 januari 1991 målsäganden rätt till särskilt biträde vid alla mål gällande

brott mot 6:e kapitlet i brottsbalken, dvs alla sexualbrott. Systemet med målsägarbiträde infördes 1989. Vid behov kan särskilt biträde också förordnas vid brott som gäller misshandel, olaga hot och rån.

I Sverige avgör domare tillsammans med nämndemännen skuldfrågan och eventuell påföljd vid alla straffrättsliga mål. Jurysystemet används endast vid tryckfrihetsmål.

- 3 Jfr Liv Finstad, »Sedlighetsförbrytare ut ur fängelserna. Principer för en realistisk utopi» i *Materialisten* nr 3/1988.

- 4 Carol Smart, *Feminism and the Power of Law*, Routledge, London & New York, 1989.

SUMMARY

Catrine and the justice

In 1988 something happened in Sweden which many people characterized as a legal scandal. Two doctors were prosecuted for murdering and dissecting a female prostitute. One of the doctors was also charged with incest with his then two-year old daughter. After two trials the doctors were found guilty of dissecting the dead woman's body but acquitted of the murder charge. The case of incest was dismissed. Lacking throughout the legal scandal was a discussion about the reality of the position and treatment of the victims in these trials.

Last year Hanna Olsson, a therapist and authoress, wrote a book about the victim and the outcome of the trials, *Catrine and the Justice* (1990), in which she tries to show the forces and mechanisms in society and the legal work which protected the doctors but neglected the victim, a woman (prostitute).

This article consists of four voices drawn from a debate held in Oslo last autumn together with Hanna Olsson. The purpose of the debate was to discuss what could be learned from the case of Catrine. Was this case merely an example of an extreme, horrible and most unusual crime, or was it a common and universal case in the sense that it included all kinds of sexual violence aimed at women and children, in this particular case aimed towards a victim who was unable to defend herself?

Karin Widerberg
Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo 3
Norge

KVT 1991

REDAKTION: Maud Landby Eduards, Hillevi Ganetz,
Ingrid Holmquist, Tove Holmqvist,
Kristina Lundgren, Ulla Manns, Karin Wahlström,
Ebba Witt-Brattström, Aleksandra Ålund med flera

REDAKTIONSORT: Stockholm

ARTIKELFÖRFATTARE: Woukko Knocke

WOUKKO KNOCKE

Invandrade kvinnor – vad är »problemet»?

Genom att se invandrade kvinnor som bärare av problemegenskaper, ofta uttryckta i kulturella termer, kan stat, forskning och arbetsmarknad marginalisera och osynliggöra kvinnorna. Wuokko Knocke menar att forskningen i stället måste undersöka om själva arbetssituationen är upphov till problemen.

Invandrade kvinnor har tillhört, och tillhör i stor utsträckning fortfarande, de mest osynliga grupperna i samhället. De har saknat kanaler till debattföra och beslutsorgan och därmed tillgång till den maktresurs som offentligheten representerar (Schierup 1988, s 255). Om de alls beaktats i samhällsdebatten eller i forskningen, har de oftast utpekats som bärare av problemegenskaper, som i regel förklaras i kulturella termer. Problemdefinitioner (Ålund 1989, SOU 1990:44) är ofta en spegel av samhällets maktförhållanden. De politiskt, ekonomiskt och ideologiskt maktbärande skikten förbehåller sig rätten att definiera vad som är problem. När problem i stället formuleras ur de förtrycktas perspektiv blir bilden en annan. Nya och annorlunda frågor kan börja ställas och insikt skapas om de förhållanden som förtrycker. Att ställa frågor om makt och underordning är ett av kvinnoforskningens viktiga vetenskapsteoretiska bidrag. Kvinnoforskningen har öppnat det vetenskapliga fältet för en kritik av det sociala könssystemet med frågor som utgår från kvinnornas, det underordnade könets, standpunkt.

Samtidigt har den västerländska kvinnoforskningen länge blundat för historiskt, ekonomiskt och kontextuellt skilda verkligheter. Vita medelklasskvinnor har fått tala i alla kvinnors namn utan hänsyn till den annorlunda verklighet som exempelvis färgade

kvinnor, kvinnor i arbetarklassen och kvinnor med invandrar- eller minoritetsstatus lever under. För dessa sammanfaller kvinnökönets generella underordning med det förtryck som härrör ur flera andra dimensioner. Den etnocentriska ramen för definition av kvinnoförtryck utgör en av de centrala punkterna i den kritik som under 80-talet förts fram från svarta och färgade feministers håll. I deras sammanhang är förtrycksmekanismernas rangordning inte given. Samtidigt hävdar »minoritetskvinnor» allt oftare att det är rasismen, såväl i vardagliga som i institutionella former, som primärt och på avgörande sätt styr och formar deras samhälls- och livsvillkor.¹

Denna artikel, och de frågor som ställs, emanerar i stor utsträckning ur en undersökning av 111 invandrade kvinnor från Finland, Jugoslavien, Grekland och Chile i fabriks- och sjukhusarbete och deras situation i arbetslivet (Knocke 1986) samt intervjuer med kvinnor i verkstadsindustrin (se Britz 1990).² Syftet är att analysera grunderna för deras marginella ställning i samhälle och arbetsliv. Mot bakgrund av deras arbetssituation ställs frågan: vad är egentligen problemet – är det kvinnorna eller är det karaktären av deras arbete?

Jag hävdar att underordningen på den könsmässigt och etniskt segregerade arbetsmarknaden, marginaliseringen och osynlig-

görandet i arbetslivets hierarki och i fackliga sammanhang, är några centrala verklighetsramar inom vilka de invandrade kvinnornas faktiska problem uttrycks. Detta kräver en förskjutning av synen på kvinnorna och deras »kultur» som problem mot en syn på strukturella förhållanden som problemgenererande.

Hur föreställningar skapas

I sin artikel »Making Gender Visible» diskuterar Joan Acker frågan om problemdefinitioner och skapande av begrepp inom samhällsvetenskaperna och säger bl a följande: »The discourses, spoken and written, of the processes of ruling help to organize and shape the world they describe» (Acker 1989, s 69). Begrepp som skapas inom samhällsvetenskaperna är förankrade i styrprocessernas organisation och problemuppfattning, hävdar Acker (1989, s 70). Idéer, föreställningar och symboler som ger människors erfarenheter deras sociala form och uttryck är inte något fritt svävande tankebygge, utan något som faktiskt produceras av specialister och aktörer som ingår i den komplexa institutionella apparat med vilken de styrande skikten vidmakthåller, ordnar och organiserar sin kontroll över samhället (Smith 1987, s 54; se också SOU 1990:44, s 44-45).

Ideologi är det organiserade och organiserande uttrycket för de idéer och föreställningar genom vilka makt utövas i samhället (Smith 1987, s 54, Grillo 1985, s 8). Vilka synsätt som blir förhärskande, vilka argument som framförs och vilka som väljs att bli delar av institutionella normer och praktik, får stor social genomslagskraft och praktisk betydelse. I likhet med Smith (1987, s 220 f) understriker Grillo (1985, s 10) att diskurser, dvs socialt skapade och förmedlade tankesystem, inte handlar om idéer som sådana, om »oförkroppsligad» ideologi, utan om sambandet mellan ideologier och praxis, dvs hur idéinnehållet organiseras, sprids och bärs upp i samhället genom dess institutioner och sociala aktörer.

Enligt Markku Peura, sverigefinsk minoritetsforskare, var forskningen om invandrare under 60- och 70-talen starkt myndighets-

styrd. Med utgångspunkt i myndigheternas problemperspektiv efterfrågades och bekostades främst åtgärdsinriktad forskning som skulle ge underlag för policy och reformer (t ex Peura 1988; Öberg 1981, s 18-19).³ Även andra forskare har påpekat hur de invandrapolitiska ideologierna och institutionell praxis i växande omfattning legitimeras med vetenskapliga argument utan reflektion över de kulturellt och socialt givna premisser som ligger till grund för de verklighetsbilder som skapas (Schierup 1987b, s 216). Också Ålund (1990, s 41) menar att forskningen, som en del av den institutionella praktiken, med hjälp av abstrakta begrepp konstruerar idékomplex som används för att »avläsa/tyda världen». Forskningens bidrag har ofta varit att göra invandrar- och minoritetsfrågor »hanterbara» ur majoritetssamhällets och dess institutioners synvinkel.⁴ Forskning som en integrerad del av den institutionella praktiken har enligt Ålund (1990, s 41) med stor genomslagskraft konstruerat föreställningar och abstrakta idékomplex, som blivit delar av det allmänna medvetandet och språkbruket.

Sammanfattningsvis har migranter och minoriteter porträtterats som behäftade med utbildningsmässiga, psykologiska och kulturella begränsningar. Man har bortsett från de mekanismer i majoritetssamhället som skapar underordning, »brister» och »problem». Ingen dialog har förts där invandrare och minoriteter kunnat påverka problembilden utifrån medvetenheten om sig själva och sin kulturella och klassmässiga position i samhället.⁵

Etnifiering av maktlöshet

Stämpling, etikettering eller stigmatisering, på grundval av yttre karakteristika eller anorlunda norm- och värdesystem, är kraftfulla instrument för social klassificering av maktlösa grupper i termer av »avvikande». Detta konstaterar Joyce Ladner i en kritik av den dominerande majoritetens syn och forskningsperspektiv på svarta grupper. Hon hävdar vidare att »Deviance is the invention of a group that uses its own standards as the ideal by which others are to be judged» (Ladner 1987, s 75; se också Dill 1987, s 103). I Sverige

har Carl-Ulrik Schierup (1988) analyserat hur integration administreras som en »normaliserande» kulturell likriktning, där invandrarnas kultur uppfattas som »avvikande» eller får stämpeln av »sociala problem». Överdriven betoning av s k »kultursspecifikt» beteende kan leda till att strukturellt underläge, som t ex lägre sysselsättnings- och inkomstnivå, tolkas som utslag av kulturbe- tingad handling (Ekberg 1990, s 10).

Detta sker i form av tillskrivande eller fråntagande av stereotypa kulturella egenskaper, som placerar skulden för underordningen på offret självt. Tillskrivandet eller fråntagandet av egenskaper kan vara allmänt generaliserande eller ta fasta på något specifikt. När något inte motsvarar förväntat beteende, dvs beteende som stämmer överens med vedertagna mönster i majoritetssamhället, då skylls det i allmänna ordalag på »deras kultur» (Söderlindh Franzén 1990, s 115-116). Kulturen förklaras i termer av »brist» och »konstrueras /.../ socialt till att se ut som handikapp» (Skutnabb-Kangas 1988, s 183, 188). I stället för att utgöra en belastning kan kultur i sin vardagsbemärkelse visa sig vara en erfarenhetsmässig och symbolisk tillgång för att hantera invandrarskapets och den strukturellt förankrade underordningens villkor (Schierup 1987a, s 7). Paradoxt nog kan invandrapolitikens valfrihetsmål⁶ komma att verka för uppfattningen av den kulturella bakgrunden som problem. Den strukturellt betingade maktlösheten och det sociala underläget förses med etniska förtecken eller, som jag kallat det, etnifieras (Knocke 1987). Ett snarlikt begrepp används av Philomena Essed (1989, s 10) som talar om »ethnization» av svarta och invandrade kvinnors situation. De uppfattas uteslutande i termer av sin »problematiske» etnicitet, vilket samtidigt utesluter att de skulle kunna ha erfarenheter som är gemensamma med andra sociala grupper och klasser.

Denna benägenhet att lasta kvinnorna själva, att framställa dem som bärare av problem har Ålund (1989) sammanfattat i begreppet »problemideologier». Enligt Ålund är framställningen problematisk så tillvida att den innehåller ideologiska undertoner som inte är till gagn för kvinnorna. De får en

bild av sig själva som sårbara, hjälpbehövande, tyngda av sina föräldrade traditioner och sitt kulturarv, kontrollerade av sina förtryckande män och bundna av sina stora familjer, av sin livsstil och sina värderingar.

Ålund lyfter fram problemideologiernas destruktiva verkan på kvinnornas självbild och självuppfattning. För egen del vill jag understryka problemideologiernas negativa inflytande på majoritetssamhällets syn på de invandrade kvinnorna. Ett faktum är ju att problemideologierna har sitt ursprung i stereotypa föreställningar som majoritetssamhällets representanter slagit fast, så som följande exempel ur en rapport från jämställdhetskommittén visar:

»Kulturkollisionen mellan *invandrarkvinnans* uppföstran och bakgrund och det svenska samhällets normer och värderingar kan sålunda göra det mycket svårt för *henne* att fungera som maka och mor. Samtidigt som *hon* är bunden av sin egen tradition och kvinnoroll ska *hon* kunna möta de nya krav på förändringar som hennes barn för in genom skol- och kamratvärlden. Dessutom har *hon* kraven från sin man på den traditionella kvinnorollens beständighet.» (SOU 1979:89, s 156; min emfas.)

Genom att framhålla våra sociala och kulturella normer som mönster säkerställer vi »det normala» och vår överlägsenhet, vilket innebär att »dom» och deras kultur implicit nedvärderas och framställs som problematisk. Motsägelsefullheten mellan olika normativa mönster blir total, när »invandrarkvinnan» samtidigt med bevarandet av sin kulturella bakgrund – eftergiften för valfrihetsmålet – ska förändras så att hon kan »... känna sig hemma i det svenska samhället och känna gemenskap med svenska kvinnor, förstå strävandena för jämställdhet mellan kvinnor och män i familjeliv och arbetsliv...» (SOU 1979:89, s 164). Underförstått antas emancipatoriska strävanden med utgångspunkt i egna kulturella mönster vara antingen oföfentliga eller av lägre dignitet. Därför är det »vår» moraliska skyldighet att hjälpa »dom» ur sin föräldrade kvinnoroll till det svenska och jämställda samhället (SOU 1979:89, s 156).

Eftersom fel och tillkortakommanden nor-

Bilden kan inte återpubliceras av upphovsrättsliga skäl.

Foto: Carlos Montecinos.

malt tillskrivs kvinnorna, i stället för t ex dåliga jobb och brister i arbetsmiljön, kan man undvika att tala om diskriminering. För övrigt är det svårt att kartlägga eller mäta diskrimineringens förekomst. Samtidigt går det inte att bortse från invandrade kvinnors marginella position i arbetslivet. Den kan inte förklaras med några enkla och ensidiga argument. Hur marginaliteten vidmakthålls och hur marginaliseringsprocessens olika komponenter samverkar till att hålla invandrade kvinnor kvar i arbetslivets bottenkikt, är komplexa frågor. Trots dessa frågor komplexitet tenderar »förklaringar» att belasta de invandrade kvinnorna själva, till att de på grund av individuella eller kulturella brister bär orsaken till sina egna problem.

När dessa föreställningar väl fått fotfäste och blivit en del av den dominerande eller vardagliga diskursen tycks de få ett eget liv, som bidrar till och underblåser kvinnornas sviktande självförtroende. Problemideologier, etnocentriskt vinklade föreställningar

och stereotypier bär upp den socialt konstruerade bilden av »invandrarkvinnan» och utgör på en mer abstrakt nivå en väsentlig förklaring till invandrade kvinnors underläge, såväl inom arbetslivet som i samhället i stort.

Invandrare lika med arbetskraft

Vad Sverige behövde i samband med efterkrigstidens arbetskraftbrist och industrins expansion var arbetare. Den arbetskraft som efterfrågades var män (Ahlberg och Svennilson 1946). Man talade om »import av utländsk arbetskraft», som om det var fråga om en vara och inte om människor (Riksdagsprotokoll I:24:2, 1947). Från socialdemokratiskt håll ifrågasattes någon gång i riksdagsdebatten arbetsgivarnas instrumentella människosyn och beteckningen »importerad arbetskraft». Ändå användes denna terminologi långt in på 1960-talet av såväl borgerliga som socialdemokratiska representanter i riksdag-

gen (Riksdagsprotokoll II:37:92, 1966). Sannolikt grundlades en av de bärande delarna i synen på invandraren som enbart arbetskraft, och inte människa, under dessa år.⁷

När beteckningen »invandrare» infördes i mitten på 1960-talet skedde det i bästa välmening. Man ville understryka de inflyttades hemortsrätt i Sverige (Öberg 1979, s 62). Vad man emellertid då inte tänkte på var den utslätande innebörden av beteckningen »invandrare». Begreppet gör människor såväl könlösa som historielösa. De är varken kvinnor eller män och framstår som om vore de från ingenstans, vilket kommit att reducera dem till blott och bart deras funktion på arbetsmarknaden. För att låna en formulering från Julia Kristeva handlar det om »... mottagandet in i ett system som nollställer dem» (1988, s 11).

Det har om möjligt varit ännu lättare att anonymisera de invandrade kvinnorna. De osynliggjordes länge i det närmaste totalt, såväl i den offentliga debatten som i de statliga utredningar som berörde invandring och invandrare. Endast vuxna män räknades i förhållande till Sveriges behov av arbetskraft (SOU 1974:69, s 53). I förbigående nämns att också jugoslaviska kvinnor rekryterades som t ex sjuksköterskor (Riksdagsprotokoll II:37:92, 1966). I en delrapport från invandrarutredningen framkommer att kvinnor hämtats för arbete i textilindustrin, att såväl gifta som ogifta kvinnor förvärsarbetade (Meurle och Andric 1971, s 126, 135). Men initialt räknades de enbart som hemmavarande familjemedlemmar och som beroende av en manlig försörjare (Riksdagsprotokoll I:24:2, 1947) eller senare som passiva följeslagare till sina män (SOU 1979:89, s 155). Detta synsätt har fortsatt att dominera trots att arbetskraftsstatistiken redan 1969 visade deras höga förvärvsdeltagande och höga förvärvsintensitet (SOU 1974:69, s 53-54, 100 ff). Kvinnorna har på sin höjd syns i objektifierad form i statistiken, men har inte uppfattats som personer som i kraft av egna initiativ och med egna projekt deltagit i migrationsprocessen.⁸

Majoritetssamhället har fört ihop och förvandlat kvinnor med mångfaldig bakgrund till socialt sett anonyma varelser, till synes

utan egenskaper eller erfarenheter. Härigenom kunde den process inledas som förvandlat kvinnorna till den socialt önskade produkten »invandrarkvinna» (Ng 1988).

Ett uttryck för maktutövning på könsmissiga grunder är arbetsmarknadens organisering i en manlig och en kvinnlig delmarknad, där den senare utmärks av lägre värderade och lägre betalda arbetsuppgifter. En orsak är att kvinnor inte betraktas som fullvärdig arbetskraft eller i varje fall inte som fullgoda arbetare. Ansvar för hem och barn, återskapandet av arbetskraften från dag till dag och över generationer förhindrar dem att sätta lönearbetets krav fullt ut framför andra krav och behov de ställs inför i sina dagliga liv (Davies & Esseveld 1988, s 22). Att samtidigt vara kvinna och invandrare förstärker underläget på könsmissiga och etniska grunder. Roxana Ng (1988, s 15), som studerat invandrade kvinnor i Kanada, hävdar att den sociala kategoriseringen bl a utgår från och förutsätter en given relation till arbetsmarknaden. Den har motsvarat behovet av en viss typ av arbetskraft och gjort det möjligt eller i varje fall legitimerat de invandrade kvinnornas förvisning till arbetslivets botten.

Med undantag för kvinnor från Västeuropa, Polen och Tjeckoslovakien (se Ekberg 1990) har merparten av de invandrade kvinnorna hamnat i de mest monotona, de tyngsta och intellektuellt mest utarmade jobben – och där har de funnits kvar under alla åren. Städning är det yrke som ligger i topp för utlandsfödda kvinnor. Biträdesyrken inom vård och omsorg, inom kök och restaurang hör till deras vanligaste arbeten. Ett industriellt tempoarbete, maskinmontör/hopsättare, som länge var deras vanligaste industrijobb, har mellan 1980 och 1985 flyttat från sjunde till femtonde plats (SCB 1989). Om detta kan tolkas så att kvinnorna fått bättre industrijobb eller flyttat till andra och mer attraktiva yrkesområden vet man inte och det förefaller tveksamt. Mera sannolikt är att många i den första generationen slagits ut på grund av arbetsskador, som drabbar omvittnat hårt i den typ av jobb kvinnorna är satta att utföra (LO 1988; SOU 1990:49, s 24). En del monotona industrijobb kan ha försvunnit genom ökad automatisering, men utveck-

lingen är inte entydig. Enligt Metall har industrins struktumvandling snarare gynnat branscher med stor andel lågkvalificerade arbeten och det är framför allt kvinnor som hamnat i arbetet med låga kvalifikationskrav och hög miljöbelastning (Sv Metallindustriarbetareförbundet, 1989, s 69-73). Intervjuer inom verkstadsindustrin bekräftar också att kvinnor med invandrarbakgrund inte ens utses till försöksverksamhet vid införande av ny arbetsorganisation i anslutning till nya produktionskoncept (Britz 1990, s 52).

»Marginella» jobb – marginaliserade kvinnor

Genom att studera kvinnorna i deras konkreta arbetssituation, har jag försökt uppmärksamma motsättningen mellan stereotypierna om kvinnorna som problem och den verklighet som i arbetslivssammanhang skapar problem och förtryck. Kvinnorna som kom till tals visste, när de kom till Sverige, att det fanns arbete. De behövdes till jobb som den inhemska arbetskraften ogärna ville åta sig. Till en början var svenska språket ett hinder och kan för en del fortfarande utgöra en svårighet. Men generellt har deras »förhandlingsläge» till mer kvalificerade och mindre förslitande jobb inte förbättrats trots många års arbete i Sverige. Deras arbetsuppgifter är inte marginella i den bemärkelsen att de skulle vara obehövliga eller ligga utanför arbetsmarknaden. De är viktiga för företagen, för den offentliga servicen och för samhällsekonomin. Däremot är kvinnorna marginaliserade till »arbetsghetton», utan möjligheter till inflytande över den egna arbetssituationen, till utveckling och utbildning i arbetet, och med avseende på demokratiskt inflytande över arbetets organisation (jfr Feuchtwang 1982, s 251).

När kvinnorna fick tala genom intervjuerna, fick »problemet» ett annat perspektiv. Å ena sidan nyanserades och korrigerades stereotyper bl a om invandrade kvinnors låga eller obefintliga utbildning. Å andra sidan framkom de faktiska problem som begränsar kvinnornas möjligheter till bättre arbeten.

Kvinnorna saknade inte generellt skolut-

bildning eller yrkesutbildning. Med undantag för de äldre kvinnorna, födda före 1940 och ofta på landsbygden, hade de flesta normal grundskola eller motsvarande. Av de kvinnor som kommit hit i vuxen ålder, vilket var merparten, hade 38 procent från hemlandet en helt färdig yrkesutbildning som inte efterfrågats eller kommit till användning (Knocke 1986).

Undersökningen gav ingen grund för att entydigt lasta de invandrade männen, mer än män i allmänhet, för kvinnornas dubbla arbetsdag. Skiftarbetande föräldrar delade på barnomsorgen genom föräldraskift. Det fanns män som delade ansvaret för hemarbetet, sådana som hjälpte till och andra som inte gjorde det i alla de fyra olika nationalitetsgrupperna (Knocke 1986, s 152-153; Matovic 1989, s 225-229). Fasthållandet vid den traditionella kvinnorollen visade sig vara en myt.

Av de 111 kvinnorna ville endast sex kvinnor vid valfrihet helt återgå till det obetalda arbetet i hemmet. Två äldre kvinnor ville gå i pension, eftersom de kände sig utslitna. Hälften av alla skulle, om möjlighet erbjöds, vilja *utbilda sig till bättre jobb*, till *lättare jobb* eller *jobb med bättre framtidsutsikter*. Övriga skulle välja att fortsätta i sitt nuvarande arbete, eftersom de ansåg sig själva för gamla för studier.

Detta måste bli en ses mot bakgrund av att förslitnings- och belastningsskador är ett av de starkast tillväxande arbetsmiljöproblemen och att 70 procent av de drabbade är kvinnor (LO 1988). Någon särredovisning för invandrade kvinnor föreligger inte. Med största sannolikhet är de dock starkt överrepresenterade bland de drabbade.

Det faktiska problemet för kvinnorna var att arbetsgivarna inte såg dem som en resurs värda att satsa på. Inte en enda av de 66 kvinnorna i fabriksarbete hade fått erbjudanden om utbildning eller utveckling i arbetet. På sjukhusen hade två kvinnor av 45 tack vare facket fått möjlighet till utbildning på betald arbetstid.⁹

Av kvinnorna hade 70 procent vistats och arbetat i Sverige i tio år eller längre, många vid samma arbetsplats. Alla, med ett undantag, var fackligt organiserade. De flesta hade

Bilden kan inte återpubliceras av upphovsrättsliga skäl.

Foto: Carlos Montecinos.

blivit medlemmar genast i samband med sin första anställning. Facklig tillhörighet gav en känsla av trygghet, men sällan något aktivt stöd till bättre möjligheter i arbetet.

Myter i arbetslivets praktik

I stället för att erkänna den invandrade befolkningens samhälleliga underläge och de strukturellt betingade svårigheter som de kollektivt möter, är det vanligt med individualisering av »problemen» eller att problem mystifieras med »kollektiva» förtecken. »Invandrarsyndrom» är en sådan mystifierande förklaring av hälsoproblem (Oppen 1988). En illustration är följande exempel: till en läkare i socialmedicin remitterades en turkisk kvinna med diagnosen »invandrarsyndrom». Kvinnans sjukdom skyldes på den diffusa omständigheten att hon var »invandrare». Läkaren, med långvarig förtrogenhet av patienter med invandrarbakgrund, gjorde en utredning, som visade att upphovet till kvin-

nans besvär inte alls fanns att söka i något invandrarsyndrom, ofta likställt med psykosomatiska besvär. Orsaken var i stället en ergonomiskt olämplig arbetsmiljö. På kvinnans lott hade fallit att arbeta vid en arbetsplats som var utformad för män. Redskapen var inte anpassade till hennes kroppsstorlek. Där fanns alltså den faktiska orsaken till kvinnans hälsoproblem, utanför henne själv och hennes invandrarskap. Eftersom den manlige arbetaren utgör norm och måttstock för arbetslivet i praktiskt taget alla avseenden, blir också redskapens utformning ofta ett problem för kvinnor (Knocke 1986, s 94-95). Skaderiskerna omvittnas även av den arbetsmedicinska forskningen (Åstrand och Kilbom, 1980). I övrigt var den socialmedicinske läkarens erfarenhet att psykosomatiska besvär relativt ofta blir en standarddiagnos på maktlösa grupper.

Stereotypier förvandlas till myter, som påverkar kvinnornas verklighet i arbetslivet. Sådana myter framfördes bl a i form av påståen-

den om kulturella särdrag av såväl fackliga som arbetsgivarrepresentanter under projektarbetet med de 111 kvinnorna. Detta kan illustreras med följande händelse. Vid en av fabrikerna var maskinerna föråldrade och ergonomiskt undermåliga. Arbetsuppgifterna var enahanda och repetitiva och kvinnorna var bundna till maskinerna genom höga ackord. Arbetsställningarna var ofta ensidigt belastande. Representanter från det lokala facket och arbetsgivaren hävdade att kvinnorna från ett visst land oftare var sjuka beroende på att »de har något speciellt i blodet». Alltså »förklarades» hälsoproblemen som kulturellt betingade, i stället för att man sökte förbättra arbetsmiljön genom ergonomiskt lämpligare maskiner, genom att lägga ackorden på en mera mänsklig nivå och genom införande av en bättre arbetsorganisation.

En annan myt tycktes vara att kvinnorna hellre var hemma hos barn eller barnbarn än på arbetet. Undersökningsresultaten tydde snarast på motsatsen (Knocke 1986, s 106-108; Matovic 1989, s 153-154). Så här säger t ex en finsk åttabarnsmor, nu långtidssjuk-skriven:

»Visst hade jag stannat på jobbet. Men jag fick ta 5-6 aspirin för att klara det. Inte skulle jag gått till läkaren heller, men min dotter insisterade. Hon hade ordnat tid med läkaren och då blev det slut med jobbet. Jag har bett läkaren om att få jobba åtminstone fyra timmar, men han sa att det inte gjorde någon skillnad om jag jobbade mindre. Jag tyckte fyra timmar var ju inget.»

En kvinna från Jugoslavien ger sin syn på arbetets värde:

»Arbetet betyder att ha en *uppgift i livet* – inte bara pengar. Jag känner att jag lever då jag arbetar. Jag går med glädje och jobbar. Naturligtvis hade jag en gång också ett litet barn som skulle passas. Men jag kände genom arbetet att jag var vuxen, en riktig människa som kunde prestera något. *Så länge jag orkar vill jag arbeta.*»

»Så länge jag orkar...», »Så länge jag är frisk...», »Så länge hälsan står mig bi...» – »...vill jag arbeta» var ett återkommande tema i intervjuerna. Dessa citat pekar såväl på arbetets betydelse som på en klar medvetenhet om arbetets hälsorisker. Däremot sakna-

de kvinnorna fackets och arbetsgivarens intresse för arbetsvillkoren och de saknade information som skulle kunna förbättra arbets-situationen.

Ofta hänvisas mer specifikt till låg utbildning eller brister i svenskan. Detta görs utan faktaunderlag om svenskkunskaper, det relateras inte till vilka krav på svenska ett arbete kan tänkas ställa och vilken grad av perfektion man åsyftar. Räcker det att tala med brytning för att falla utanför? Uppenbart kan det vara så, vilket intygas av en grekinna i en av våra intervjuer:

»De vill ha svenskar på de arbeten jag har sökt. De skiljer på en kvinna som pratar sämre svenska eller bryter och en kvinna som är svensk.»

Brister i språkkunskapen förvandlas till en postulerande självklarhet utan empiriska be-lägg och blir på detta sätt ett ideologiskt redskap som starkt bidrar till och vidmakthåller invandrade gruppers marginalitet i arbetsli-vet.

Kvinnorna själva visade sig göra det bästa av sin tunga och intellektuellt utarmade arbetssituation. De fann värde i kamratskapet i jobbet, genom socialt umgänge under pauser och raster. De försökte finna stolthet i ett väl genomfört städjobb. Ett sätt att hantera maktlöshet är att man anpassar sig (Kanter 1977), att man försöker göra det bästa av situationen. Ett annat sätt är att protestera. Det gjorde främst finskorna. Men en av dem konstaterade:

»Vad hjälper det att protestera när vi jobbar så många invandrade kvinnor här. Förmannen blir bara mer elak.»

Vad kvinnorna krävde var rättvis behandling, varken mer eller mindre, i fördelning och omfång av arbetsuppgifter vid förflyttning mellan olika arbetsuppgifter och i behandlingen mellan svenskar och invandrade. Åren 1984 och 1985, när undersökningen gjordes, var läget på arbetsmarknaden besvärligt. Kvinnorna kunde inte fly undan en elak förman till ett annat jobb. Sedan kom några år av överhettning på arbetsmarknaden och brist på arbetskraft. Trots detta var arbetslösheten för utländska medborgare under 1989 mer än dubbelt så hög än för

svenskar, och för utomnordiska invandrare tre gånger högre än för svenskar (DS 1990:34, s 6-7, 71; *Svenska Dagbladet*, 17 augusti 1990). Även i ett gott arbetsmarknads-läge riskerar marginaliseringen av invandrar-kvinnor i arbetslivet att bestå eller att återska-pas i nya former om inte uppmärksamheten flyttas från »invandrankvinnan som pro-blem» till institutionella och strukturella för-hållanden som problemalstrande.

Forskning till förfång eller frigörelse

Invandrade kvinnor osynliggjordes, som tidi-gare nämnts, i statliga utredningar och förbi-sågs i det längsta av forskningen. Därefter kom i likhet med forskning om invandrare ge-nerellt en del s k offerinriktade eländesbeskriv-ningar.¹⁰ Kartläggningar som skulle belysa de-ras situation visade sig vara etnocentriskt vink-lade utifrån det svenska jämställdhetsbegrep-pet (DS A 1981:2, s 3; SOU 1979:89, kap 7). Inte förrän på 1980-talet har forskare, ofta med egen invandrarbakgrund, mer systema-tiskt börjat verifiera eller falsifiera dessa före-ställningar. Ojämlika maktförhållanden mel-lan majoritetens representanter och minori-tererna har problematiserats. Empiriskt grundade studier med utgångspunkt i kvin-nornas konkreta livsvillkor har inneburit att de börjar framträda som hela och handlande människor.¹¹

Forskningens könsneutralitet, det etno-centriska synsättet och maktbarnas pro-blemdefinition måste ersättas av forskning som utgår från kvinnornas egna erfarenhe-ter och problemsyn. Forskningens utgångs-punkt bör vara en analys av förtryckets kon-kreta karaktär och av de mekanismer genom vilka institutionaliserade former av såväl könsmässig som etnisk underordning kom-mer till uttryck och vidmakthålls. Den mono-litiska bilden av »invandrankvinnan» är en konstruktion som också måste ifrågasättas inom ramen för den svenska kvinnoforsk-ningen. Forskning som definierat kvinnorna i stereotypa och utslätande termer har låst fast snarare än avlivat stereotypierna. Veten-skapen har vanligen bekräftat problembil-den och ignorerat dess problematiska konse-kvenser för de berörda själva i samhälle och arbetsliv. »Invandrankvinnan» är en produkt

av ojämlika ekonomiska förhållanden i värld-en, som tvingar människan att bryta upp och förflyttas till nya former av exploatering (Fernandez-Kelly 1938, s 206-207; Ng 1988).

Ett viktigt bidrag till ett nytt synsätt på mi-noritetsskvinnors verklighet har nått oss ge-nom den protest som svarta kvinnor i USA och andra länder riktat mot vita feminister ur medelklassen.¹² Den liberala vita kvinnorö-relsen generaliserade sin verklighet som giltig för alla kvinnor (Harding 1986). Den hade mest att vinna på att framställa mannen som den ende fienden. Dess främsta intresse var att få sin andel av klassprivilegierna, häv-dar bell hooks (1984, s 76). Det tjänade inte dess syften att erkänna ett rasistiskt förtryck och klassförtryck, som den själv hade del i. Svarta kvinnor, som inte förnekar sexistiskt förtryck i sina liv, hade svårt att identifiera sig med den vita feminismens ofta individualis-tiska jämställdhetsmål och etnocentriska syn-sätt, som framhöll patriarkatet som främsta förtrycksstruktur. För fattiga och svarta kvin-nor utgör rasism och klassförtryck lika primä-ra underordningsstrukturer, vilka påverkar såväl dem själva som männen i den svarta be-folkningsgruppen. Kön, ras och klass sam-manfaller och utformar vardagsliv, social sta-tus och könsrelationer.¹³

Samma självcenterade syn och etnocen-trism har utmärkt kvinnorörelsen och forsk-ningen på våra breddgrader. Inte heller vi har förmått inse vår del i förtrycket. Därmed har vi också hindrats att se de invandrade kvinnorna som tänkande och handlande sub-jekt, som människor med styrka och potenti-al som *samtidiga* faktorer i deras strukturella underläge. Jag vill avsluta med en kritisk be-traktelse av feminismen genom Aino Saari-nen (1989, s 67), som kan bilda utgångs-punkt för vidgade perspektiv och nya fråge-ställningar:

»På vilka sätt har våra teorier uteslutit och alie-nerat erfarenheterna bland kvinnor i arbetar-klassen och i utvecklingsländerna, liksom erfarenheterna bland dem som lever med oss som invandrare och flyktingar? Har vi något annat att erbjuda dem än bristande identitet och jäm-ställdhetspolitik? Hur ser det osynliga para-digm ut, som sätter oss som norm och modell för kvinnan?»

Bilden kan inte återpubliceras av upphovsrättsliga skäl.

Foto: Carlos Montecinos.

NOTER

Jag tackar Aleksandra Ålund för handfast och konstruktiv hjälp vid tillkomsten av denna artikel.

- 1 Essed, 1989; Ladner 1987; Dill 1987; hooks 1984.
- 2 Rapporten av Sara Britz (1990) bygger på intervjuer med kvinnor från Jugoslavien och Finland, utförda av Aleksandra Ålund och Wuokko Knocke.
- 3 En av de få myndighetsrepresentanter som ifrågasatt den ensidigt åtgärdsinriktade forskningen till förmån för friare vetenskapliga forskningsansatser var Kjell Öberg, invandrarverkets förste chef (Öberg 1981).
- 4 Miles 1982; Luuna 1986; Fred 1983.
- 5 Skutnabb-Kangas 1988, s 183-184; Fernandez-Kelly 1983, s 206; Essed 1989; Miles 1982; Luuna 1986.
- 6 År 1975 lade riksdagen fast de invandrarpolitiska målen, som fortfarande gäller, och dessa är jämlikhet, valfrihet och samverkan. Valfrihetsmålet innebär att de som tillhör språkliga minoriteter ska kunna välja i vilken grad de vill uppgå i en svensk kulturell identitet eller bibehålla och utveckla den ursprungliga identiteten.
- 7 Hur starkt – och nedvärderande – detta synsätt fortfarande är framgår ur en DN-artikel av f d moderatledaren Ulf Adelsohn, som under en tågresa upprördes över brister i standard: »Det är påfallande ostädad, bland annat stinkande toaletter. Här finns lediga jobb, något att tänka på för våra flyktningmotståndare» (DN, 24 juni 1990).
- 8 Murokvasic 1974, 1983 och 1984; Leiniö 1984, s 17; Knocke 1986, s 79-86.
- 9 Vid en produktionssvacka hade på en av fabrikerna erbjudits extra svenska- och matematikundervisning. För kvinnorna inom Kommunal var det fackliga stödet påtagligt bättre än för kvinnorna inom det mansdominerade Fabriksarbetarförbundet. T ex erbjöds extra undervisning i svenska vid behov. Vid ett av sjukhusen kunde kvinnorna i viss turordning ta del av kurser i samhällskunskap.
- 10 Mot bakgrund av invandrade kvinnors höga förvärvsdeltagande ifrågasatte Elina

- Haavio-Mannila (1981, s 155) relativt tidigt myten om den isolerade, hembundna och förtryckta invandrarkvinnan.
- 11 Ålund 1991; Skutnabb-Kangas 1988; Matovic 1989; Knocke 1986.
 - 12 Text hooks, 1984; Essed, 1989; Dill, 1987.
 - 13 hooks 1984, s 18; Bannerji 1987; se även Ålund 1989. Feministiska forskare har efterhand uppmärksammat de svarta kvinnornas invändningar mot onyanserad universalisering av vita kvinnors liv och deras syn på relationen mellan könen (Harding 1986, s 178). Varning mot institutionalisering av vetenskapliga »sanningar» på kvinnovetenskapens grunder har också utfärdats av Dorothy Smith (1987).
- LITTERATUR
- Acker, J, »Making Gender Visible», Wallace, R A (ed) *Feminism and Sociological Theory*, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1989.
- Adelsohn, U, »Tid för det stora tåglånet», DN 24 juni 1990.
- Ahlberg, G & Svennilson, I, *Sveriges arbetskraft och den industriella utvecklingen*, Industrins Utvecklingsinstitut, Stockholm, 1946.
- Bannerji, H, »Introducing racism: notes towards an anti-racist feminism», *RFR/DRF* 16:1, March 1987.
- Britz, S, *Problem eller Resurs?*, Umeå universitet, MERGE/Soc institutionen, 1990.
- Dill, B T, »The Dialectics of Black Womanhood», Harding, S (ed) *Feminism & Methodology*, Bloomington & Milton Keynes, Indiana University Press and Open University Press, 1987.
- DS A 1981:2 *Invandrarkvinnor och jämställdhet*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- Davies, K & Esseveld, J, *Att hoppa hage i den svenska arbetsmarknaden*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1988.
- Ekberg, J, »Invandrare på arbetsmarknaden», Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm, DS 1990:35.
- Essed, Ph, »Black Women in White Women's Organizations», *RFR/DRF* vol 18, no 4, 1989.
- Fernandez-Kelly, M P, »Mexican Border Industrialization, Female Labor Force Participation and Migration», Nash, J & Fernandez-Kelly, M P (eds) *Women, Men, and the International Division of Labor*, State University of New York Press, Albany, 1983.
- Feuchtwang, S, »Occupational ghettos», *Economy and Society*, 3 (1), s 251-291, 1982.
- Fred, M, *Managing culture contact; The organization of Swedish immigration policy*, Stockholm, EIFO/English series report no 6, 1983.
- Grillo, R D, *Ideologies and institutions in urban France*, Cambridge University Press, 1985.
- Haavio-Mannila, E, »The Level of Living of Immigrants in Sweden», *Family and Position in Swedish Society*, Municio, I, (ed) *SPLIT-Rep vol II*, EIFO, Stockholm, 1981.
- Harding, S, *The Science Question in Feminism*, Open University Press, Milton Keynes, 1986.
- hooks, b, *Feminist Theory: From Margin to Center*, South End Press, Boston, 1984.
- Kanter, R M, *Men and Women of the Corporation*, Basic Books, New York, 1977.
- Knocke, W, *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack*, Arbetslivscentrum, Stockholm, 1986.
- Knocke, W, »Invandrare i arbetslivet», *Invandrar- & Minoriteter* nr 3, s 19-21, 1987.
- Kristeva, J, »Étrangers à nous-mêmes», Fayard, Paris, 1988.
- Leiniö, T-L, *Inte lika men jämlika?* SOFI, Stockholm, 1984.
- LO, »Kvinnor i industriarbetet», Konferens om LO-kvinnorna och arbetslivet, Borlänge, 1988.
- Ladner, J A, »Introduction to Tomorrow's Tomorrow. The Black Woman», Harding, S (ed) *Feminism & Methodology*, Indiana University Press and Open University Press, Bloomington, Indiana and Milton Keynes, 1987.
- Loona, S, *I Samfunnsforskningens ghetto*, VII. Nordic Seminar on Migration Research, DEIFO, Stockholm 1986.
- Matovic, M, *Ingen har frågat oss*, Arbetslivscentrum, Stockholm, 1989.
- Meurle, K & Andric, M, *Background to the Yugoslav Migration to Sweden*, Invandrarutredningen, Dept of Sociology, University of Lund, 1971.
- Miles, R, *Racism and Migrant Labour*, Routledge & Kegan Paul, London, 1982.
- Morokvasic, M, »Emigration of Women and Some Subsequent Social Transformations», *OECD, CD/AG 74:825-6*, 1974.
- Morokvasic, M, »Women in migration: beyond the Reductionist outlook», Phizacklea, A, (ed) *One Way Ticket*, Routledge & Kegan Paul, London, 1983.
- Morokvasic, M, »Birds of Passage are also Women...», *International Migration Review*, vol XVIII, no 4:886-907, 1984.
- Ng, R, *The Politics of Community Services, Immigrant Women, Class and State*, Garamond Press, Toronto, 1988.

- Oppen, M, »Structural Discrimination against Foreigners and Work-related Health Risks», *Economic and Industrial Democracy*, vol no 1:43-64, 1988.
- Peura, M, »I maktens tjänst», *Invandrare & Minoriteter*, nr 4-5, s 16-18, 1988.
- Protokoll SU 11 p 27, 1964.
- Riksdagsprotokoll I:24:2, 23 maj 1947.
- Riksdagsprotokoll II:37:92, 9 december 1966.
- Saarinen, A, »Kvinnoforskningens interventionsprojekt – problem och utmaningar», *KVT* nr 3-4, 1989.
- SCB, *Invandrare i FoB 1985. Hela riket*, Örebro, 1989.
- Skutnabb-Kangas, T, »Etno-politisk mobilisering i Stockholm», Winai Ström, G (red) *Konfliktlösning i det flerkulturella samhället*, Maktutredningen, Inst för freds- och konfliktforskning/Uppsala och DEIFO, 1988.
- SOU 1974:69, *Invandrarutredningen 3. Invandrarna och minoriteterna*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- SOU 1979:89, *Kvinnors Arbete*, Rapport från Jämställdhetskommittén, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- SOU 1990:44, *Demokrati och Makt i Sverige*, Statsrådsberedningen, Stockholm.
- SOU 1990:49, *Arbete och hälsa*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- Schierup, C-U, »Political Ideologies, Migration Research and the New Ethnic Minorities», Dept of Sociology, Umeå, 1987a.
- Schierup, C-U, *Danser de för traditionens skyld?*, Dept of Sociology, Umeå, Research Report No 93, 1987b.
- Schierup, C-U, »Integration och pluralism», Winai Ström, G (red), *Konfliktlösning i det flerkulturella samhället*, Maktutredningen, Inst för freds- och konfliktforskning, Uppsala universitet, DEIFO, 1988.
- Smith, D, *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*, Northeastern University Press, Boston, 1987.
- Svenska Metallindustriarbetareförbundet, *Solidarisk arbetspolitik för det goda arbetet*, Stockholm, Kongress 1989.
- Söderlind Franzén, E, *Lära för Sverige*, Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen, 1990.
- Ålund, A, »The Power of Definitions: Immigrant Women and Problem-Centered Ideologies», *Migration*, nr 4:37-55, 1989.
- Ålund, A, »Invandrarkultur som samverkanshinder», *Häften för kritiska studier*, nr 3:40-48, 1990.
- Ålund, A, *Lilla Juga*, Carlssons, Stockholm, 1991.
- Åstrand, I & Kilbom, Å, »Fysisk arbetsförmåga – skillnader mellan könen», *Läkartidningen*, 77:49, 1980.
- Öberg, K, »Samverkan och/eller konflikt», *Svensk Invandrarpolitik inför 1980-talet*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm, DS A 1979.
- Öberg, K, »Invandrarpolitik och invandrarforskning», Hamberg, E M & Hammar, T (red), *Invandringen och framtiden*, Liber Förlag, Stockholm, 1981.

SUMMARY

Immigrant Women – What is the Problem?

This article questions the predominate image of »the immigrant woman» as »the problem». The author argues that this image and the abstract notion of the immigrant woman is socially constructed by the political, economical and ideological apparatus of mainstream society. Research has served those in power to reinforce, legitimize and manage »the problem» from an ethnocentric perspective, serving to keep the women at the margins of society and lowest down in work-life hierarchy. By defining these women as carriers of problematic characteristics (as mainly defined in cultural terms) mainstream society and employers use the strategy of blaming the victim. The author goes on to argue that instead of subordination on the gendered and ethnically divided labor market, marginalization and invisibility in work-life hierarchy, are central frames of reality where actual problems are expressed. The challenge to social scientists in general and feminist scholars in particular, is a redefinition from viewing women as the »problem» towards defining the problem as generated by structural subordination. The nature of research must shift from problems defined by power and ethnocentrism to definitions that start in the lived reality of women.

Wuokko Knocke
Arbetslivscentrum
Fiskartorpsvägen 15
114 86 Stockholm

KVT 1998

REDAKTÖRER: Pia Laskar och Ulrika Johnsen

REDAKTIONSORT: Uppsala

ARTIKELFÖRFATTARE: Eva Borgström

EVA BORGSTRÖM

Queerstudier i USA – och i Sverige?

Vad betyder ordet queer egentligen?

Vad har queer för funktion som politiskt och teoretiskt begrepp?

Vad kan vi använda det till? Och vad innebär det att klä om/av historien?

*I Eva Borgströms artikel kan du läsa om den queerteoretiska kritiken
av heterosexualiteten som social maktordning och om hur
queerstudier bedrivs i USA.*

Heterosexualiteten är en av de grundläggande institutionerna i vår kultur, men det är först under de senaste decennierna som den har börjat att uppfattas och analyseras som en sådan av forskningen.* Fram tills helt nyligen har heterosexualiteten hanterats nästan som om den vore en naturgiven storhet, ett oföränderligt, globalt likformigt fenomen i det mänskliga varat, nästan i stil med att andas, sova och äta. Man har givetvis uppmärksammat att heterosexualiteten har kringgårdats av olika arrangemang i olika kulturer – samma sak gäller för övrigt också ätande och sovande. Men heterosexualiteten i sig har sällan problematiserats.¹

Den har liksom varit så självklar att den inte har kunnat bli föremål för någon diskussion. Ett implicit antagande tycks ofta ha varit att impulserna till heterosexualitet finns nedlagda i vår organism ungefär på samma sätt som impulserna att äta och sova. Om barnet bara är kroppsligt normalt och får den omsorg det behöver kan det förverkliga det livsreglemente som finns inskrivet i dess kropp och växa upp till en individ som strävar efter att forma en monogam och livslång parrelation med en person av motsatt kön. Heterosexualiteten har tänkts vara inlagd i oss som en osynlig ritning som bara väntar på att materialiseras. Det är avikelserna från denna mönsterutveckling som har problematiserats, inte teorin att heterosexualitetens sociala for-

mer så som de gestaltar sig i vår kultur är resultatet av en biologiskt determinerad utvecklingsgång.

Uttrycket "romantisk kärlek" har tills helt nyligen betytt "en relation mellan en man och en kvinna". "Sexualitet" har oftast betytt "heterosexualitet". Dessa heterosexualiserande förståelser har varit vanliga till och med i en hel del kvinnoforskning, trots att det ju är här den viktigaste teoriutvecklingen omkring kön och sexualitet har ägt rum.² De kyrkliga och statliga regelverken omkring familjeinstitutionen har utgått från det heterosexuella paret.³

Men har denna naturalisering av heterosexualiteten verkligen det biologiskt grundade fog för sig som den utger sig för att ha? Finns det några kausala samband mellan biologins iakttagbara fakta och de sociala roller, arrangemang och berättelser som kringgärdar dem? Detta är frågor som allt oftare har börjat ställas av framförallt humanister och samhällsvetare. I första hand söker man då inte svaren på frågorna i den mänskliga biologin utan i de kulturella och sociala menings-sammanhangen.

Visserligen har tillblivelsen av ett människobarn fram till och med den moderna reproduktionsteknologins genombrott förutsatt att könsceller från en man och en kvinna sammansmälter i en befruktning.⁴ I den mening-
en är heterosexualitet givetvis en förutsättning för vårt fortbestånd som art. Men, kan

den kritiska forskaren kanske undra, vad säger oss detta om de psykologiska, sociala, juridiska och kulturella arrangemang som kringgärdar befruktningen? Är det rimligt att utgå från att det här råder någon form av kausalitet mellan biologi och sociologi? Givet andra kringarrangemang – skulle människor uppleva samma saker, tolka sina egna och andras känslor och bete sig på samma sätt då? Kan man alls dra några generellt giltiga slutsatser om vilka subjektiva innebörder den heterosexuella könsakten har för de inblandade parterna? Kan man sluta sig till hur de beter sig när de inte ägnar sig åt att göra barn? Kan man ens vara helt säker på att varje mänsklig varelse född före reproduktionsteknologins genombrott varit frukten av ett heterosexuellt samlag – insemination är en gammal metod som inte alls förutsätter någon medicinsk högteknologi?

Sexualiteten brukar beskrivas som en av våra grundläggande instinkter – men innebär det att vår kulturs sexualnormer skulle vara de enda möjliga? Sexliberalismen har kritiserat dem för att vara alltför restriktiva, kvinnorörelsen har visat att de är kvinnoförtryckande och lesbiska och bögar har beskrivit dem som homofoba. Driftteorin kan – om man så vill – förklara sexualitetens existens, men knappast dess sociala organisering.

Om man utgår från teorin att heterosexualitet är en tvingande drift, hur kan man då förklara att många människor i historien faktiskt har valt att leva i celibat? Och vems drift är det man pratar om? Knappast kvinnornas väl? De etablerade heterosexuella institutionerna tycks genom historien i första hand ha varit utformade för att tillfredsställa mäns intressen, erotiska och andra, medan kvinnors intressen kommit i andra hand om de över huvud taget har beaktats – prostitution och könsstympning är bara de tydligaste exemplen på att kvinnors välbefinnande inte alltid har tillmätts någon betydelse.

Och slutligen: Om heterosexualiteten verkligen vore så naturgiven som driftteorin har hävdats att den är, hur i all sin dar kan man då förklara den flod av böcker inom medicin, psykologi, sexologi, teologi, pedagogik, skönlitteratur osv som har producerats genom år-

hundradena och som har syftat till att lära ut konsten att bli en normal heterosexuell man respektive kvinna? Fenomen som åtande och sovande omges inte av denna upplysningsnit eller detta kontrollraseri. Varför då hetsjakten mot mansålskande män och kvinnoålskande kvinnor? Ingen kontrollerar lövens utveckling. De förverkligar sin inneboende form ändå.

Upplysningsniten gällande heterosexualiteten visar väl snarast att uppföstrarna och författarna till uppföstringslitteraturen starkt tycks misstänka att de unga kan tänkas hysa andra föreställningar och andra drömmar än de som samhället stadgar att de ska hysa? Lagar och förordningar kring sexualiteten skvallrar väl om att en annan livsföring än den som reglerna föreskriver kan vara möjlig? Hetsen mot homosexualiteten' handlar väl om att den alltid har funnits där – om inte någon annanstans så åtminstone i kontrollapparaters fantasier? Kontrollraseriet kring kvinnors sexualitet antyder väl att kvinnorna inte alltid har varit så tillfreds med det patriarkala samhällets krav på att de oavsett sina egna känslor skall ställa sina kroppar till sexuellt förfogande i vissa situationer – talet om "äktenskapliga plikter" har verklighetsbakgrund – medan de under andra omständigheter ska avstå från att följa sin längtan hur djupt känd den än må vara. Straffen för kvinnors normbrott på sexualitetens område har som regel varit utomordentligt stränga. Många gånger är det rimligare att förstå kvinnors sexuella handlingar som anpassning till rådande tvångssystem, än som sprungna ur lust och längtan.⁶

Kort sagt: Allt det reglerande och kontrollerande som kringgärdar sexualiteten pekar väl på att heterosexualitet är en social maktordning snarare än ett biologiskt imperativ?

Något har hänt

Tanken att heterosexualiteten är en social konstruktion, en maktordning och ett historiskt föränderligt fenomen, snarare än ett biologiskt imperativ, bildar utgångspunkt för ett forskningsområde som har utvecklats med en förbluffande hastighet under de senaste åren.

Det har uppstått i gränstrakterna mellan homosexualitetsforskning och feministisk forskning. På samma sätt som ett nytt forskningsfält öppnades och en explosiv teoriutveckling inleddes när det manliga och det kvinnliga började uppfattas som sociala och kulturella påhitt, snarare än som fenomen formade av naturen själv, har sexualiteten nu börjat undersökas och teoretiseras och dess historia har börjat utforskas.

Allt oftare går den del av denna forskningsinriktning, som främst koncentreras kring homosexualitet, under benämningen "queerforskning" eller "queerteoretisk" forskning. Dessa benämningar är, som vi snart ska se, ingalunda okontroversiella. Catherine Grants beskrivning av "queer" som akademisk term, kan fungera som en preliminär definition:

"Queer" har i likhet med många andra paraplyter kommit att innebära olika saker för olika grupper. Som akademisk term i homosexualitetsforskningen innebär det att man tillämpar poststrukturalistiska och postmoderna teorier i tvärvetenskapliga studier av hur lesbiskhet och manlig homosexualitet historiskt har formats och hur relationerna mellan konstruktionen av homosexualitet och heterosexualitet har sett ut. Det antyder en förskjutning från att uppfatta lesbiskhet och manlig homosexualitet som identitetskategorier till att uppfatta dem som en sorts diskursiva konstruktioner. Queerteoretiker brukar också förespråka en upplösning eller dekonstruktion av kategorierna för biologiskt och socialt kön.⁹

Detta nya forskningsområde har utvecklats under bara de senaste decennierna. Ett par av de viktigaste teoretiska texterna är Michel Foucaults *Sexualitetens historia* och Adrienne Richs *Obligatorisk heterosexualitet*. Båda dessa arbeten uppfattar heterosexualitet som en social konstruktion och som en maktordning även om de kommit till dessa slutsatser längs olika vägar och även om de förstår dem på olika sätt. Att de tidigt var uppmärksammade också i Sverige antyder inte minst det faktum att båda redan då översattes till svenska. Men det tog tid innan de fick det inflytande över forskningen som de har idag.⁹

Den klimatförändring som har skett gällande forskning omkring lesbiskhet och manlig homosexualitet, illustreras för min personliga del av två olika erfarenheter som jag gjorde med tio års mellanrum, den ena var lika oväntat trög som den andra var oväntat entusiastisk. Den första erfarenheten handlar om arbetet med *Kvinnovetenskaplig tidskrifts* temanummer om lesbiskhet 1985. Tanken den gången var dels att vi skulle presentera forskning om lesbiska i nutid och dåtid både för våra lesbiska läsares skull och för att komplettera den kvinnovetenskapliga verklighetsbeskrivningen. Och dels ville vi att temanumret skulle vara ett led i att teoretisera sexualiteten, alltså även heterosexualiteten. Vi tyckte det var dags att ifrågasätta de förgivettaganden om sexualitet, som också kvinnoforskare brukade utgå från, och att forskning och teoretiserande kring lesbiskhet – på samma sätt som annan kvinnoforskning – borde vara av intresse för all forskning.

Men projektet visade sig vara svårare att genomföra än vi hade räknat med. Vi fick leta ordentligt för att hitta skribenter, arbetsklimatet var trögt och när temanumret väl var färdigt väckte det inte den uppmärksamhet utanför kretsen av redan intresserade som vi hade hoppats på.¹⁰

Precis tio år senare var jag en av arrangörerna för den första större svenska tvärvetenskapliga konferensen om forskning om kvinnlig och manlig homosexualitet i Sverige.¹¹ Den här gången visade sig intresset vara betydligt större än någon av oss hade vågat hoppas på. När vi satt och pratade om hur vi trodde att det skulle bli så någon:

– Tänk om det bara blir vi och några kolleger som vi har övertalat som kommer!?

– Lite fler kommer det nog. Det finns ju folk på andra ställen än i Göteborg, så någon annan.

Själv var jag optimistisk och trodde på runt femtio deltagare. Det skulle visa sig att mer än dubbelt så många skulle komma. Och detta trots att anmälningstiden hade varit kort, trots att vi alltså inte hade haft särskilt lång tid på oss att informera om konferensen. Etablerade forskare, doktorander, studenter och journalister från hela landet dök upp. Också intres-

Tillfällig entréskylt till Kvinnohuset när det låg på Snickarbacken. Foto: Kerstin Nolin.

set från massmedias sida var större än någon av oss hade vågat räkna med. Sällan har jag varit med om att arrangera någonting som tycks ha legat så väl i tiden som just den här konferensen.

Uppenbarligen har diskussionsklimatet förändrats under de här tio åren. Allt fler forskare har börjat undersöka sexualitet som ett historiskt föränderligt fenomen och allt fler har börjat undersöka den samkönade kärlekens uttrycksformer i nutid och dåtid – numera ofta med hjälp av queerbegreppet. Det blir allt vanligare att forskare också utanför homosexualitetsforskningen använder ordet "heterosexualitet" när det är detta och inget annat som avses, i stället för att som tidigare låta ordet "sexualitet" exklusivt få beteckna "heterosexualitet" och därmed aktivt osynliggöra den samkönade kärlekens faktiska existens. Forskningsantologier, tidskrifter och konferenser har börjat uppmärksamma den queerteoretiska diskussionen.¹² Seminarier om queerteori ordnas. Arbetet med att försöka starta ett Centrum för genus- och

queerstudier vid Södertörns högskola är i skrivande stund i full gång.¹³ Ett nytt forskningsområde och en ny forskningstradition har växt fram och är för närvarande i färd med att söka sitt organisatoriska hemvist inom det svenska universitetssystemet.

I USA är den trenden än tydligare, vilket kanske inte är så förvånande med tanke på att utvecklingen i Sverige på detta liksom så många andra områden får sina viktigaste influenser därifrån. Botaniserar man i bokhandlarna i kvarteren runt elituniversitet som UCLA eller UC Berkeley,¹⁴ bör man ha gott om tid på sig för att ta sig igenom sortimentet på avdelningen för "Gender", "Feminist" eller "Women's Studies" – kvinnoforskningen har ju en historia av ideliga namnbyten som påminner om den som är i full färd med att utvecklas inom homosexualitetsforskningen. Här hittar man sedan länge den litteratur som har teoretiserat kön och sexualitet. Men numera finns i bokhandlarna dessutom hela avdelningar för litteratur som rubriceras som "Gay and Lesbian", "Lesbian, Gay, Bisexual,

Transgender" eller "Queer Studies".¹⁵ Det kan också vara så att "Queer Theory" klassificeras som en underavdelning till någon av de andra. "Queer Theory" står då för en speciell teoriebildning medan "Queer Studies" används som en synonym för "LGBT Studies". "Queer Theory" förhåller sig i så fall till "Queer Studies" ungefär på samma sätt som "Feministisk teori" gör till "Kvinnoforskning". Det är så termerna kommer att användas i den här artikeln.

Flödet av tidskrifter och böcker inom detta område är ymnigt. Flera av de större förlagen har startat skriftserier i ämnet.¹⁶ Jag tillbringade läsåret 1996/97 i Berkeley och blev förbluffad över den hastighet med vilken de hyllmetrar, som under hösten fylldes med 1996 års titlar, under våren blandades upp med 1997 års utgivning.¹⁷ Flera ämnestidskrifter har startat. *Journal of Homosexuality*, *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, *Critical In-Queeries* är några av dem. Andra tidskrifter har ägnat specialnummer åt queerteori.¹⁸ Det har hållits åtskilliga stora forskningskonferenser inom det queerteoretiska fältet och på allt fler universitet har man startat kurser i queerstudier.¹⁹

Olika innebörder

I och med *lambda nordica*s temanummer "Queer Theory" lanserades ordet "queer" som ett akademiskt begrepp för en svensk läsekrets. Ordet betyder "konstig", "knäpp", "avvikande" och har i USA varit ett av de vanligaste skymforden mot homosexuella, främst män men i viss mån även kvinnor. I slutet av 1980-talet började unga radikala lesbiska och böggar att omfunktionera ordet genom att låta "queer" bli en positiv beteckning på den egna livsstilen och den egna rörelsen, ungefär på samma sätt som här hemma har skett med orden "bög", "flata" och många andra. "Queer" kan också användas som verb och betyder då "för-därva", "förstöra", en innebörd som tas till vara i den nya användningen av ordet "queer": Att underminera den naturaliserade heteronormativiteten, att ifrågasätta etablerade identitetskategorier som "hetero-", "homo-", "bisexualitet" osv och att motarbeta förtryck-

ande föreställningar om "kvinnligt" och "manligt", ingår i både den politiska och den akademiskt teoretiska användningen av queerbegreppet.

De unga queeraktivisterna tyckte att orden "homosexuell" och "gay" var alltför försiktigt diplomatiska i förhållande till ett tänkt heteronormativt centrum. De uppfattade dessa begrepp som en förtryckt minoritets redskap i dess strävan att vinna tolerans och acceptans för den egna existensen hos en normgivande heterosexuell majoritet. Dessa ord har fått sina innebörder inom ramen för en samhällsförståelse där "majoritet"/"minoritet" och "centrum"/"periferi" är centrala begreppspar. Enligt queeraktivisternas synsätt²⁰ riktas orden "homosexuell" och "gay" till ett heteronormativt centrum och de säger följande: "Eftersom vi är ungefär likadana som ni och eftersom vi är lika mycket värda, är det rimligt att ni accepterar oss!"

"Queer" erkänner inte heterosexualiteten som något biologiskt imperativ utan ser den som en social norm som man sätter en ära i att bryta. "Queer" ber inte om förståelse och acceptans. Tvärtom understryker ordet att det verkligen handlar om normbrott, att dessa i sig är värdefulla och att man inte eftersträvar någon anpassning. På så sätt används ordet för att detronisera den heteronormativa makten och för att placera queer rörelsen lika mycket eller lika lite i centrum som heterosexualiteten. Ordet har fått sina innebörder inom ramen för en verklighetsförståelse där uttrycket "mångkulturellt samhälle" är honnörsord och där man inte erkänner att någon av samhällets många delkulturer skulle ha något tolkningsmonopol. På amerikanskt plakatpråk lyder slagordet framför andra: "We're Here! We're Queer! Get Used To It!" Översatt till en lite försiktigare svensk prosa blir det ungefär: "Vi är som vi är och om någon har några problem med det så får dom väl sätta sig ner och fundera över varför!"

När begreppet "queer" lyfts in i den akademiska diskussionen betyder det en forskningsinriktning som tar sin utgångspunkt i att heterosexualitet inte alls är det oföränderliga, globalt giltiga, privilegierat naturgivna fenomen den har gjort anspråk på att vara. Det är

denna utgångspunkt som öppnar själva forskningsfältet. Ifrågasättandet av heteronormativiteten är också den viktigaste gemensamma nämnaren för "queer" som ett politiskt respektive ett teoretiskt begrepp.

En annan gemensam nämnare är betoningen av det estetiska. Queerkulturen har i så hög grad använt stilmedel och stildetaljer som camp, drag, piercing, citateteknik, ironier, parodier, iscensättningar, maskeradlekar, rollspel osv att dess belackare har beskyllt den för att bara vara en i raden av ungdomskulturella storsdsstilar, snarare än en radikal politisk rörelse. Estetikens centrala roll finns kvar när "queer" lyfts in i akademien. Queerforskningen har påfallande ofta bestått av analyser av litteratur, film, teater, musik, bildkonst, mode osv. som har fokuserat ickenormativa stilar och begärsstrukturer.

I förlängningen av dessa båda karaktäristika finns ett tredje drag – för feminister synnerligen problematiskt – som kan beskrivas som en tendens att romantisera udda sexuella praktiker genom att se dem som subversiva normbrott, ofta utan att bekymla sig nämnvärt över att det många gånger handlar om extremt ojämlika relationer. Tendensen att romantisera det udda finns redan hos Foucault, men Gayle Rubins ofta anförda artikel "Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality" kan tjäna som ett färskare exempel.²¹ Artikeln handlar både om homosexualitet och diverse andra i Sverige icke-kriminaliserade handlingar och om sådant som i Sverige antingen redan är, eller förhoppningsvis snart kommer att bli, kriminellt: incest, könshandel och något som med cynisk neutralitet kallas "cross-generational sex".²² Drivkraften i artikeln är nog främst en strävan att uppvärdera S/M, men den stannar inte vid det.

Rubin påstår i förbifarten att hon inte försvaret sexuella övergrepp, men detta hindrar henne inte från att beskriva torskar, incestförrövare, pedofiler och andra som offer i förhållande till kyrkans, kvinnoörelsens och rättsväsendets normer och att plädara för deras sak. Sexuellt utnyttjade barn eller vuxna som säljer sina kroppar beskrivs däremot ingestans i denna text som offer i förhållande till

torskar, incestförrövare eller pedofiler. Den samhälleliga kontexten för detta resonemang är att USA, där queerrörelsen växte fram, är ett land där all sexualitet förutom missionärställningen utövad i den äktenskapliga sängen och i syfte att producera barn i många delstater är ett lagbrott. Förstådd i den kontexten blir romantiseringen av det udda något mindre obegriplig – "det udda" blir då ett ganska omfattande begrepp – men knappst mer försvarbar. Överflyttat till en svensk kontext tycks mig Rubins synsätt absurt.

Romantiseringen av det udda och ett maktperspektiv som fokuserar institutionernas förtryck av den marginelle men inte det förtryck den marginelle själv kan utöva, utgör kanske det mest omstridda inslaget i queer, både som politiskt och teoretiskt begrepp. De politiska och akademiska samarbetsprojekt som har genomförts har så vitt jag förstår byggt på att var och en har lagt in de innebörder i "queer" som i detta avseende rimmar bäst med den egna verklighetsuppfattningen. Någon konsensus finns knappst.

En fjärde likhet mellan "queer" som politisk term och som teoretisk är en grundläggande oklarhet om vad ordet egentligen betyder. Dels betecknar "queer" en radikal sexualpolitisk position som utmanar etablerade identitetskategorier i stil med hetero-, homo-, bi-, transsexuell osv. "Queer" blir då beteckningen för de människor som inte längre vill känna igen sig i de traditionella identitetskategorierna. Men samtidigt är "queer" ett kortnamn för just dessa identitetskategorier. När "queer" ingår som en del av uttrycket "Queer Studies", betecknar det vanligen inte någon speciell teoretisk inriktning utan fungerar mer som ett samlande begrepp för de forskningsobjekt som studierna omfattar där queerteori kan ingå som ett delmoment.

Inledningsvis presenterades Catherine Grants mer akademiska inringning av queerbegreppet. Men det kan också inringas på andra sätt. Suzanna Danuta Walters räknar helt enkelt upp en serie namn och kulturfenomen och låter "queer" få beteckna den associationssfär som dessa stickord kringges av. Förmodligen ligger denna oprecisa, medvetet slarviga inringning av begreppet ganska nära

det sätt som det brukar förstås i den utomakademiska verkligheten och den kan därför få sammanfatta diskussionen. Walters lista återges på engelska, eftersom en stor del av den inte behöver eller inte kan översättas till svenska på något bra sätt:

Eve Sedgwick, Judith Butler, Madonna, Teresa de Lauretis, Queer Nation, lipstick lesbians, ball culture, kiss-ins, lesbian strippers, conferences at Santa Cruz, Rutgers, Iowa, etc., "in your face activism", Camilla Paglia, go-go girls, men in skirts, Riot Grrrls, Foucault, On Our Backs, Susie Bright, drag, piercing, Ru Paul, tattoos, passing, queer zines, outing, cross-dressing, male lesbians, Annie Sprinkle, lesbians who sleep with men, butch/femme, Michelangelo, Signorile, Sue-Ellen Case, dildos, S/M, backrooms (for lesbians), Sandra Bernhard, camp, bisexuality, genderfuck²¹

Det är som synes svårt att hitta en exakt avgränsning av begreppet "queer". Dess förespråkare brukar framhålla detta som en fördel. Själv tycker jag nog att det är ett problem. Jag kunde tänka mig följande avgränsning av queerbegreppet:

Begreppet "queerteori" är liksom "feministisk teori" hämtat från en utomakademisk politisk verklighet utan att därför själv utgöra en politisk ideologi. I stället är det – liksom feministisk teori – ett nytt perspektiv och ett nytt sätt att formulera frågor inom forskningen som öppnar för iakttagelser som tidigare forskning inte kunnat göra.

Forskning ur ett queerteoretiskt perspektiv undersöker såväl heterosexualitetens som homosexualitetens framträdelseformer och förändringar över tid, eller rättare sagt den har ambitionen att göra det. Men på samma sätt som feministisk forskning hittills oftast har valt att fokusera det kvinnliga trots att dess teoretiska verktyg lika väl kan användas för studiet av det manliga, har intresset inom queerforskningen hittills varit störst för den samkönade erotiken. Argumenten för detta val av forskningsobjekt är lika lätta att hitta som argumenten för att fokusera det kvinnliga: Homosexualiteten/kvinnorna har visserligen varit föremål för en våldans massa undrande, forskande och skrivande genom åren.

Men denna forskarmöda har tidigare gällt kvinnorna/homosexuella som problem, som en slags besynnerlig avvikargrupp vars avvikelse utgör det mysterium som forskarna har ålagt sig att förklara. Forskning om kvinnornas/homosexuellas liv och livsvillkor, om deras verklighetsbilder och drömmar, om deras självuppfattning och föreställningar om människorna omkring dem, som är gjord från en forskningsposition som inte à priori privilegierar en sexistisk och heterosexistisk maktordning, har däremot varit sparsam och när den har förekommit har den som regel motarbetats av mainstreamforskningen. Feministisk forskning och queerteoretisk forskning arbetar nu för att fylla de kunskapsluckor som därigenom har uppkommit. Man ställer frågorna på andra sätt och i stället för att bara passivt vidareföra den rådande maktordningens myter, kategoriseringar, tankeformer och värderingar ingår det i själva forskningsuppgiften att analysera dem.

Queerteoretisk forskning funderar över hur och varför heterosexualiteten har privilegierats på homosexualitetens bekostnad, över relationerna mellan de två och över de skiftande sociala, kulturella, politiska osv villkor som har funnits för människors val av samlevnadsformer. Den funderar över vetenskapens, religionens, konstens, massmedias och politikens förståelser av sexualitetens skiftande framträdelseformer. Den sätter kön-sexualitet-makt i fokus för intresset.

Men alla skulle säkert inte acceptera en sådan avgränsning. Det ska också konstateras att denna begreppsinnringning så vitt jag kan se inte skiljer sig nämnvärt från den som Lena Lennerhed och Åsa Bergenheim gör av begreppet "sexualitetshistorisk" forskning i sin inledning till *Seklernas sex*, annat än att det där handlar om just historisk forskning. I övrigt utgörs skillnaden mellan min inringning av queerbegreppet och deras beskrivning av den sexualitetshistoriska forskningen mest av en förskjutning av var i materialet man väljer att lägga fokus.

"Queer" som en akademisk term lär ha myntats av Teresa de Lauretis i samband med en konferens 1990, men hon sägs numera vara kritisk till det.²⁴ Det är lätt att hitta åtskilli-

ga argument både för och emot användningen av detta ord. Här följer några av dem. Genomgången bygger inte på den inringning av begreppet jag tidigare har skisserat, utan på den motsägelsefulla användning som jag tror att queerbegreppet i praktiken har. Några argument för att använda "queer" kunde i så fall vara:

1) Ordet har redan hunnit bli relativt väleablerat bland aktörerna inom forskningsfältet. 2) Det är praktiskt. Ordet "queerstudier" innefattar när det används analogt med ordet "kvinnostudier" kategorier som annars måste radas upp på ett otympligt sätt – manlig homosexualitet, lesbiskhet, bisexualitet, transvestism och var man nu väljer att sluta. Diskussionen om vad som ska inkluderas och inte inkluderas inom LGBT-studierna har ofta varit hetsig. (Detta är samtidigt ett motargument: I den stund queer bara är ett samlingsbegrepp för olika identitetskategorier, så är det inte längre subversivt queer i den teoretiska meningen.) 3) Ordet ber inte om ursäkt. Det bara utgår från att ett perspektiv hämtat från marginaliserade grupper kommer att leda till viktig kunskap. 4) Det är klatschigt och massmedialt. Åtminstone är det så på engelska. 5) I en akademisk miljö där man redan accepterat språkliga konstigheter som exempelvis "gender" och "genus" kan det väl inte vara helt omöjligt att acceptera ordet "queer"?

Men man kan också vända på resonemang. Några argument mot att använda ordet "queer" kunde vara: 1) Det är ett språkligt otyg att direktimportera utländska ord. Ordet är mångtydigt på engelska men konstigt på svenska. Kanske är det en dålig universitetspolitisk strategi att använda ett så underligt ord? Har ordet ens kvar någon av sina spännande konnotationer när det används på svenska eller framstår det bara som en besynnerlig sammansättning av bokstäver? 2) Orden "queerteori" och "queerforskning" pekar ut homosexuella som teorins och forskningens fokus, men de betecknar inte desto mindre verksamheter som också utforskar heterosexuella. Kanske borde man av denna anledning använda ett annat ord? "Kritisk sexualitetsteori"? "Sexualitetshistorisk forskning"? "Sexualitetsforskning"? "Homosexuali-

tetsforskning" om det är just det man avser att studera? 3) Begreppet kan vara för snävt och inkludera för lite och bidra till att kvinnor osynliggörs. Många feminister menar att "queer" håller på att genomgå samma betydelseförskjutning som orden "homosexuell" och "gay" tidigare har gjort.²¹ Dessa ord har genom ett flitigt sexistiskt missbruk helt enkelt kommit att betyda "man som har sex med män". För att visa att också kvinnor avses har det därför blivit vanligt att haka på ordet "lesbisk", eller att använda uttryck som "homosexuella kvinnor och män". 4) Begreppet kan också vara för vitt och inkludera för mycket. Vad händer när utövare av marginaliserade och kriminaliserade sexuella praktiker som innebär utnyttjande, förtryck, kommers och övergrepp försöker legitimera sina brottsliga eller åtminstone mänskligt sett synnerligen tvivelaktiga praktiker genom att profitera på ordets nya möjligheter? Kanske har ord som "inter-" eller "cross-generational sex" – kan de förstås på annat sätt än som eufemismer avsedda att legitimera övergrepp mot barn? – redan använts så ofta i queersammanhang att de ingår i associationssfären omkring ordet? 5) Ordet är från början ett skymford. För många äldre människor, som själva har skymfats som "queer" är det svårt att använda samma ord på ett positivt sätt. Detta gäller i och för sig kanske bara i USA och inte i Sverige. Ordet har inte några givna negativt värdeladdade innebörder när det används i en svensk språkmiljö – men kanske heller inga positiva?

Det tycks mig vara lättare att hitta nackdelar med ordet "queer" än att hitta fördelar. Jag frågade forskare och kursanordnare i USA om deras uppfattning om vilka som tycker vad om begreppet "queer". Frågan var öppet ställd och innehöll inga begreppsdefinitioner. De svar jag fick tyder på att inställningen till "queer" varierar med ålder och kvinnopolitiskt engagemang: Ordet är mycket populärt bland yngre akademiker och aktivister medan lite äldre människor som regel är mer skeptiska. Erfarna feminister är särskilt tveksamma.²⁶

Några övergripande problem kan kanske sammanfattas så här: Queerteorins högteoretiska poststrukturalistiska retorik har gett akademisk polityr åt LGBT-studierna och är för-

modligen en viktig delförklaring till deras framgångar vid amerikanska universitet. Men det finns en motsägelse i denna institutionalisering. Hur ska queerbegreppet kunna behålla den subversiva potential det gör anspråk på att ha om det används för forskning om identitetskategorier som det dels säger sig vilja dekonstruera och dels själv utgör ett kortnamn för? Men det är kanske inte bara teorin som har något att förlora på en alltför hård sammankoppling mellan teoribildning och forskningsobjekt. Queerteorin är inskriven i poststrukturalistisk teori och postmodernistisk estetik – men man måste väl kunna närma sig ett forskningsområde också med hjälp av andra teorier och andra metoder? Ytterligare ett problem hänger samman med den teoribildning, som queerteorin är inskriven i. Det har redan riktats en del kritik mot queerteoretisk forskning för att den skulle vara ohistorisk, relativistisk, laborera med ett diffust maktbegrepp mm, dvs kritik som numera ofta brukar riktas mot poststrukturalismen.

"Queer" har länge beskyllts för att vara ett "vitt" begrepp, både när det gäller teorin och politiken. De stilar och kulturyttringar som queerrörelsen parodierar, ironiserar över eller campar upp är som regel hämtade från en vit medelklasskultur. Queerrörelsen kan knappast tänkas utan denna kultur och den kan knappast heller tänkas utanför den moderna storstadens scen. Den kan kanske sägas leva i ett symbiotiskt förhållande till just den kultur den säger sig vilja underminera, vilket gör att människor som redan är marginaliserade i förhållande till denna kultur på grund av klass, ras, etnicitet eller var någonstans de bor hamnar utanför. Många menar att samma sak gäller kategorin kön.

Queerkurser i USA ...

En av mina forskningsuppgifter när jag arbetade vid UC Berkeley var att ta reda på så mycket som möjligt om universitetskurser inom det fält som kretsar kring kön och sexualitet. Jag följde kurser, talade med lärare och kursanordnare och höll utkik på utgivningen av böcker och tidskrifter inom forskningsområdet. Jag blev överväldigad av den vitalitet

och mångfald som forskningen inom detta fält uppvisar idag och den snabbhet med vilken den har utvecklats.

Vid de flesta universitet och college i USA finns som bekant sedan ganska många år grundutbildningar och på åtskilliga ställen också forskarutbildningsprogram i feministiska studier. För närvarande håller även ett rikt kursutbud och olika utbildningsprogram på att växa fram i queerstudier. Vid Berkeley kan man exempelvis ta en så kallad minor i queerstudier. Vid UC Los Angeles har man under en följd av år gett den här typen av kurser inom ramen för "Women's Studies", men är i skrivande stund i färd med att bygga upp ett eget "minor"-program. Sedan 1990 finns det vid City College of San Francisco till och med en egen institution för Gay, Lesbian and Bisexual Studies.²⁷

För att exemplifiera hur queerbegreppet används av en av aktörerna på fältet, presenteras här ett samtal jag hade med Jonathan Katz, lärare och chef för verksamheten vid institutionen för Gay, Lesbian and Bisexual Studies på City College i San Francisco. Intervjun ger också en institutionell kontext till området. Därefter ges några reflektioner kring de skilda organisatoriska förutsättningarna för queerstudier i de amerikanska respektive svenska utbildningssystemen och artikeln avslutas med några funderingar kring hur man kan tänka sig framtiden för denna forskningsinriktning i Sverige.

"Department of Gay, Lesbian and Bisexual Studies" är hittills den enda institutionen av sitt slag i USA.²⁸ Det finns queerstudier också på andra håll och antalet studieprogram ökar snabbt, men andra college och universitet har valt andra sätt att organisera dem. 1971 gavs den första kursen i homostudier vid City College i San Francisco, alltså bara några år efter Stonewallupproret, som i USA brukar anges som startsignalen för den moderna gayrörelse ur vilken queerstudierna sedan kom att utvecklas.²⁹ Kursen gällde den gången endast manlig homosexuell litteratur. Men nästa gång kursen gavs inkluderades även lesbisk litteratur, skyndar sig Jonathan Katz att tillägga.

1990 fick verksamheten status av egen institution och Katz anställdes på heltid som lärare och ledare för institutionen året därpå.

Han är hittills den ende heltidsanställda, men han hoppas på att personalen ska kunna utökas med ännu en heltidsanställning inom några år. På institutionen arbetar också en deltidсанställd administratör och dessutom lärare som köps in från andra institutioner för olika kurser.

När institutionen startades var det många som menade att den bästa strategin i stället skulle ha varit att starta ett queerprogram, där lärarresurserna skulle plockas samman från andra institutioner. Detta är en vanlig organisationsform på amerikanska universitet. Så har man valt att organisera många nya tvärvetenskapliga forskningsområden, inte minst kvinnostudier och etniska studier av olika slag, och så har queerstudierna organiserats på andra universitet och college, bland annat vid UC Berkeley. Institutionen för Gay, Lesbian and Bisexual Studies har ännu inte fått några efterföljare vid andra universitet eller college. Jonathan Katz tror att det har att göra med att arbetsklimatet är trögare på andra ställen än vad det är i San Francisco, en stad som ju på så många sätt är mycket speciell. Här är andelen lesbiska och bögar bland stadens invånare större än i kanske någon annan stad i världen. Människor flyttar hit för att få möjlighet att arbeta, studera, forska och leva i en kreativ och homovänlig miljö.

Själv är Jonathan Katz en energisk förespråkare för att queerstudierna ska hållas i regi av en egen institution. Fördelarna är, menar han, att verksamheten på så sätt blir ekonomiskt självständig och exempelvis kan söka egna sponsorer, att den får högre status inom både det egna collegeet och i förhållande till det övriga utbildningssystemet, att den kan utveckla en egen handlingsplattform och ha en större handlingsfrihet, att den får möjlighet att föra sin egen talan i förhandlingar med andra institutioner och med styrelsen för City College. Kort sagt för att kunna sköta sig själv och slippa vara beroende av att andra ska tillvarata dess intressen. Andra argument handlar om den kreativa miljön. En institution ger både lärare och studenter möjligheter att koncentrera sig på queerstudierna och att få arbeta tillsammans med människor inom samma kompetensområde. En institution gör det

möjligt för lärarna att undervisa i queerstudier på bättre villkor än nu, då de först måste klara av den ordinarie undervisningsbörda de redan har på sina respektive institutioner.³⁰

De argument han anför är som synes av praktisk och inte av teoretisk art. Katz använder i den här intervjun "queer" som en synonym till "LGBT" och inte som namnet på en särskild teoribildning, en användning som är mycket vanlig.

Han är irriterad och kritisk inför vad han kallar för en nostalgi inför utanförskap, dvs den skepsis inför institutionalisering av queerstudierna som han har mött från olika håll inom homorörelsen och bland kolleger. Det har varnats för gettoisering, för att andra institutioner kommer att strunta i queerfrågorna om de får sin hemvist vid egna institutioner, för att företrädare för andra delar av den akademiska utbildningen kanske inte kommer att respektera queerstudierna fullt ut, för att man riskerar att tappa kontakten med gayrörelsen utanför universitetet osv.³¹ Katz menar att en institution rimligtvis aldrig kan skada queerstudierna, men däremot förhoppningsvis starkt bidra till att utveckla dem.³²

Katz vill samla så mycket som möjligt av queerstudierna under den egna institutionens hatt. Men samtidigt understryker han att det hela tiden pågår ett samarbete med andra institutioner om att erbjuda studenterna möjligheten att läsa och tillgodoräkna sig kurser från olika håll i sin examen, vilket tycks vara vanligt att man gör i USA. Studenterna får på så sätt ett större urval av kurser att välja mellan. Alldeles gnisselfritt har samarbetet med övriga institutioner inte alltid varit, berättar Katz. Det har till exempel varit en del strider om rätten till vissa populära kurser och hur poängen för dem skall fördelas.

City College i San Francisco är ett "community college". Institutionen får pengar i relation till antalet aktiva studenter. Så länge studenterna söker sig hit – och det tycks de göra – och så länge studenterna tar sina examina rinner det alltså in pengar till institutionen.

Skälen till att de söker sig hit kan variera, menar Katz. Många studerar för att samla poäng till sin grundutbildning, andra vill kanske vidareutbilda sig på grund av sitt yrke, medan

åter andra läser för sin personliga utvecklings skull. Eller så studerar man här för att sedan kunna söka sig vidare till något universitet där man har möjlighet att genomgå en forskarutbildning.

Relationerna med styrelsen för City College är enligt Jonathan Katz mycket goda. Institutionen behöver inte vara rädd för att utsättas för några homofoba strategier från ledningens sida. Representationen av homosexuella män och kvinnor i styrelsen för City College är god. Dess sammansättning präglas av att San Francisco är en stad där lesbiska och bögarna är så många att det märks ordentligt i stadens politiska liv.

I förhållande till andra college av det här slaget, alltså fränsett de forskningsintensiva universitet där man ger forskarutbildning, är lärarna vid City College mer välutbildade och mer meriterade än sina kolleger. De har doktorerat i högre grad än vad som är vanligt vid andra college, de har producerat mer och de är mer forskningsaktiva. I särskilt hög grad gäller detta Institutionen för Gay, Lesbian and Bisexual Studies. Institutionen har dessutom en stark massmediaprofil, vilket inte är vanligt bland collegeinstitutioner berättar Katz belätet. Massmedias strålkastarljus riktas vanligen mot de forskningsintensiva universiteten. Han beskriver institutionen som en av de mest framgångsrika institutionerna vid City College. Allt detta måste ses mot bakgrund av San Franciscos homomiljö. Många kompetenta akademiker söker sig hit just på grund av den och det blir på så sätt en positiv cirkel.

Både lärare och administratörer är öppna lesbiska och homosexuella. Studenterna är betydligt äldre än vad collegestudenter brukar vara. Medelåldern är ca 30 år. Detta innebär att studenterna ofta har höga examina bakom sig redan när de påbörjar sina studier här. Kurserna går som regel på kvällstid och många studenter arbetar på dagarna.

Ca 20-30 procent av studenterna på samtliga linjer på City College som helhet är öppna lesbiska och bögarna – på institutionen är deras andel givetvis mycket högre. Men den är inte 100 procent, understryker Katz. Han tycker sig märka en trend av att fler studenter som inte identifierar sig med någon av kategorier-

na i institutionens namn söker sig hit. Att det på City College är obligatoriskt för alla studenter att läsa minst en kurs i minoritetsfrågor av något slag och att queerkurserna kan räknas som sådana, innebär givetvis att denna trend förstärks.

Forskning och undervisning utifrån ett queerperspektiv är inte bara en fråga för lesbiska och bögarna, understryker Katz. Det berör alla. Här tas frågor om sexualitet och identitet upp, frågor som är sorgligt underteoretiserade inom mainstreamforskningen. Här ges kunskaper om vårt samhälle och dess historia som den övriga akademien bör ta till sig för att få en sannare bild av verkligheten.

Könsfördelningen bland institutionens studenter är jämn, säger Katz, men erkänner att det tyvärr fortfarande huvudsakligen är en vit institution. Färgade studenter och studenter från olika etniska minoriteter är starkt underrepresenterade. Extra pinsamt är detta eftersom City College arbetar med att få en jämnare etnisk och rasbaserad fördelning bland studenterna och som helhet sägs ha lyckats relativt bra. Men det har alltså inte "Department of Gay, Lesbian and Bisexual Studies". Trots att den på andra områden tillhör de ledande vid detta college, är den vad gäller detta den sämsta.

För närvarande ges ett 20-tal olika kurser vid institutionen och därutöver ett antal kurser med queerrelevans vid andra institutioner och som studenterna kan plocka in i sin utbildning och tillgodoräkna sig i sina examina. Visionen är att fördubbla antalet kurser inom de närmast åren.

Kursutbudet har hittills dominerats av kurser i humaniora och man återfinner kurser inom flera av de traditionella humanistiska ämnena. Men institutionen har också varit trendsettande genom ett par av sina representationskurser – exempelvis den om queer TV som startade i höstas och en annan om queer musik. Populärkulturen har över huvud taget varit ett prioriterat område på institutionen. Nu försöker man utveckla fler kurser utanför det humanistiska området, också inom det naturvetenskapliga. Dessa senare kommer att ha ett vetenskapskritiskt och vetenskapsteoretiskt innehåll.

Frågor om representation utifrån queerperspektivet har hittills varit det viktiga, inte frågan om ursprung. Man har byggt upp kurserna kring Hur? – inte kring Varför? Taktiskt har detta varit ett sätt att komma ifrån den segslitna diskussionen om konstruktivism kontra essentialism, menar Katz. Ett annat skäl måste vara historiskt, funderar jag. Eftersom så mycket av äldre forskning har sökt efter homosexualitetens orsaker i syfte att legitimera heterosexualiteten och att söka förebygga och/eller behandla homosexualiteten, tycks det mig rimligt att grundfrågan blir en annan när lesbiska och bögar själva tar initiativet till forskning och undervisning.

På min avslutande fråga om vad som är den teoretiska kärnan i den undervisning som bedrivs vid institutionen svarar Jonathan Katz snabbt att det handlar om att "redress history". Ordet "redress" betyder enligt mitt lexikon både "återställa" och "gottgöra". Det skulle alltså betyda att han tänker sig att verksamhetens syfte dels är att rätta till den bristfälliga bild av historien, som den dominerande kulturen hittills har gett, och dels att verksamheten har en mer personlig betydelse för de människor som berörs av den. En tredje associationskedja, som genast dyker upp, sammanhänger förstås med ordet "dress" vars grundbetydelser är "klädedräkt" och "att klä sig", "klä om sig", men som också kan användas i en lång rad uttryck som spinner vidare på ordets möjligheter och som bland annat har med stil, förklädnader och maskerader att göra. När han säger att den teoretiska kärnan i queerkurserna kretsar kring att "redress history", understryker han alltså än en gång att representationsstudier har en central plats i ämnet. Kanske kunde han ha använt ordet "queer" för att uttrycka samma sak, funderar jag. Men det gjorde han alltså inte.

...och i Sverige?

Jonathan Katz kom under intervjun gång på gång in på det faktum att miljön för queerstudier är utomordentligt gynnsam just i San Francisco. Det är lätt att förstå vad han menar med det. Han berättade till exempel att ett av campusen vid City College är gay & lesbian i

enlighet med deras policy att låta de olika campusen koncentreras kring olika minoritetsgrupper. Det finns knappast någon motsvarighet till detta någon annanstans i världen, sa han stolt.

Han har förmodligen rätt. Men även om miljön på andra universitet i andra delar av USA och i världen – till exempel i Sverige – inte riktigt kan jämföras med San Franciscos, kvarstår det faktum att allt fler forskare, studenter, tidskrifter, bokförlag, konferensarrangörer och universitetsinstitutioner har börjat identifiera queerteori som en intressant teoribildning och homostudier som ett viktigt forskningsområde.

Enligt en sammanställning om queerkurser vid amerikanska universitet och colleges som gjordes vid UCLA hösten 1996 framgår att det då fanns 8 utbildningsprogram i queerstudier, medan ytterligare ett 60-tal universitet och colleges var i full färd med att utveckla sådana, därav många av de mest namnkunniga.³¹ Frågan tycks inte längre vara om denna inriktning ska ges någon plats inom akademien eller inte utan hur det ska ske.

Amerikanska universitet tycks – åtminstone för en utanförstående betraktare – vara blyxtsnabba på att ta upp nya trender i sina kursutbud.³¹ Ekonomiska styrmedel gör att studenternas önskemål har större genomslagskraft där än här. Blir studenternas intresse för en viss typ av kurser tillräckligt stort ser universitetet till att ge dem – studenterna betalar ju för sig. Svenska universitetsinstitutioners feodala organisation tycks däremot ha en stor förmåga att motsätta sig oönskade nyheter.

Den tröghet med vilken många svenska universitetsinstitutioner har förhållit sig till kvinnoforskning kan tjäna som exempel. Det oinformerade ointressets strategi, som har kännetecknat många institutioners strategi i förhållande till kvinnoforskningens resultat, har ju hittills visat sig vara mer framgångsrik än man kanske kunnat ana. Det akademiska livets egen självförståelse utgår visserligen från att det är kunskap som styr både undervisning och all annan akademisk verksamhet. Är kunskapen bara tillräckligt sann och tillräckligt välformulerad så kommer den tidsnog att assimileras i de olika ämnestraditio-

nera. Den akademiska praktiken ser ofta annorlunda ut. Det oinformerade ointressets strategi handlar om att avlegitimera det som utmanar den rådande ordningen genom att ignorera det, inte genom att diskutera det.

Kvinnoforskningen och den feministiska teoriutvecklingen hade knappast kommit så långt som den har kommit idag om inte olika former av särorganisering vad gäller akademiska grundkurser, doktorandkurser, tjänster, Centra/Fora osv hade kompletterat verksamheten vid de traditionella ämnesinstitutionerna. Sett ur studenternas och doktorandernas perspektiv har det ofta handlat om att först läsa obligatoriska kurser där kvinnoforskningens resultat inte har funnits representerade i den utsträckning de rimligen borde ha funnits representerade för att därefter på särskilda kvinnokurser komplettera sina kunskaper. Enskilda forskare har ofta fått söka sig utanför den egna institutionen och till tvärvetenskapliga kvinnovetenskapliga sammanhang för att få en kvalificerad diskussion om sitt arbete.

I en mening kan detta givetvis sägas gälla all forskning. I den flod av information som väller fram ur tryckpressar och datanätverk världen över kan alla givetvis inte hålla sig informerade om allt som gäller det egna ämnet, även om man försöker att definiera det så snävt som möjligt. För att samtala med kollegor som är kompetenta inom det egna specialområdet måste man därför söka sig till andra sammanhang. Men kvinnoforskningen och den könsteoretiska diskussionen har dessutom ofta mötts av ett irrationellt motstånd, som jag här har kallat för det oinformerade ointressets strategi, och som har gjort olika former av särorganisering extra nödvändig. Det finns, som jag ser det, anledning att befara att homosexualitetsforskningen och den queerteoretiska diskussionen kommer att möta samma typ av motstånd.

Om man vill att dessa forskningsresultat och denna teoridiskussion ska assimileras i den ordinarie akademiska verksamheten kan man nog inte bara vänta på att kunskaperna ska sippra in i det allmänna akademiska medvetandet. Det krävs nog mer än så. Det är kanske dags att starta speciella kurser, seminarier osv. omkring homosexualitetsforskning och

omkring den queerteoretiska diskussionen – om den nu ska benämnas så – på olika nivåer inom den akademiska utbildningen. På så sätt skulle studenter och doktorander kunna få en mer sammanhållen bild av forskning och teoriutveckling på området, de skulle få en kvalificerad och intresserad miljö att arbeta i och de skulle få ett bättre utgångsläge i sin strävan att förändra kursinnehållet också på de traditionella ämnesinstitutionerna.

Hur det hela ska organiseras kan givetvis diskuteras, men det borde ligga nära tillhands att det sker i nära samarbete med etablerad kvinnovetenskaplig och könsteoretisk verksamhet. Det kommer säkert att varnas för gettoisering och mera sådant. Men det är kanske mer utvecklande för den enskilda studenten, doktoranden och forskaren att bedriva sina studier om gettot består av fler personer än bara man själv.

NOTER

* Arne Nilsson, Margareta Lindholm, Pia Laskar, Catharina Landström och Ulla Holm har läst och gett värdefulla synpunkter på denna text. Tack!

¹ Jonathan Ned Katz har i sin bok *The Invention of Heterosexuality*, 1996, undersökt heterosexualiteten som en historiskt föränderlig social konstruktion. Men han var förstas inte först med att avklåda heterosexualiteten dess förmenta naturgivenhet. Feministisk teori har öppnat för en sådan relativisering. En bra översikt över den engelspråkiga delen av denna tradition ges i antologin *Feminism and Sexuality. A Reader*, red. Stevi Jackson and Sue Scott, Columbia University Press, New York 1996, som anmäls i nästa nummer av denna tidskrift.

² Marianne Liljeström har påpekat detta förhållande i flera artiklar, bl.a. "Institutionaliserad heterosexualitet och undersökning av könssystem", *KvT*.nr 4 1990 och "Nordisk kvinnohistoria och den feministiska teorins nedmonterings- och uppbyggnadsprojekt" i *Kvinnovetenskapens vardan och varthän*, red. Eva Borgström & Anna Nordenstam, 1996.

³ Så länge samkönade par inte har rätt till gemensam adoption och så länge lesbiska par inte har samma rätt till insemination och övrig reproduktiv teknologi som barnlösa heterosexuella par, har staten inte erkänt den samkönade familjen fullt ut. Kyrkan håller i stor utsträckning fast vid sin aggressivt antihomosexuella politik genom att vägra erbjuda samkönade par sin vigselceremoni. (Glädjande nog finns det förstås också frisinna krafter som arbetar för att öppna kyrkan för alla...)

⁴ Reproduktionsteknologin innebär ju att de flesta tra-

ditionella föreställningar om den mänskliga reproduktionen utmanas, inklusive den att det behövs könscler från en man och en kvinna för att ett foster ska börja utvecklas. Kloning är en sådan teknik. Men detta medicinska experimenterande med livets ursprung och intimaste byggstenar är en helt annan typ av forskning än den som diskuteras här.

⁵ För enkelhetens skull använder jag begreppet "homosexualitet" både om kvinnor och män.

⁶ Därmed givetvis inte sagt att det ena nödvändigtvis utesluter det andra.

⁷ Catherine Grant, "Queer theorrrhea (and what it might mean for feminists)" i *Feminism and Sexuality*, 1996. Översättningen är gjord här. Artikeln trycktes ursprungligen i *Trouble and Strife* 29/30 1994.

⁸ Adrienne Richs text översattes till svenska av Pia Laskar och gavs ut 1986 under titeln *Obligatorisk heterosexualitet och lesbisk existens*. Michel Foucault, *Sexualitetens historia. Viljan att veta* hade utkommit redan 1980 i Britta Gröndals översättning.

⁹ Adrienne Richs text fick omedelbart en utomordentligt stor betydelse för den utomakademiska lesbiska feminismen. Det tog längre tid innan den fick någon betydelse inom akademien.

¹⁰ Uppsalareaktionen har meddelat mig att intresset för detta temanummer glädjande nog tycks ha växt med tiden och att *KvT*s temanummer om lesbiskhet sedan länge är slutsålt.

¹¹ Tillsammans med Arne Nilsson, Margareta Lindholm och Lennart Andersson.

¹² För en introduktion till queerteorin, se *lambda nordica* 3-4 1996. En översikt över forskning om homosexualitet och lesbiskhet i Sverige har gjorts av Jens Rydström, "Breaking the ice – lesbian and gay studies in Sweden" som kommer att publiceras i *Eurobook. Report on Gay and Lesbian Studies in Europe*. Flera konferenser under hösten 1997 har uppmärksammat forskning om homosexualitet och lesbiskhet och/eller queerteori: "Makt, sexualitet och gränsöverskridanden" i Stockholm 12-14 september, "Kjön i endring. Sexing the self – Sexuality, gender, ambiguity" i Oslo 13-14 oktober och "Homosexuell idag" i Stockholm 23-24 oktober. Annamarie Jagose ger en introduktion till denna tradition i ett internationellt perspektiv i *Queer Theory. An Introduction*, New York University Press, New York 1996.

¹³ Initiativtagare är Don Kulick och Jens Rydström.

¹⁴ På mindre forskningsintensiva och mer traditionella lärosäten är förhållandena säkert helt annorlunda...

¹⁵ I fortsättningen används "LGBT Studies" för "Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender Studies".

¹⁶ Exempelvis *Between Men-Between Women*, Columbia University Press, *Series Q*, Duke University Press, *Gay and Lesbian Studies*, Garland Press, *The Cutting Edge*, New York University Press.

¹⁷ Vistelsen möjliggjordes genom ett postdoktoralt forskarstipendium från HSFR.

¹⁸ Annamarie Jagose listar några av dem i *Queer Theory. An Introduction*, s. 2.

¹⁹ Jag utgår här bl.a. från en utförlig redogörelse för

forskning, undervisning, konferenser, arkiv, organisationer mm inom fältet i "Proposal for an undergraduate minor in lesbian, gay and bisexual studies program" gjord vid UCLA november 1996.

²⁰ Gayaktivisterna håller nog inte med om denna beskrivning. Enligt dem handlade gayrörelsen om att ifrågasätta förtryckande normer och att bejaka nya livsstilar.

²¹ Det är denna artikel som inleder Henry Abelove, Michèle Aina Barale och David Halperins inflytelserika antologi *The Lesbian and Gay Studies Reader*, Routledge, New York, London, 1993. Artikeln trycktes ursprungligen i Carole S. Vance, red. *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*, 1984. Den hör hemma i den diskussion som brukar kallas "the feminist sex wars", men lyfts ofta in i den queerteoretiska diskussionen.

²² Ett annat i sammanhanget ofta förekommande ord för samma sak är "inter-generational sex".

²³ Suzanna Danuta Walters, "From Here to Queer: Radical Feminism, Postmodernism, and the Lesbian Menace. (Or, Why Can't a Woman Be More Like a Fag?)" i *Signs: Journal of Women and Society* 1996, vol. 21, no 41, s. 830-31. Walters understryker att hennes stickordslista är anpassad för en lesbisk publik. En "manlig" variant skulle delvis se ganska annorlunda ut.

²⁴ Annamarie Jagose s. 127. När konferenspapperen publicerades i ett specialnummer av *differences* 1991 med titeln *Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities*, var detta en av de första gångerna begreppet användes i skrift på detta nya sätt. Enligt Jagose övergav de Lauretis ordet efter bara några år eftersom hon tyckte att det redan hade hunnit tas över av just de maktinstitutioner det var tänkt att ifrågasätta.

²⁵ I en intervju jag gjorde med henne 9/5 1997 berättade Lillian Faderman, en av de internationellt främsta forskarna om kvinnokärlekens historia, att "queer" redan är i full färd med att tas över av männen. Som medlem i kommittén för skriftserien *Between Men/Between Women* på Columbia University Press får hon läsa manus efter manus där "queer" uteslutande syftar på män.

²⁶ Se också Pia Laskars artikel "Queer teori och feminismen" i *lambda nordica* 3-4 1996, Sheila Jeffreys "The queer disappearance of lesbians. Sexuality in the academy" i *Women's Studies International Forum* nr 5 1994 och Suzanna Danuta Walters 1996. Lillian Faderman och Margaret Chruikshank, båda erfarna akademiker och pionjärer inom lesbisk feministisk forskning, var mycket skeptiska inför tanken att lesbisk forskning helt skulle kunna inordnas inom queerforskningen, som båda uppfattade som mansdominerad: "Det tog lång tid innan lesbiska blev synliga inom kvinnoforskningen, ska vi nu bli osynliga inom queer?" undrade Lillian Faderman under vårt samtal. (Fritt återgivet.)

²⁷ I en "Proposal for an undergraduate minor in lesbian, gay and bisexual studies" gjord vid UCLA hösten 1996 uppges att 8 universitet i USA erbjuder Lesbian & Gay Studies som s.k. concentration, minor eller major. Vid ytterligare ett 50-tal universitet och colleges är utbildningsprogram inom detta område under utveckling.

- ²⁸ Ordet "queer" finns inte med i namnet, vilket förmodligen sammanhänger med att institutionen ju faktiskt är äldre än den moderna användningen av ordet "queer". Katz använder dock hela tiden "queer" när han talar om institutionens verksamhet.
- ²⁹ Stonewallupproret utbröt i juni 1969 då gästerna på gaybaren Stonewall Inn i New York inte längre fann sig i polisens sedvanliga trakasserier, utan gjorde våldsamt motstånd. Aktionen spred sig blixtnabbt. Fler och fler anslöt sig till upprorsmakarna och det hela resulterade i flera dagars våldsamma gatustrider.
- ³⁰ En av lärarna berättade vid ett samtal att hon inte fick någon nedsättning alls i sin ordinarie tjänst för de kurser hon ger på institutionen för Gay, Lesbian and Bisexual Studies, vilket gör att hon tvingas arbeta dubbelt om hon ändå vill undervisa där.
- ³¹ Har man som jag varit med om att starta landets första universitetsinstitution för kvinnostudier, känns varje argument igen.
- ³² Han använder här orden "hurt" och "help", en alliteration alltså. Detta är ett vanligt grepp i den politiska retoriken och jag tolkar hans uttryckssätt som ett tecken på att saken har diskuterats en hel del.
- ³³ Vad gäller uppgiften om queerprogram som är under utveckling hänvisar man till en rapport från 1994, *University of Wisconsin at Milwaukee Task Force on Lesbian, Gay and Bisexual Issues*. Det finns anledning att utgå från att betydligt fler program har hunnit utvecklas sedan dess och att ytterligare några program utöver de som UCLA uppger numera är under utveckling.
- ³⁴ Sharon Marcus, lärare och ledare för UC Berkeley's LGBT Studies Minor Program höll inte med mig om denna beskrivning. Hon menade att den nuvarande utvecklingen är resultatet av ett intensivt och långvarigt universitetspolitiskt arbete.

LITTERATUR

- Bergenheim, Åsa och Lennerhed, Lena, inledningen till *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*, Carlssons 1997
- differences. a journal of feminist cultural studies*, Tema: "Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities", nr 2 1991
- Feminism and Sexuality. A Reader*, red. Stevi Jackson och Sue Scott, Columbia University Press, New York 1996
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia*, (1978-84) övers. Britta Gröndal, Gidlunds 1980-87
- Grant, Catherine, "Queer theorrrhea (and what it might mean for feminists)" i *Feminism and Sexuality. A Reader*, Columbia University Press, New York 1996
- Katz, Jonathan Ned, *The Invention of Heterosexuality*, Dutton, New York 1995

- The Lesbian and Gay Studies Reader*, red. Henry Ablove, Michèle Aina Barale och David Halperin, Routledge, New York & London 1993
- Jagose, Annamarie, *Queer Theory. An Introduction*, New York University Press, New York 1996
- Jeffreys, Sheila, "The queer disappearance of lesbians. Sexuality in the academy", i *Women's Studies International Forum*, nr 5 1994
- Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, Tema: "Lesbiskhet", nr 4 1985
- lambda nordica*, Tema: "Queer Theory", nr 3-4 1996
- Laskar, Pia, "Queer teori och feminismen: Beröringspunkter och spänningar", i *lambda nordica*, nr 3-4 1996
- Liljeström, Marianne, "Institutionaliserad heterosexualitet och undersökning av könssystem", *KvT*, nr 4 1990
- "Nordisk kvinnohistoria och den feministiska teorins nedmonterings- och uppbyggnadsprojekt", *Kvinnovetenskapens vardan och varthän*, red. Eva Borgström & Anna Nordenstam, Forskningsprogrammet Kvinnligt-Manligt skriftserie, 1996.
- "Proposal for an undergraduate minor in lesbian, gay and bisexual studies program" gjord vid UCLA november 1996
- Rich, Adrienne, *Obligatorisk heterosexualitet och lesbisk existens*, övers. Pia Laskar, Matrixx 1986
- Rydström, Jens, "Breaking the ice – lesbian and gay studies in Sweden", *Eurobook. Report on Gay and Lesbian Studies in Europe*, kommande
- Walters, Suzanna Danuta, "From Here to Queer: Radical Feminism, Postmodernism, and the Lesbian Menace. (Or, Why Can't a Woman Be More Like a Fag?)", *Signs: Journal of Women and Society* 1996, vol. 21, no 41

INTERVJUER

- Sharon Marcus, 19/12 1996, 6/5 1997, lärare vid Dep. of English resp. Women's Studies och programansvarig för Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Studies vid UC Berkeley
- Margaret Cruikshank, 10/12 1996, lärare vid Dep. of English resp. Gay, Lesbian and Bisexual Studies, vid City College of San Francisco
- Jonathan Katz, 19/4 1997, lärare resp. administrativ chef och ämnesföreträdare för Dep. of Gay, Lesbian and Bisexual Studies vid City College of San Francisco
- Lillian Faderman, 9/6 1997, lärare vid Dep. of English resp. Women's Studies vid California State University Fresno och UC Los Angeles

Eva Borgström
Inst för kvinnovetenskap
Bengt Lidnersg. 7
412 56 Göteborg
eva.borgstrom@wmst.gu.se

KVT 2003

REDAKTION: Åsa Arping och Katarina Leppänen

REDAKTIONSORT: Göteborg

ARTIKELFÖRFATTARE: Nina Lykke

Har genusforskningen blivit för ensidig? Eller hotar den nya mångfalden av perspektiv snarare att skymma dess politiska potential? Att agera intersektionellt ger möjligheter bortom de traditionella gränsdragningarna, menar Nina Lykke.

Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen

Nina Lykke

Det är modernt att tala om mångfald och multikulturalism. I mitt hemland Danmark har begreppen nästan kommit att överskugga varje ansats till debatt om hur vi ska avskaffa de rådande könsmaktsystemen. Att tala om könsmaktsystem, eller jämställdhet mellan kvinnor och män, framställs i dansk offentlighet idag som något gammalmodigt och passé. De som uppfattar sig som progressiva, är måna om att placera mångfalden högst upp på dagordningen. En gemensam nämnare för detta mångfaldstänkande är att det inte enkom problematiserar maktförhållanden och diskriminering relaterat till genus, utan till en rad ytterligare kategorier: etnicitet, klass, ålder, sexuell preferens, nationalitet etc.

Den offentliga debatten i Sverige skiljer sig mycket från den i Danmark. Som dansk feminist i Sverige gläds jag ständigt över att begrepp som feminism och jämställdhet mellan kvinnor och män används som positivt laddade termer i den svenska debatten. I Sverige är den politiska

kampen för kvinnors rättigheter inte hänvisad till en skräpkammare belamrad med abjektala lämningar från en svunnen tid, så som den är i Danmark.

Samtidigt – och emellertid – har också mångfaldsbegreppet vunnit tillträde till den svenska offentligheten. Och vad har då detta kommit att betyda? Jag har flera gånger på senare tid hört svenska feminister beklaga sig över att fokuseringen på mångfald kan leda till vad jag vill kalla det ”danska tillståndet”, nämligen att de kvin-nopolitiska frågorna tonas ned till förmån för en avgenusifierad diskussion om etnicitet, funktionshinder etc. Men omvänt har jag också mött svenska feminister som kraftigt efterlyser en genuspolitisk debatt på mångfaldens premisser, alltså en debatt som tar sin utgångspunkt i att kvinnor ur en sociokulturell aspekt har olika situationer, och att det är politiskt viktigt att inte bortse från de maktolikheter som detta innebär.

Boken *Maktens (o)lika förkländnader*. Kön,

klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige (red. de los Reyes, Molina och Mulinari 2003) är ett exempel på denna mångfaldstendens. Som den feministiska diskussionen efter mordet på Fadime kom att visa, tycks demarkationslinjerna mellan de båda ståndpunkterna skarpt uppdragna – och detta kan förvisso vara mycket bra och klargörande i en politisk debatt. Men det är enligt min mening både reduktionistiskt och problematiskt om debatten leder till en dikotomi mellan ”jämställdhetsfeminism” och ”mångfaldsfeminism”.

Det är mot denna bakgrund som jag vill presentera och argumentera för begreppet ”intersektionalitet”. Det är ett begrepp som brukas ymnigt i den internationella feministiska debatten – med syfte att tala om mångfald utan att samtidigt öppna för glidningar mot en diskursiv situation, i vilken det anses ”legitimt” att ”glömma” könsmaktsystemet.

Min artikel är disponerad så, att jag först presenterar intersektionalitetsbegreppet och några av dess politisk-teoretiska kontexter och genealogier. Därefter, i artikelns andra del, argumenterar jag kring varför begreppet kan vara ett användbart redskap för genusforskning och feministisk teori.

Växelverkan mellan kategorierna

Intersektionalitet är en skandinavisering av engelskans ”intersectionality”. Ordet kommer av verbet ”to intersect” (att genomskära, att korsa). Det rör sig om ett kulturteoretiskt begrepp. Begreppet har använts och används, inte minst inom nordamerikansk genus-, etnicitets- och sexualitetsforskning, för att beskriva en analys som innebär samverkan mellan olika samhällsliga maktasymmetrier, baserade på kategorier såsom genus, sexuell preferens, klass, profession, ålder, nationalitet etc (se t ex Crenshaw 1994, Young 1997, Collins 1998,

Ferree, Lorber & Hess 2000). Det är emellertid viktigt att understryka att den växelverkan mellan kategorierna som begreppet refererar till, inte går ut på att den ena formen av socio-kulturell exklusion läggs till den andra enligt någon additiv princip. Tvärtom rymmer intersektionalitetsbegreppet en förståelse för att maktasymmetriernas olika dimensioner (och deras effekter) är ouppslösligt förbundna med varandra genom en dynamisk interaktion. När bosniska kvinnor våldtogs av serbiska soldater under kriget i det forna Jugoslavien, skedde detta både på grund av kvinnornas kön, etnicitet och nationalitet. De olika dimensionerna kan i detta avskryvda maktspel inte särskiljas från varandra. Våldtäkterna kom att rymma alla dimensioner samtidigt.

Teoretiskt har begreppet intersektionalitet kommit till i en skärningspunkt mellan post-modern feministisk teori, postkolonial teori, Black Feminism och queer-teori. Inte minst afrikansk-amerikanska feministiska forskare har explicerat intersektionalitetsbegreppet, i samband med ambitionen att belysa relationen mellan genus och etnicitet/ras. Till de klassiska texterna om intersektionalitetsbegreppet hör Kimberlé Crenshaws ”Mapping the Margins. Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color” (1994) och Patricia Hill Collins ”It’s All in the Family. Intersections of Gender, Race, and Nation” (1998). Likaså kan Iris Marion Youngs bok *Intersecting Voices* (1997) räknas till de centrala referenstexterna. Även om genus-ras-etnicitetsproblematiken stått i centrum för intersektionalitetsdebatten i USA, har diskussionen samtidigt tydligt rymt en orientering mot sexuell preferens och klass. Bägge delar kommer t ex till uttryck i Kath Westons bok *Render Me, Gender Me. Lesbians Talk Sex, Class, Color, Nation, Studmuffins* (1996).

I referenstexterna utvecklas och konkretiserar intersektionalitetsbegreppet på en rad olika sätt. Crenshaw (1994) gör t ex en poäng av att skilja mellan strukturell och politisk intersektionalitet. Enligt Crenshaw handlar strukturell intersektionalitet om de sätt på vilka maktasymmetrier, rörande exempelvis genus och ras, är sammanvävda med varandra. Politisk intersektionalitet handlar om hur motstånd mot maktasymmetrierna måste bygga på motsvarande multipla principer för att vara effektivt. Young fördjupar denna debatt genom att införa begreppet serialitet (s. 12ff). Genom ett oortodoxt användande av detta begrepp, ursprungligen från Sartre (1976), definierar hon en serie som ett samhälleligt kollektiv som delar några gemensamma strukturella villkor, men som inte nödvändigtvis bildar en politisk gruppidentitet kring dessa. Med utgångspunkt hos Sartre exemplifierar Young detta pedagogiskt genom människor som står och väntar i en busskö (s. 24). Genom att skilja en seriell relation från en grupp, som i motsats till serien definieras som ett aktivt ställningstagande politiskt kollektiv, understryker Young att det för den enskilda individen inte nödvändigtvis finns något sammanfall mellan strukturell och politisk intersektionalitet. Vi ingår alla i ett intersektionellt nätverk av samhällsstrukturer och maktaxlar, vilka definierar en rad livsvillkor för oss. Men vi responderar inte politiskt på dem alla. Politiska grupper, vilka mobiliserats för att göra motstånd mot ett utsnitt av dessa maktaxlar, rymmer därför individer som delar en rad seriella förhållanden, men som likväl i andra avseenden tillhör olika serier. En kvinnorörelse, som konstituerar sig som politisk grupp för att medvetet skapa motstånd mot samhällets könsmaktsystem, kommer således att omfatta individer som tillhör olika serier vad gäller klass, sexuell preferens, etnicitet etc. De olika

seriella villkoren kan leda till konflikter inom rörelsen om de inte tematiseras, utan underordnas och förträngas av en kollektiv ideologi om identitet. Därför, argumenterar Young, måste rörelsen lära sig att ta politisk hänsyn till skillnaderna – om den gemensamma kampen ska lyckas och mobiliseringen kunna fasthållas. Ett politiskt intersektionalitetstänkande som motsvarar den strukturella intersektionaliteten måste utvecklas.

Politisk betydelse

Även om intersektionalitet inte har kommit att bli något utbrett begrepp i den skandinaviska debatten, har det rönt stor uppmärksamhet internationellt. "Intersectionality" gav i en nyligen utförd sökning på Internet 2090 träffar, medan den svensk-danska stavningen, "intersektionalitet", bara gav sju.

De många internetlänkarna kopplade till "intersectionality" ger en bild av den internationella debatten. Det kan här vara intressant att notera att det inte enbart rör sig om en akademisk feminism och en USA-baserad diskussion. För det första är många av de feminister som använder begreppet i USA inte bara akademiker, utan även aktivister. För det andra är det viktigt att iakttaga att intersektionalitetsbegreppet har haft en påtaglig politisk betydelse vid globala diskussioner om mänskliga rättigheter och antidiskriminering. I samband med FN:s "World conference against racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance" i Durban, Sydafrika 2001, använde en rad kvinnopolitiska och feministiska NGO-aktivister (bl a från Sydostasien) begreppet intersektionalitet. Den gemensamma nämnaren för inläggen under konferensen var att man underströk att det var politiskt problematiskt och reduktionistiskt att enbart fokusera ett slags maktasymmetri. Målet för de NGO-aktivister

som talade om intersektionalitet var att belysa hur olika former av diskriminering (baserad på genus, klass, etnicitet, sexuell preferens etc) hela tiden samverkar.

Ur ett internationellt perspektiv är intersektionalitet ett – både teoretiskt och politiskt – aktuellt feministiskt begrepp. Utöver att denna aktualitet är värd att notera, är det enligt min mening också viktigt att diskutera begreppets genealogiska rötter i tidigare feministiskt tänkande. Sett i detta ljus tycks det avgörande att understryka att intersektionalitetstänkandet är långt mer integrerat i feministisk teori än vad man skulle kunna tro om man enbart betraktar det explicita användandet av begreppet. Jag vill hävda att intersektionalitetstänkandet varit inskrivet i inflytelserika strömningar inom feministisk forskning sedan 1970-talet, men också ännu längre tillbaka i tiden. Indirekt är begreppets integrering i feminismen därför långt mer omfattande än vad som framgår när vi exempelvis söker länkarna till "intersectionality" på nätet.

Intersektionalitet i teorin

Låt mig – för att antyda vad jag tänker på när jag påstår detta – presentera ett mycket litet utsnitt av den rika feministiska teorilitteratur som implicit tematiserar fenomenet intersektionalitet, både i Skandinavien och på den större internationella scenen. I den feministiska marxismen, som utvecklades under 1970-talet, utgjorde relationen mellan genus och klass ett primärt undersökningsfält (t ex Mitchell 1971, Arnfred och Syberg 1974, Prokop 1976, Hartmann 1979, Bryld och Lykke 1980, Sargent 1981). Under detta decennium började likaså några feministiska teoretiker att undersöka förhållandet mellan genus och sexuell preferens (t ex Wittig 1973, Irigaray 1974, Rubin 1979), och analyserna av detta slags intersektionalitet

tog, som bekant, ny fart under 90-talet (Butler 1990, 1993, Lauretis 1994, Hoogland 1997, Rosenberg 2002). Det är också väl känt att Black Feminism, och kopplingar mellan feministisk och postkolonial teori från 1980-talet och framåt, har resulterat i att en rad teoretiker kommit att fokusera samspelet mellan genus och etnicitet (t ex hooks 1983, Trinh Minh-ha 1986/7, 1989, Mohanty 1988, Mørck 1998, Spivak 1999, de los Reyes, Molina & Mulinari 2003). I samband med att feminismen skapat sig en plattform inom "Cultural Studies"-fältet har även flickkulturforskningen, alltsedan 1980-talet, varit ett viktigt område för genusforskningen (t ex McRobbie 1980, 1991, Ganetz 1994, Phoenix & Tizard 1996, Scott Sørensen 2002). Denna forskning har bidragit med viktiga reflexioner kring det intersektionella förhållandet mellan genus och ålder.

När det feministiska intersektionalitets-tänkandets bredd ska lyftas fram är det också viktigt att nämna att en rad andra närbesläktade begreppsbildningar cirkulerar i den teoretiska litteraturen. Jag ska endast kommentera ett par av dessa för att illustrera vad jag tänker på.

Ett av många spännande bud formuleras av Nira Yuval-Davis. I en analys av förhållandet mellan nationell identitet och genus talar hon om transversalism (Yuval-Davis, s. 125ff); ett begrepp som tillkommit genom inspiration från italienska feminister. Begreppet är menat som ett lösningsförslag på problem som kan uppstå i kvinno rörelser som söker överbrygga skillnader, skapade av nationella gruppkonflikter. Yuval-Davis definierar transversalism som en politik som går ut på att etablera feministisk solidaritet och slagkraft genom en dialog som både tar fasta på rörelsemedlemmarnas olika situationer och som samtidigt syftar till att bygga upp en tvärgående förståelse. Transversalistisk feminism handlar om att man utgår

från sin egen situering, men också att man etablerar ett empatiskt förhållningssätt till annorlunda situerade rörelsemedlemmars perspektiv. Yuval-Davis talar om att kombinera "rooting" (rörande den egna situeringen) och "shifting" (etablera empati för andra slags perspektiv) (s. 130).

En annan begreppslig tematisering, besläktad med intersektionalitetsbegreppet, återfinns hos Rosi Braidotti (1994, 2002). Hon argumenterar för "det nomadiska subjektet" som en politisk figur med möjlighet att lösa feminismens politiska dilemman kring behovet av kollektiv politisk slagkraft å den ena sidan, och respekten för skillnader å den andra. Det nomadiska subjektet söker skapa rum för politisk intersektionalitet genom att arbeta med tre dimensioner av skillnad (1994, s. 146ff.):

1. skillnader mellan kvinnor och män (den historiskt skilda situering som könsmaktsystemen skapar)
2. skillnader mellan kvinnor (den historiskt skilda situering som en rad andra maktaxlar kring klass, ras, etnicitet, sexuell preferens, ålder, nationalitet etc. skapar)
3. skillnader inom varje enskild kvinna (detta att vi inte, genom en postmodern subjektsförståelse, kan definieras som rationella subjekt som alltid är identiska med "oss själva").

Feministisk politik måste enligt Braidotti hantera alla dessa skillnader på ett seriöst sätt. Bara genom en sådan hantering uppnås solidaritet och slagkraft.

Också Donna Haraway har ett besläktat budskap. Genom inspiration från Trinh Minh-ha (1986/7) och med efterklang av Foucaults tematiseringar av förhållandet mellan norm och avvikelse (1978), föreslår Haraway begreppet

"inappropriate/d others" (Haraway 1992). Begreppet hänvisar till det intersektionella nätverk av maktaxlar i samhället (kring genus, klass, etnicitet, sexuell preferens, nationalitet etc) som producerar social, kulturell, ekonomisk och politisk exklusion – som med andra ord gör grupper av människor "inappropriate", opassande, otillbörliga. Genom att använda begreppet "inappropriate/d-ness" kan Haraway tala om det intersektionella samspelet mellan de olika exklusionsaxlarna på ett sätt som inte – vilket inträffar i samband med begrepp som "genus", "queer", "ras", "klass" – automatiskt medför att en axel i relation till andra diskursivt utpekas som politiskt och analytiskt privilegierad. Detta kan emellertid vara både en styrka och en svaghet med Haraways begrepp. Öppenheten medför stort utrymme för att definiera den politiska intersektionaliteten, men den riskerar samtidigt att diskursivt minska uppmärksamheten på strukturella och seriella skillnader. Det sistnämnda är emellertid inte Haraways ärende. Begreppet om "inappropriate/d others" måste sättas i samband med hennes idéer om situering och partiella perspektiv (1991, s. 183ff.). Detta tänkande understryker att subjektet är lokaliserat i tid, rum och kropp och därför alltid förankrat i ett partiellt perspektiv, dvs i ett specifikt nätverk av intersektionella maktaxlar. Vidare kombinerar Haraway begreppet om "inappropriate/d others" med ett politiskt begrepp om affinitet. I motsats till en politik som baseras på en ideologi om identitet, och som därför inte kan hantera intersektionella förhållanden, finns det i en affinitetsbaserad strategi enligt Haraway plats för skillnader. Inom ramen för en affinitetsbaserad strategi kan grupper av "inappropriate/d others" samarbeta kring frågeställningar, där det finns en nära släktskap – affinitet – mellan deras mål, samtidigt som samma grupper målsättningar

på andra sätt kan skilja sig åt. För som Haraway understryker: "Affinity is precisely not identity...". Vad det däremot handlar om är "diffraction", vilket hon definierar som "the processing of small but consequential differences." (1992, s. 318). Eller med andra ord: samarbetet mellan grupperna bygger på en klar medvetenhet inte bara om det som är gemensamt, utan också om det som skiljer dem åt.

Ny förståelse för förändring

Enligt min uppfattning finns det goda skäl att bereda plats för intersektionalitetsbegreppet inom feministisk teori och politik idag. Först och främst är det viktigt eftersom begreppet bildar en kulturteoretisk och politisk förståelseram som kan producera ny kunskap om den hybriditet, komplexitet och diversitet som kännetecknar det postindustriella samhällets subjektiveringsprocesser. Begreppet kan bli ett gott redskap för att förstå subjektets villkor i ett samhälle som bland annat karakteriseras av förändrade genusrelationer, migration, globalisering, en minskad betydelse för nationalstaterna, nya livsstilar, livs- och samlivsformer, förändrade relationer mellan barn och vuxna, unga och gamla samt nya professioner. Begreppet förhåller sig till ett samhälle, i vilket diskursiva kategorier som genus, etnicitet, ålder, sexuell preferens, klass, profession, nationalitet (dvs kategorier som tidigare hade relativt stabila identitetsskapande effekter) interagerar med varandra på nya och mer flytande och föränderliga vis än förut. Intersektionalitetsbegreppet har utvecklats som en kulturteoretisk och politisk infallsvinkel, med syfte att förstå den föränderliga och dynamiska interaktion som äger rum mellan kategorierna och de maktasymmetrier, som de baserar sig på. Mer precist belyser begreppet hur individer subjek-

tiveras som effekt av, och i förhandling med, föränderliga och hela tiden interagerande diskurser och maktaxlar kring bland annat genus, etnicitet, klass, ålder, sexuell preferens, profession, nationalitet.

Intersektionalitetsbegreppet står, mot denna bakgrund, i tydlig förbindelse med poststrukturalistiska förståelser av genus, etnicitet etc som något de enskilda subjekten "gör" i en komplex och mellanmänsklig kommunikation, och inte som någon essens eller stabil och entydig entitet som de "är" eller "har". Samtidigt öppnar begreppet möjligheter att överskrida en additiv förståelse av multipla identiteter och maktasymmetriaxlar. En additiv förståelse, vilket tidigare nämnts, innebär att man betraktar en rad olika axlar av maktasymmetri, men utan att fokusera deras interagens. Själva poängen med en intersektionalitetsanalys är tvärtom att undersöka hur de olika axlarna interagerar; alltså hur de genom en komplex och dynamisk interaktion ömsesidigt konstruerar varandra.

Vidare är det centralt att begreppet fokuserar maktförhållanden. Den utplaning av reella sociokulturella maktasymmetrier, som tenderar att uppträda i förbindelse med begrepp som multikulturalism och mångfald, kan undvikas genom intersektionalitetsbegreppet. Detta eftersom det här precis är tal om att olika axlar av maktasymmetrier interagerar.

Slutligen finns i begreppet en politisk vision inbyggd. Det är visionen om ett samhälle i vilket det skapas utrymme för att kulturell komplexitet hanteras på ett produktivt, demokratiskt, brett berikande och icke-exkluderande sätt, istället för genom bemötanden som bildar grogrund för sociokulturell marginalisering, utstötning, xenofobi, sexism, homofobi etc.

En möjlig kritik av intersektionalitetsbegreppet kan ta fasta på att begreppet öppnar

dörren för en analytisk inmarsch av en oändlig rad av maktasymmetrier (genus, klass, etnicitet, ålder, sexuell preferens, nationalitet, profession, funktionshinder, och så vidare). Och följer vi denna argumentationslinje, kommer begreppet att framträda som analytisk ohant-erligt. Ja, det kan hävdas att dess användare ger sig i kast med en version av det som Donna Haraway kallar för forskningens "god-trick" (1991, s. 189). Hon talar om detta "god-trick" när hon ska karakterisera den illusion som hon menar att positivismens värdeneutrala, person-oavhängiga och allvetande forskarsubjekt baseras på. Vi kan emellertid också hävda, att det forskarsubjekt som tror sig att på en och samma gång kunna överskåda och analysera en oändlig serie av samverkande maktasymmetrier, på analogt vis är fjättrat vid en orealistisk föreställning om möjligheten att utföra ett "god-trick".

För att undvika att etablera en begreppsram som står sårbar inför sådan kritik, är det enligt min mening viktigt att grunda en feministisk intersektionalitetsanalys på följande principer:

1. Intersektionalitetsanalysen baseras alltid på val av vissa maktasymmetrier framför andra.
2. För genusforskare är det viktigt att å ena sidan hålla fast vid, att vi är särskilt kvalificerade för att analysera maktasymmetrier rörande genusaxeln, men att det å andra sidan inte automatiskt innebär att genusaxeln per se är hierarkiskt överordnad andra axlar av maktasymmetri. I varje enskilt fall krävs det argumentation för vilka axlar som i den konkreta kontexten ska tillkännages den mest avgörande betydelsen.
3. Intersektionalitetsbegreppet kräver att genusforskare – vid sidan av genusaxeln –

också undersöker och drar in andra maktasymmetriaxlar; dvs axlar som det konkreta analysarbetet utpekar som betydelsefulla.

4. Det är viktigt att forskaren i sin analys alltid inkluderar konkreta reflexioner över val och bortval; in/exkludering av maktasymmetriaxlar.

5. Det är nödvändigt att perspektivera sin forskning genom att ställa kritiska frågor till den utifrån några av de bortvalda axlarna. Målet är att utröna, om sådana frågor kan generera nya och viktiga problemställningar och problematisera det analyserade fältet på alternativa sätt.

6. Det är strategiskt viktigt att hålla fast vid genuskategorins analytiska och politiska betydelse i ett, som det nuvarande, könsmaktbaserat samhälle

Genom att ta utgångspunkt i dessa principer möjliggörs ett samtal om mångfald, men utan att detta leder till en situation i vilken det blir legitimt att ignorera könsmakt.

Vid en första anblick kan det kanske se ut som om de fem första principerna kommer att reducera eller frånta genuskategorin den privilegierade analytiska och politiska status som genusforskningen givit den. Poängen med intersektionalitetsbegreppet är emellertid precis tvärtom. Begreppet lägger tonvikt vid en prioritering också av den sjätte principen – ett insisterande på genus/könskategorins strategiska betydelse i ett samhälle som genomsyras av köns-makt. De tidigare nämnda feministiska intersektionalitetsforskarna har understrukt, att det är reduktionistiskt ifall genusforskare i ett multietniskt samhälle (baserat på etniska maktasymmetrier) "glömmer" etnicitets- och ras-kategorierna. Men det är enligt samma intersektionalitetsforskare lika reduktionistiskt, om

etnicitetsforskningen ignorerar genuskategorin i ett könsmaktsbaserat samhälle. Det finns, utifrån deras analytiska och politiska perspektiv, ingen ursäkt för att i dagens samhälle "glömma" genus och kön till förmån för alla möjliga andra maktaxlar.

Intersektionalitetsbegreppet genererar uppmärksamhet på olika avgörande maktasymmetriaxlar. Men begreppet öppnar inte för någon stormarknad, där de enskilda analyskategorier-na valfritt kan bytas ut mot varandra. In/exklusionerna av analytiska axlar måste företas medvetet och välavvägt i förhållande till analysens kontext. Sett utifrån ett intersektionalitetsperspektiv behöver jämställdhetsfeminister därför inte vara rädda för att mångfaldsfeminister skulle urvattna kampen mot könsmaktsystemen. Tvärtom kan bägge parter använda intersektionalitetsbegreppet för att kräva att genus och kön blir än mer integrerat i både forskning och politik i dagens samhälle. Feministisk intersektionalitetsanalys handlar inte om att exkludera, utan snarare om att inkludera genus och kön i en långt större omfattning än vad som sker idag.

Översättning: Hanna Hallgren

Källor

Arnfred, Signe och Syberg, Karen (red.):

Kvindesituation og kvindebevægelse under kapitalismen, Nordisk Sommeruniversitets skriftserie no 4, GMT 1974

Braidotti, Rosi: *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, Columbia UP 1994

Braidotti, Rosi: *Metamorphoses. Towards a Materialist Theory of Becoming*, Polity Press 2002

Bryld, Mette och Lykke, Nina (red.): *Bryd!* Kvindetryk 1980

Butler, Judith: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge 1990

Butler, Judith: *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of "Sex"*, Routledge 1993

Collins, Patricia Hill: "It's all in the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation", *Hypatia*, vol 13 (3) 1998, s. 62–82

Crenshaw, Kimberlé Williams: "Mapping the Margins. Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color", *The Public Nature of Private Violence*, (red.) Martha Albertson Fineman och Rixanne Mykitiuk, Routledge 1994, s. 93–118

Lauretis, Teresa de: *The Practice of Love. Lesbian Sexuality and Perverse Desire*, Indiana UP 1994

de los Reyes, Paulina, Molina, Irene och Mulinari, Diana (red.): *Maktens (o)lika förklådnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Atlas 2003

Ferree, Myra Marx, Lorber, Judith och Hess, Beth (red.): *Revisioning Gender*, Sage 2000

Foucault, Michel: *The History of Sexuality: An Introduction*, Vol. 1. Trans. by R. Hurley. Penguin Books 1978 (1976)

Ganetz, Hillevi: "Ung och stolt. Om den adolescenta texten", *Ungdomskultur i Sverige*. FUS-rapport nr 6, (red.) Johan Fornäs m fl, Symposium 1994

Haraway, Donna: *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*, Free Association Books 1991

Haraway, Donna: "The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others", *Cultural Studies*, red. L. Grossberg, C. Nelson, P. Treichler, Routledge 1992, s. 295–338

Hartmann, Heidi: "The unhappy marriage between marxism and feminism, Towards a more progressive union", *Capital and Class* 8, 1979

Hoogland, Renée C.: *Lesbian configurations*, Columbia UP 1997

- hooks, bell: *Ain't I a Woman?* Pluto Press 1983
- Irigaray, Luce: *Speculum de l'autre femme*, Minuit 1974
- McRobbie, Angela: "Settling Accounts with Subcultures – A Feminist Critique", *Screen Education*, vol. 34, 1980 s. 37–49
- McRobbie, Angela: *Feminism and Youth Culture*, MacMillan 1991
- Minh-ha, Trinh T.; "She, The Inappropriated Other", *Discourse* 8, 1986/7
- Minh-ha, Trinh T.: *Woman, Native, Other. Writing, Postcolonialism and Feminism*, Indiana University Press 1989
- Mitchell, Juliet: *Women's Estate*, Penguin Books 1971
- Mohanty, Chandra Talpade: "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses", *Feminist Review* 30, 1988
- Mørck, Yvonne: *Bindestregsdanskere – Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*, Forlaget Sociologi 1998
- Phoenix, Ann och Tizard, Barbara: *Race, Ethnicity, Gender and Social Class. Social Identities in Adolescence*, Routledge 1996
- Prokop, Ulrike: *Weiblicher Lebenszusammenhang. Von der Beschränktheit der Strategien und der Unangemessenheit der Wünsche*, Suhrkamp 1976
- Rosenberg, Tiina: *Queerfeministisk agenda*, Atlas Böcker 2002
- Rubin, Gayle: "Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality", *Pleasure and Danger*, (red.) Carole Vance, Routledge 1979, s. 267–319
- Sargent, Lydia: *The Unhappy Marriage of Marxism & Feminism. A Debate on Class and Patriarchy*, Pluto Press 1981
- Sartre, Jean Paul: *Critique of Dialectical Reason*, trans. A. Sheridan-Smith, New Left Books 1976
- Spivak, Gayatri C.: *A Critique of Postcolonial Reason. Toward a History of the Vanishing Present*, Harvard UP 1999
- Sørensen, Anne Scott (red.): *Pi'r, pink og power. Aktuell pigekultur*, Gad 2002
- Weston, Kath: *Render Me, Gender Me. Lesbians Talk Sex, Class, Color, Nation, Studmuffins*, Columbia UP 1996
- Wittig, Monique: *Le Corps lesbien*, Minuit 1973
- Young, Iris Marion: *Intersecting Voices. Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*, Princeton UP 1997
- Yuval-Davis, Nira: *Gender & Nation*, Sage 1997

Summary

This article presents the concept of "intersectionality" and argues for its usefulness for feminist research. The concept is used in recent international feminist debates in order to theorize how gender and other sociocultural power differentials such as ethnicity, race, sexual preference, age and nationality interact in the construction of subjectivity and material conditions of subjects.

The first part of the article introduces the concept, a couple of key reference texts and political contexts. It is argued that thinking in terms of intersections between gender and other markers of sociocultural power differences is a much more integrated part of feminist thinking than a first glance at the actual use of the concept "intersectionality" reveals. The argument is based on references to feminist theoretical and political debates around the relationship between gender and class, gender and sexual preference, gender, race and ethnicity, gender and age – and discussions, started in the 1970s and early 1980s. Other related feminist theoretizations, transversalism (Yuval-Davis), nomadism (Braidotti), inappropriate/d otherness (Haraway), are also interpellated in order to sustain the argument that thinking in terms of intersections is an integrated dimension of much feminist thought.

The second part of the article mobilizes key arguments for the usefulness of intersectionality as a theoretical and political tool in feminism and refers, moreover, to possible problems. Six principles are articulated on which feminist intersectionality analysis, according to the author, should be based. The main argument in favour of feminist intersectionality analysis is that this approach makes it possible to speak about differences and diversity in political collectives, as for example, women's movements, and to take into account different positionalities, without creating a slippery slope towards a discursive situation, where gendered power differentials can be "legitimately" ignored in favour of an exclusive focus on other diversity markers.

Nina Lykke

Tema Genus
Linköpings universitet
581 83 Linköping
ninly@tema.liu.se

TGV 2010

REDAKTÖRER: Amelie Björck och Anna Lundberg

REDAKTIONSORT: Linköping

ARTIKELFÖRFATTARE: Katarina Mattsson

Vithet och kritiska vithetsstudier har under senare tid varit uppmärksammade områden inom fältet för genusforskning. Hur ser den forskning ut som äger rum i detta möte mellan två olika fält? Katarina Mattsson tar avstamp i den intersektionella vändningen när hon med den här artikeln ringar in en viktig del av samtidens genusforskning.

GENUS OCH VITHET I DEN INTERSEKTIONELLA VÄNDNINGEN

KATARINA MATTSSON

Inom det anti-rasistiska fältet har vithet, både akademiskt och politiskt, varit på agendan under en tid. Sedan de första upphettade reaktionerna när Stefan Jonssons bok *De andra* uppmärksammade det svenska samhällets rasifierade dimensioner, har det postkoloniala fältet flyttat fram sina positioner. Det har också möjliggjort en kritisk granskning av normer kring vithet.¹ Till exempel har en rad debatter och seminarier lyft fram betydelsen av vithet ur ett anti-rasistiskt perspektiv.² Under den senaste tiden har vithet även uppmärksammats i feministiska och queerpolitiska sammanhang, exempelvis genom arrangemang av seminarier som specifikt adresserat vithet som norm.³ Det här numret av *Tidskrift för genusvetenskap* är med andra ord ett av många sammanhang där intresset för kritiska vithetsstudier manifesteras.

En viktig bakgrund är den ”intersektionella vändningen” i svensk genusforskning, med dess ambition att förstå olika maktordningars samverkan och ömsesidiga konstituering.⁴ I internationella feministiska sammanhang är det framför allt genom svarta och postkoloniala feministers kritiska analys av vit västerländsk feminism som frågan om vithet berörts. bell hooks beskriver i sin klassiska text ”Black Women – Shaping Feminist Theory” hur feminismen i USA formats kring privilegierade kvinnors verklighetsbeskrivning, som i retoriska glidningar

gjorts synonym med ”kvinnors problem”.⁵ Begreppet intersektionalitet fördes därför fram som ett sätt att peka på den ömsesidiga betydelsen av genus, klass och rasifiering i svarta kvinnors livsvillkor.⁶ Parallellt formulerades en kritik av vita västerländska feministers blindhet inför betydelsen av rasifiering i sina egna liv.⁷

Eftersom begreppet intersektionalitet ofta likställs med en allmän ambition att förstå olika kategorier i relation till varandra, vill jag påminna om att begreppet när det introducerades i den svenska debatten tog sin utgångspunkt i denna högst *specifika* och *situerade* anti-rasistiska och feministiska kritik av samhällets sammanvävda maktrelationer.⁸ Den post-koloniala feminismens kritik av feminismens vithet pekade på uppenbara brister i den svenska genusvetenskapen. Genom att visa hur vithet skriver sig in i hegemoniska förståelser av feminism har en rad arbeten påtalat hur rasifierade dimensioner reproduceras i genusvetenskapens problemformuleringar, begreppsanvändning och historieskrivning. Det har samtidigt inte lett till den mer omfattande genomgång av tysta vithetsnormer i kunskapsproduktionen som den skulle kunna göra. Det här temanumret kring vithet framstår därför som ett väl valt tillfälle för att utforska överlappningen mellan forskningsfälten kritiska vithetsstudier och genusvetenskap, för att därigenom försöka säga något om hur forskning om vithet kan bidra till en breddning och fördjupning av kunskapen om samhällets genusrelationer.

Jag ska i artikeln resonera kring och visa på några teoretiska öppningar och möjligheter där jag menar att vithetsforskningen

utifrån en intersektionell ambition kan utgöra ett viktigt bidrag till det svenska genusvetenskapliga forskningsfältet.

I de inledande tre avsnitten kommer jag att visa hur vithetsbegreppet på olika sätt bidrar till en förståelse av samhällets genusrelationer. Jag gör det via nedslag i aktuell svensk forskning som befinner sig i skärningspunkten kritiska vithetsstudier/genusforskning. Genomgången pekar också ut de frågor och fokus som varit återkommande inom det aktuella forskningsfältet. Därefter övergår jag till att lyfta fram tre teoretiska perspektiv som jag menar är fruktbara i mötet kritiska vithetsstudier/genusvetenskap. Artikeln avslutas med en upp- och utmaning riktad till det genusvetenskapliga forskningsfältet.

Kritiska vithetsstudier i en svensk kontext

Internationellt har forskningsfältet kritiska vithetsstudier under de senaste åren växt i det närmaste exponentiellt. Litteratur om vithet finns idag inom en rad olika discipliner och geografiska sammanhang. I en artikel om framtiden för kritiska vithetsstudier talar France Winddance Twine och Charles Gallagher till och med om ”en tredje våg” av vithetsstudier i ett nord-amerikanskt sammanhang.⁹ De menar att studier av vithet måste ses i relation till den bredare traditionen av anti-rasistisk och postkolonial forskning. Det handlar dels om att analysera vithet som en av många delar i en vidare analys av samhällets rasifierade relationer, dels om att tydligt visa att dagens kritiska granskningar av vithet står i skuld till tidigare anti-rasistiska intellektuella. Att

försöka sig på att sammanfatta eller göra en översikt av den internationella vithetslitteraturen är därför snart sagt omöjligt. Istället vill jag lyfta fram några framväxande insikter som jag kan se i den svenska litteraturen kring vithet som normativt centrum för samhällets rasifierade relationer. Jag kommer att särskilt ta fasta på de arbeten som analyserar vithet utifrån en intersektionell ambition.

Liksom i andra länder har vithetsbegreppet i ett svenskt forskningssammanhang främst fyllt funktionen att motverka de starka tendenserna att andrifiera frågor om etnicitet och rasifiering, det vill säga att per automatik koppla samman frågor om etnicitet med ”invandrare” och etniska minoriteter.¹⁰ Det har också öppnat för en analys av vithetens retoriska dimensioner, där att ”vara vit” ofta innebär att aldrig behöva betrakta och omtala sig ”som etnisk”.¹¹ Genom en förskjutning av politiskt och akademiskt fokus har begreppet vithet varit ett sätt att synliggöra att samhällets rasifiering inte bara skapar underordning och marginalisering, utan även formar system för privilegier och överordning.¹² Det har kunskapsmässigt handlat om att lyfta fram ”diskrimineringens andra ansikte”, dvs. förekomsten av normerande gemenskaper och processer av inkludering, som parallellt pågår vid sidan om processer av exkludering.¹³ Den analytiska poängen har här varit att rikta blicken mot dominerande grupper och maktpositioner och att granska en i det svenska samhället strukturerande princip och hierarkisk ordning, som ofta passerar obemärkt.

En viktig fråga i de tidiga studierna av

vithet i svensk kontext har varit att reda ut varför och på vilket sätt kritiska perspektiv på vithet är relevanta för studier av det svenska samhället.¹⁴ Arbeten som särskilt kan nämnas är Mekonnen Tesfahuneyns avhandling *Imag(in)ing the Other*, som analyserar 90-talets migrationsdiskurser och mediala hotbilder som ett uttryck för

Liksom i andra länder har vithetsbegreppet i ett svenskt forskningssammanhang främst fyllt funktionen att motverka de starka tendenserna att andrifiera frågor om etnicitet och rasifiering.

paranoida vita narrativ och föreställningar, och Lena Sawyer's avhandling *Black and Swedish* som belyser unga afro-svenskars erfarenheter av att leva i ett samhälle som utifrån rasifierade konstruktioner av svenskhet exkluderar dem från nationell tillhörighet.¹⁵ Ett par teoretiska arbeten har tagit sig an uppgiften att utreda relationen mellan svenskhet och andra storheter, såsom ”det vita” och ”det västerländska”. Detta som ett sätt att situera studiet av vithet i en svensk kontext. Dessa texter har visat hur konstruktioner av nationella gemenskaper och identiteter formas i relation till ett slags transnationell ”imaginär gemenskap” baserad på tanken om ”det vita västerländska”. Det skapar komplexa gränsdragningar – eller intersektionella överlappningar om man så vill – kring den diskursiva positionen ”svensk”. Vithet som en normativ position i det svenska samhället formas med andra

ord inte i en enkel dualistisk uppdelning mellan ”vi” och ”dom”, utan i en rad överlappande och sammanfallande gränsdragningar.¹⁶

Relationen mellan svensk och vit är med andra ord inte entydig och måste i sig utforskas och analyseras i olika sammanhang. Ett viktigt bidrag har här varit att visa hur rasifieringsprocesser skapar normativa diskurser kring svenskhet och en tyst förståelse av vilka kroppar och utseenden som räknas som svenska, inte minst i sinnebilderna av svensken som blond och blåögd.¹⁷ Utseendenormernas betydelse i exkluderande processer i det svenska samhället synliggörs särskilt tydligt när människors utseende inte infriar dessa förväntningar. Catrin Lundströms avhandling *Svenska latinas* visar till exempel hur föreställningar om svenskhet och femininitet förhandlas, reproduceras och utmanas av unga svenskor med latinobakgrund, som återkommande möter frågan ”varifrån kommer du?”.¹⁸ Denna korta men oerhört vanliga fråga tycks på samma gång uttrycka en självklar relation mellan det nationella territoriet och vissa kroppar och utseenden, och parallellt formas kring ett slags kollektiv önskan om att lokalisera de unga latinosvenskornas ursprung någon annanstans. I boken *Adoption med förhinder* tar Tobias Hübinette och Carina Tigervall på ett liknande sätt utgångspunkt i vithetsbegreppet och visar hur föreställningar om svenskhet resulterar i systematisk diskriminering och vardagsrasism riktad mot adopterade svenskar.¹⁹ Boken visar hur hierarkier formas kring nationell tillhörighet och hur föreställningar om en kärna av ”riktiga” eller ”obestridliga” svenskar upprättas, på ett sätt som parallellt formar en periferi av ”otänkbara” svenskar.²⁰

Genuskodade och rasifierade representationer

Efterhand har ett flertal forskningsprojekt utformats i linje med den intersektionella ambitionen att föra samman och studera en rad överlappande och sammanflätade maktordningar. Överlappningarna mellan konstruktioner av hegemoniska femininitetspositioner och svenskhet har exempelvis studerats i ett projekt om Fröken Sverige under 1950-talet som jag själv varit delaktig i tillsammans med Katarina Petterson. I studien blir det tydligt hur nationella konstruktioner av femininitet vävs samman med en mer internationellt utåtblickande vit femininitet.²¹ En viktig poäng är att de nationella konstruktionerna av vithet bär spår av en specifik historisk och geografisk kontext: 50-talets Sverige med de moderniseringssträvanden och det framåtsiktande samhällsbygge som pågick. Tävlingen speglar samtidigt en framväxande internationell sfär där symbolik kring vithet och femininitet på ett konkret sätt positionerar svenska kvinnor som del i en större ”vit” och modern gemenskap av kvinnor. I konstruktioner av vithet som maktposition är med andra ord det lokala, nationella eller globala inte ordnade på ett hierarkiskt sätt. Istället är de nationella konstruktionerna av gemenskaper som vita en förutsättning för

vithet som global maktposition.²² Samtidigt är vithet en förgivttagen dimension i de internationella skönhetsstävlingarnas "universella" skönhetsstandarder och kvinnlighetsideal, som genom sina kloner av unga, vita, smala, hälsosamma och förmodat heterosexuella medelklasskvinnor skapar en

Underliggande i många av dessa bilder är en okritisk diskurs om jämställdhet som ett unikt svenskt politiskt projekt.

tydlig och explicit hegemonisk kropps- och femininitetsnorm.²³

En rad studier har granskat hur media förmedlar representationer som är både genuskodade och rasifierade.²⁴ Ett viktigt bidrag har varit att visa hur mediabilderna formas kring en skarp uppdelning mellan å ena sidan "svenska kvinnor och män", och å andra sidan "invandrarkvinnor" och "invandarmän" respektive "invandrarkillar" och "invandartjejer". Dessa "intersektionella figurer" tillskrivs skilda kollektiva egenskaper och tänkta tillhörigheter utifrån sammanvävda föreställningar om genus och etnicitet, som gör att dessa dimensioner inte kan friställas från varandra. Ett exempel är Anna Lundstedts avhandling *Vit governmentalitet*, som visar hur en normativ vit kvinnlighet formas i kontrast till positionen "invandrarkvinna" i utformandet och genomförandet av arbetsmarknadsprojekt som riktar sig till den senare gruppen.²⁵ Ett annat exempel är Hanna Wikströms avhandling *(O)möjliga positioner*, som analyserar den återkommande bilden av

invandrarfamiljer som problematiska, traditionella och som offer för sin kultur.²⁶ I arbetet visar Wikström hur svensk-iranska familjer förhåller sig till dessa bilder av bra och dåligt föräldraskap. Familjerna förhåller sig aktivt till de normer som sätter ett likhetstecken mellan ett gott föräldraskap och svenskhet, genom att både infria och utmana dessa normer. De utvecklar olika förhållningssätt och motståndsstrategier som samtidigt gör det gemensamma utgångsläget tydligt. Familjerna tvingas hela tiden förhålla sig till en mediabild som mer eller mindre förutsätter invandrarfamiljens dysfunktionalitet.

Underliggande i många av dessa bilder är en okritisk diskurs om jämställdhet som ett unikt svenskt politiskt projekt. Effekten blir att feministiska aktioner, rörelser och ståndpunkter formulerade utanför en vit medelklass ofta osynliggörs och marginaliseras.²⁷ Ett centralt begrepp för den intersektionella analysen av vithet är därför "vit hegemonisk feminism", ett begrepp som introducerades av Paulina de los Reyes och Diana Mulinari i boken *Intersektionalitet*.²⁸ Begreppet lyfter fram hur den svenska feminismen formas kring en vit medelklassnorm och hur konstruktioner av "svensk jämställdhet" bildar ett normativt centrum i den svenska feminismen. Även här har den intersektionella analysen uppmärksammat hur ett likhetstecken mellan jämställdhet och svenskhet diskursivt växt fram. I en rad associationer och överföringar konstrueras den svenska jämställdhetens "andra" i termer av "traditionella kulturer", "patriarkala familjer", "dominerande invandarmän" och "invandrarkvinnor som offer". En

effekt av dessa olika lager av könade och rasifierade diskurser är att de konstruerar bilden av svensk befolkning – både manlig och kvinnlig – som, om inte jämställd, så i alla fall jämställdhetssträvande. Diskurserna skapar parallellt bilden av en invandrad befolkning som när det gäller jämställdhet är stillastående eller till och med bakåtsträvande. Dessa diskurser målar med andra ord upp en uppsättning genuskodade och rasifierade figurer som har helt olika relationer till sin egen framtid. Det synliggör även en återkommande och central retorisk dimension i vithetens funktionssätt, nämligen att universella ideal och måttstockar konstrueras kring högst specifika sociala situationer.

Könad rädsla och fascination för 'de andra'

Den intersektionellt inriktade forskningen visar också hur genuskodade dimensioner av vithet inte formas i ett vakuum. De konstrueras snarare relationellt genom både rädsla och fascination för "de andra".²⁹ I avhandlingen *Safe Sex, Unsafe Identities* visar Anna Bredström hur stereotypa identiteter reproduceras i utpekandet av riskgrupper och sexuella farogrupper i diskurser kring HIV/Aids.³⁰ Bredström har studerat politiska dokument och sexualupplysningsmaterial och visar hur komplexa överlappningar av diskurser konstruerar både kön och sexualitet utefter de rasifierade gränserna mellan vit/svart, västerländsk/icke-västerländsk och svensk/icke-svensk. En central bild är konstruktionen av Afrika som källa till HIV-virusets ursprung, och Bredström visar hur diskurserna kring

sexuella faror formas kring en överföring av egenskaper från platser till människor och lokaliseringen av sexuella risker till "de andra".³¹ I en liknande analys har Tesfahuney beskrivit migrationsdiskursernas hotbilder

Att dansa afrikansk dans ses av kvinnorna i studien som ett säkert sätt att utforska och iscensätta föreställningar om ett mer autentiskt och feminint jag.

och AIDSDiskurser som en form av intimt sammanvävd rassexualisering. Bilderna av svarta män som kroppsliga hot är ett uttryck för en vit maskulin diskurs som ramar in "de andra" i sexistiska termer och hämtar näring från historiska bilder av svarta män som sexualiserade och kroppsliga hot, menar Tesfahuney.³²

I Sawyer's studie av vita kvinnors deltagande i afrikansk dans i Stockholm, framstår annanheten istället som ett könat och sexualiserat löfte om "personlig förvandling" genom känsloupplevelser bortom det vanliga.³³ Annanhet lanseras på det här sättet som ett föremål för en ny tillfredsställelse som till sin karaktär är mer intensiv och tilldragande än andra "normala" sätt att göra och känna på.³⁴ Att dansa afrikansk dans ses av kvinnorna i studien som ett säkert sätt att utforska och iscensätta föreställningar om ett mer autentiskt och feminint jag.³⁵ "Den andra" fungerar med andra ord som en "exotisk krydda" i en annars tråkig vit majoritetskultur. Att få en

”bit av den andra” blir, med hooks ord, ”en ritual för överskridande, en rörelse ut, in i en värld av olikheter”.³⁶ Det huvudsakliga skälet till att vilja vara intim med ”den andra” är med andra ord inte att kontrollera eller underordna den andre, utan att själv ändras genom mötet, som ett led i en process av självförverkligande. hooks ger oss därför en teoretisk nyckel till att kritiskt granska hur vithet formas kring koloniala begär som inte bara skapar avstånd och segregering, utan även konstituerar viljan att överskrida etniska och rasmässigt definierade gränser.

Exemplen skulle kunna göras flera och arbetet med att situera och göra bruk av vithetsteorierna i intersektionella och feministiska analyser är ingalunda avslutat, även om vi kan peka på några sammanfattande slutsatser som också får bäring för hur vithet kan studeras i relation till andra maktordningar. Den intersektionella förståelsen av vithet måste, kan vi konstatera, lägga ett förhållandevis komplext pussel där relationen mellan samhällets genusordning och rasifierade processer ligger djupt inbäddad i konstruktionerna av hegemonisk maskulinitet och femininitet med nationella förtecken. Samtidigt formas konstruktionerna av vit femininitet och maskulinitet kring kulturella representationer och figurer som hämtas från det gemensamma ”koloniala biblioteket” och skapar nya användningsområden för historiska bilder av till exempel ”afrikanen” och ”muslimen”.³⁷ Vi kan också peka på hur konstruktionerna av vit femininitet och maskulinitet, samt en rad parallella ”andra femininiteter” och ”andra maskuliniteter”, inte förhåller sig till varandra på ett godtyckligt sätt, utan snarare fyller varandra med mening och innehåll.³⁸ Även de olika maktordningarna genus, heteronormativitet och vithet formas simultant och i relation till varandra på oväntade sätt. Dels genom att könade och heteronormativa förståelser av begrepp som skönhet, familj och föräldraskap blir avgörande i samhällets förståelse av rasifierade grupper, dels omvänt: att rasifierade konstruktioner av sammanhang och annanhet blir konstituerande för könade och sexualiserade känslöstrukturer.³⁹

Vita kvinnors både/och-position

Jag skall efter denna genomgång, som visat hur vithetsbegreppet bidrar till en förståelse av samhällets genusrelationer, peka på några teoretiska perspektiv där jag menar att vithetsforskningen utifrån en intersektionell ambition kan utgöra ett viktigt bidrag till det genusvetenskapliga forskningsfältet. Jag vill börja i ett återkommande tema i kritiken av den vita västerländska feminismen; att de privilegier och maktpositioner som vita kvinnor får som en effekt av ”rastillhörighet” undgått närmare granskning.⁴⁰ En teoretisk förståelse av maktordningar baserade enbart på kön, hävdar Hazel Carby i artikeln ”White Women Listen!”, kan inte förklara de fördelar och privilegier som vita kvinnor upplever visavi svarta kvinnor. Inte heller kan det förklara det faktum att svarta män faktiskt inte självklart gynnas

av de privilegier och fördelar som de enligt analysen av samhället i termer av genus "borde erhålla".⁴¹ Vita kvinnor befinner sig i en överordnad position i relation till andra kvinnor, men också i relation till vissa män i vissa sammanhang.⁴² En viktig fråga som vi kan ställa oss utifrån vita kvinnors både/och-ställning i relation till privilegier – ibland exkluderade och missgynnade, ibland inkluderade och gynnade – är därför hur vita kvinnors rasifierade inkludering kan förstås.

I Ruth Frankenberg's studie *White Women – Race Matters* är den enkla, men samtidigt uppfodrande, utgångspunkten att "vita människor är rasifierade på samma sätt som män har kön".⁴³ I sin studie visar hon hur samhällets rasifierade relationer påverkar hur vita kvinnor upplever och förstår sig själva och andra människor. Genom att ta sin utgångspunkt i levda erfarenheter och berättelser gjorda utifrån en specifik position, som sällan uttalat analyseras som rasifierad, lyckas studien ringa in den roll rasifiering spelar i vita kvinnors liv, som en förgivettagen förutsättning för tankar och idéer om vem man är och var man hör hemma.⁴⁴ Teoretiskt betonar Frankenberg rasifierade identiteter som komplexa levda erfarenheter och materiella, snarare än abstrakta, kategorier. En viktig poäng är att rasifierade diskursiva repertoarer levts, förhandlas, används och förkastas av de individuella kvinnorna på ett sätt som understryker en diskursiv variation, trots den rasifierade utgångspunkten. Studien visar att vithet är en identitet som formas och levts tillsammans med andra identiteter som klass, kön, sexualitet, generation och

etnicitet.⁴⁵

För att förstå hur rasifieringsprocesser ändrar förutsättningarna för genusrelationerna, blir det viktigt att betrakta vithet som "en diskurs för rasifierade privilegier".⁴⁶ I linje med denna syn definierar Raka Shome begreppet "vit femininitet" på ett sätt som jag finner behjälpligt. Shome definierar vit femininitet som en ideologisk konstruktion genom vilken vita kvinnors plats i den sociala ordningen naturaliseras.⁴⁷ Den "vita kvinnan" förstås som en retorisk figur som i olika sammanhang fylls med innebörder och symbolik för att uppnå dessa naturaliserande effekter. Hon har därför fått stå representant för en rad sammanflätade definitioner av normativ kvinnlighet, exempelvis moderskap, skönhet, dygd och som symbol för det nationella rummet, identiteten och gemenskapen.⁴⁸ Den vita kvinnokroppen har med andra ord funktionen av att vara den centrala nod där rasifierade, könade och heteronormerande gränser dras, säkras och övervakas. Vit femininitet är en både könad och rasifierad position, och bär därför på de paradoxala spåren av att vara både underordnad och privilegierad, samt av att vara både en insider och en outsider i relation till en rasifierad nation. I representationer av vit femininitet kan vi därför se spår av förhandlingar av en dubbelhet av att vara både "den samma" och "den andra".

Det är i just denna både/och position som det finns ett utrymme för en omfattande revidering av de genusvetenskapliga och feministiska teorier som främst positionerar kvinnor i en underordnad position i relation till maskulinitet som norm i samhällets genusordning.⁴⁹ Mobilitet, resande och

internationell turism är ett exempel där vita kvinnors dubbla position synliggörs. Genom sitt brott mot konventionella könsnormer och familjebildning har kvinnors resor ofta setts som ett självklart befrielseprojekt och främst förstått i termer av genus. I postkoloniala feministiska analyser har västerländska kvinnors resande istället tolkats som en förlängning av de privilegier och maktrelationer som var en del av kolonialismens projekt.⁵⁰ Moa Matthis har till exempel lyft fram hur en maktordning – de koloniala maktrelationerna – blir en förutsättning för de tidiga kvinnliga resenärernas frigörelse från en annan maktordning – patriarkatet.⁵¹ Genom att synliggöra hur vita kvinnor har ”en uppsättning oförtjänta fördelar” bestående av rasifierade privilegier, förskjuts på det här sättet den analytiska blicken, både för vilka sammanhang som är viktiga att studera och hur dessa kan förstås.

Mobilitet, resande och internationell turism är ett exempel där vita kvinnors dubbla position synliggörs.

Vithet som strukturerande egenskap och maktordning

Rörelsen från att studera konstruktioner av annanhet och stereotypa bilder av ”den andra”, till att försöka benämna och markera den omarkerade positionen vit femininitet innebär på flera sätt metodologiska svårigheter. Detta eftersom en aspekt av kulturella representationer av vithet är att de bygger på en rasifierad symbolik, men sällan omnämns som rasifierade. I artikeln ”Resisting Whiteness’ Rhetorical Silence” tar Carrie Crenshaw upp de svårigheter som följer av att vithet utgör ett diskursivt rum där interaktioner och representationer implicerar dimensioner av rasifiering, men inte berör dessa i explicita termer.⁵² Normativa positioner, föreställningar och ideologiska konstruktioner formas, skriver Crenshaw, inte bara kring det som sägs, utan även genom en rad diskursiva utestängningar och retoriska tystnader. Därför innebär en analys av vithet alltid ett kritiskt och reflexivt teoretiskt arbete för att förstå hur betydelsebärande symboler och metaforer, men också gränser och distinktioner, förhåller sig till vithet.

Här finns, menar jag, en anledning att understryka vikten av att i intersektionella analyser förstå och analysera vithet som en strukturerande princip i sociala system, ett perspektiv som formulerats av David Owen.⁵³ Vithet är enligt detta synsätt inte bara en specifik position i ett intersektionellt landskap, utan formar även förutsättningarna för en rad sociala praktiker, kulturella representationer och identitetspositioner. Som en strukturerande egenskap hos samhället (snarare än hos individer), formas vithet med andra ord kring en dubbelhet av att både vara utfall av *och* ordnande egenskap för hur sociala identiteter och praktiker formas.⁵⁴ Ett exempel som berörts tidigare i texten är när vithet som norm är

utgångspunkten i förment neutrala och universella begrepp, så som modernitet, urbanitet, skönhet, moderskap osv, och därmed också formar den logik utifrån vilken även de övriga positionerna får sitt värde i hierarkiska ordningar.

Likt hegemonisk maskulinitet kan vithet då fungera både som en norm i den sociala organiseringen av en rad positioner och vara en idealiserad och ofta ouppnåelig position i detta system.⁵⁵ Den idealiserade symbolik som knyts till vit hegemonisk femininitet levs helt enkelt sällan till punkt och pricka av reella och konkreta kvinnor, men blir ändå något som samtliga kvinnor måste förhålla sig till och förhandla kring. Med fokus på vithet som maktordning kan vit femininitet då förstås som något annat än vita kvinnors livsvillkor. Som France Winndance Twine visat måste även "icke-vita" etniska minoriteter och rasifierade grupper förhålla sig till de diskurser och ideal som konstrueras kring vit femininitet, om än från andra situeringar.⁵⁶ Med denna dubbla funktion ständigt i sikte blir det lättare att studera vithet i relation till samhällets sammanvävda genus- och sexualitetsordningar, som har liknande funktioner av att både producera hierarkiska köns- och sexualitetspositioner *och* fungera som ordnande principer för normer, ideal, praktiker och diskurser i en vidare bemärkelse.

Rasifieringen av kroppar

En tydlig ambition i de framväxande studierna av vithet är att lyfta fram att vithet inte är en enhetlig, statisk och allomfattande kategori. Istället ligger fokus på att utforska de ideologier och praktiker genom vilka vita privilegier normaliseras och görs osynliga i olika post-koloniala sammanhang. Vithet ses som ett mångdimensionellt identitetsrum som är historiskt grundat och lokalt förankrat.⁵⁷ I de lokala sammanhangen finns variationer inte bara i samhällssystemen, utan även i hur nutida och historiska konstruktioner av vithet har utformats och förändrats. Skillnaden mellan Sydafrikas uttalade och i Apartheidsystemet förankrade vita norm och Sveriges ofta underförstådda, men likväl hegemoniska, förståelse av nationell tillhörighet är ett pedagogiskt exempel. Genom att lyfta fram hur konstruktionen av vithet alltid sker i ett lokalt sammanhang, framgår tydligt att vithet inte har några universella naturliga kvaliteter eller innehåll. Som en globalt strukturerande kraft kommer vithet som norm till uttryck på olika sätt i skilda lokala kontexter.⁵⁸

Den lokala kontextualiseringen motverkar också tendenserna att betrakta vithet som en självklar och enhetlig identitetskategori, som självklart skulle hänga samman med vissa kroppar. Vithet är inte en essentiell kategori som oproblematiskt ringar in en grupp människor. Tvärtom har ett flertal studier visat hur grupperas rasifierade status varierat mellan olika geografiska kontexter och historiska perioder.⁵⁹ Snarare än att spegla ett slags neutral benämning av människor,

måste beteckningen ”vit”, lika mycket som andra rasifierade beteckningar, förstås som ett resultat av historiskt och geografiskt situerade processer i vilka kroppar, handlingar och sammanhang kodas i rasifierade termer. Sara Ahmed menar på detta sätt att den rasifierade kroppen inte ska betraktas som en given fördiskursiv utgångspunkt. Hon betonar istället *hur* själva rasifieringen av kroppar sker.⁶⁰ Rasifieringen av kroppar, föreslår Ahmed, kan förstås som ett naturaliserat sätt att se och avgränsa kroppar på. I dessa processer formas likhets- och skillnadseffekter främst genom att relationer mellan kroppar etableras – relationer som markerar vissa kroppar med skillnad.⁶¹

På ett liknande sätt har Kalpana Sheshadri-Crooks kritiserat hur många kritiska studier av samhällets rasifiering reproducerar kroppar som självklart kodade i rastermer. I boken *Desiring Whiteness* menar hon att kroppsliga likheter och skillnader skapas och naturaliseras genom dominerande och konventionella visuella regimer.⁶² Inget hos kroppen – vare sig dess funktioner, markörer eller sensationer – menar Sheshadri-Crooks, kan förväntas har några stabila och självklara innebörder över tid och rum.⁶³ Däremot öppnar kroppens visualitet för kulturella och historiska symboliska investeringar i densamma. Kroppens visualitet gör den central i de seenderegimer som Sheshadri-Crooks menar präglas av vithet som en ”master signifier”.⁶⁴ Vithet etablerar, menar hon, en struktur av relationer och meningsskapande kedjor som genom inkluderingar och exkluderingar formar och organiserar skillnad. Även här öppnar förståelsen av vithet för produktiva samläsningar med till exempel Judith Butlers förståelse av genus som ”den produktionsapparat varigenom könen upprättas”.⁶⁵ Liksom genus installerar idén om ”könad natur”, installerar vithet som strukturerande egenskap idén om ”rasifierade kroppar”, om än effekterna och de vidare systemen av skillnad, begär, åtrå och hot inte är desamma.

Intersektionella upp- och utmaningar

Även om huvudsyftet i denna artikel har varit att lyfta fram den relevans vithetsbegreppet har för det genusvetenskapliga forskningsfältet, slås jag samtidigt av risken att vithet har blivit populärt för att det utgör ett legitimt studieobjekt – ett ”säkert” rum – för vita forskare som vill studera rasism.⁶⁶ I den internationella litteraturen har vithet ibland beskrivits som ett sätt för vita forskare och aktivister att förstå sin egen roll i ett rasifierat samhälle, ett synsätt som jag menar är problematiskt då det skapar ett begränsat kunskapsprojekt. Förståelsen av vithet blir i denna tolkning starkt begränsad till vita personers upplevelser och tolkningar av att leva i ett rasifierat samhälle. Det förutsätter att nyckeln till kunskap om vithet ligger i händerna hos en specifik grupp människor. Med detta sagt, är jag samtidigt inte säker på att det är en invändning som gäller för den svenska

diskussionen, eftersom den kritiska granskningen av vithet i Sverige sker från en rad olika situeringar och inte kan, eller bör, göras till ett "vitt projekt". I den svenska diskussionen har denna introspektiva och problematiska tolkning av begreppet i mina

Vithetsbegreppet skulle helt enkelt kunna bli ett lätt sätt att uppmärksamma frågor om ras, utan att på allvar göra det arbete som kritiken manar till.

ögon inte haft så stort genomslag. Vithetsstudiet har istället hamnat i en mer konstruktiv position, där fokus snarare ligger på att avtäcka vithet som diskursiv ordning och normerande position i samhället.

Samtidigt tror jag att det är viktigt att även i ett svenskt sammanhang motverka eventuella tendenser att frikoppla studier av normativ vithet från övriga analyser av samhällets rasifierade relationer och processer. Det är en specifik uppmaning till det genusvetenskapliga fältet. Detta eftersom det föreligger en uppenbar risk för att den kritiska potential och produktiva upp- och utmaning som ligger i den postkoloniala feminismens kritik av svensk genusforskning går förlorad i ett "intersektionellt gudstrick".⁶⁷ Vithetsbegreppet skulle helt enkelt kunna bli ett lätt sätt att uppmärksamma frågor om ras, utan att på allvar göra det arbete som kritiken manar till. En kritisk granskning av vithet i genussammanhang innebär ett arbete som är mer omfattande än att lägga till vithet som kategori. Det medför att teoretiskt och

analytiskt gå i närkamp med rasifierade dimensioner i viktiga genusvetenskapliga forskningsteman, så som kropp, skönhet, familj, arbete och föräldraskap. Det handlar om att, där de finns, se produktiva öppningar för samläsningar av centrala teoretiker från olika fält, och att *läsa fram* dessa öppningar för samläsning där de ännu inte finns. Det kan också handla om att utforska hur samsyn och inkludering skapar vi-formationer över könade gränser, och hur lojaliteter och illojaliteter uppstår och tar form efter etniska linjer. Ett kritiskt perspektiv på vithet borde även leda till att nya begrepp och studieobjekt läggs till den genusvetenskapliga floran. Detta eftersom en genusvetenskaplig blick som i första hand studerar samhällssfärer där vita kvinnor upplever en systematisk förfördelning gentemot vita män, givetvis resulterar i ett annat fokus än om vi även ställer frågor om hur och var vita kvinnor upplever systematiska fördelar och privilegier visavi andra grupper av kvinnor och kanske också vissa grupper av män.

Den sista slutsatsen är mer positivt formulerad. Att förstå vithet som ett resultat av samhällets normerande principer och som inskrivna i principernas logik, får konsekvenser för hur förändringen av maktordningen kan ske. Vithet är, enligt detta perspektiv, något som människor i helt skilda lokaliseringar måste förhålla sig till, kan inordna sig i, medverka i, men också protestera mot och sträva efter att omkullkasta.⁶⁸ Definitionen av vithet som en systematisk och strukturell ordning fördelar därför ansvaret för att synliggöra, ifrågasätta och utmana denna strukturerande

princip och dess utfall. Det ligger hos var och en som är en del av det sociala systemet.⁶⁹ För forskare som allt som oftast passerar som vita i det vardagliga (som jag själv), bör det innebära att ta ett politiskt och akademiskt ansvar för den privilegierade position som ett rasifierat kunskapssystem tillskriver dem. I det ingår en kritisk och reflexiv granskning av den egna situationen, men inte som inåtriktat reflexivt projekt, i och för sig självt, utan som ett sätt att genom de egna erfarenheterna öppna upp för viktiga och svåra frågeställningar.⁷⁰

Noter

- 1 Stefan Jonsson: *De andra: Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*, Norstedts 1993.
- 2 Tidskriften *MANA* har haft återkommande artiklar och reportage om vithet och privilegier (se temanumren "Privilegier", nr 2006:1; och "Vithet", nr 2007:3). Ett annat exempel är Oivvio Polites bok *"White like me" – utvalda texter om rasism 1992-2007*, Danger Bay Press 2007 som samlar essäer skrivna under en 15-årsperiod. Det är en personlig skildring av vad rasismen i det svenska samhället och på sitt sätt också ett tidsdokument över hur debatten kring frågor om rasism har förts. I tidskriften *SLUT* har forskare och skribenter kritiskt granskat och lyft fram aspekter av vithet ur ett kombinerat postkolonialt och feministiskt perspektiv, se Lena Sawyers essä "White Laughter" i nr 2006:1 och Ylva Habels essä "Whiteness Swedish Style" i nr 2008:2.
- 3 Till exempel anordnade FI ett seminarium för att synliggöra vithet som norm vid Stockholm Pride 2007 och både vid Stockholm Pride och vid Uppsala Pride 2009 arrangerades ett liknande seminarium.
- 4 För centrala artiklar i den sk. intersektionalitetsdebatten se Nina Lykke: "Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2003:1; Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari: "Intersektionalitet som teoretisk ram vs mångfaldsperspektivets tomma retorik", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 2003:3-4; Nina Lykke: "Mångfaldsfeminism inte detsamma som trendig politik", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2003:3-4; Maria Carbin och Sofia Thornhill "Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp?", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 2004:3; Nina Lykke: "Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2005:2-3.
- 5 bell hooks: "Black Women. Shaping Feminist Theory", *The Black Feminist Reader*, Joy James och Tracey Denean Sharpley-Whiting (red.), Blackwell 2000, s. 131-145; se även Chandra Talpade Mohanty: *Feminism utan gränser – avkoloniserad teori, praktiserad solidaritet*, Tankekraft förlag 2003.
- 6 Kimberlé Williams Crenshaw: "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color", återpublicerad i *Kvinder, Køn og Forskning* 2006:2-3.
- 7 hooks 2000.
- 8 Se t. ex. *Maktens (o)lika förklådnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige. En festskrift till Wuokko Knocke*, Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari (red.), Atlas 2002; Paulina de los Reyes och Diana Mulinari: *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Liber 2005.

- 9 Se France Winddance Twine och Charles Gallagher: "The Future of Whiteness: a Map of the 'third Wave'", *Ethnic and Racial Studies* 2007:1, s. 4-24.
- 10 David Delaney: "The Space That Race Makes", *Professional Geographer* 2002:1, s. 6-14; Mark McGuinness: "Geography matters? Whiteness and Contemporary Geography", *Area* 2000:2, s. 225-230.
- 11 Pamela Perry: "White Means Never Having to Day Your Ethnic: Youth and the Construction of 'Cultureless' Identities", *Journal of Contemporary Ethnography* 2004:1, s. 56-91.
- 12 Katarina Mattsson: "Vit rasism", *Rasism i Europa - kontinuitet och förändring*, Ingemar Lindberg och Katarina Mattsson (red.), Agora 2004.
- 13 Katarina Mattsson: "Diskrimineringens andra ansikte - normerande svenskhet och 'det vita västerländska'", *Bortom vi och dom - teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, Paulina de los Reyes och Masoud Kamali (red.), Fritzes, SOU 2005:41, s. 139-157; Philomena Essed: "Rasism och preferens för sammanhet: Om kulturell kloning i vardagslivet", *Rasism i Europa - kontinuitet och förändring*, Katarina Mattsson och Ingemar Lindberg (red.), Agora 2004; Philomena Essed och David Theo Goldberg: "Cloning Cultures. The Social Injustices of Sameness.", *Ethnic and Racial Studies* 2002: 6, s. 1066-1082.
- 14 Jesper Fundberg: "Osynlig vithet", *Invandrare och minoriteter* 2001:1; Jesper Fundberg: "Man föds inte vit, man blir det", *Mångfald i kulturlivet*, Oscar Pripp (red.), Mångkulturellt centrum 2004; Katarina Mattsson: "Vithetens symbolik och praktik", Artikel för integrationsverkets hemsida, www.sverigemotrasism.nu, 2003.
- 15 Tefahuney Mekonnen: *Imag(in)ing the Other(s). Migration, Racism and the Discursive Constructions of Migrants*, Uppsala universitet, Geografiska regionstudier 34 1998; Lena Sawyer: *Black and Swedish: Racialization and the Cultural Politics of Belonging in Stockholm, Sweden*, University of California 2000.
- 16 Mattsson 2004; Mattsson 2005.
- 17 Se Sawyer 2000; Mattsson 2004.
- 18 Catrin Lundström: *Svenska latinas: ras, klass och kön i svenskhetens geografi*, Makadam förlag 2007.
- 19 Tobias Hübinette och Carina Tigervall: *Adoption med förhinder: samtal med adopterade och adoptivföräldrar om vardagsrasism och etnisk identitet*, Mångkulturellt centrum 2008.
- 20 Mattsson 2005.
- 21 Katarina Mattsson och Katarina Pettersson: "Crowning Miss Sweden - National Constructions of White Femininity", *NORA - Nordic Journal of Women's Studies* 2007:4, s. 233-245.
- 22 Katarina Mattsson och Katarina Pettersson: "Fröken Sverige i folkhemmet - ideal svensk kvinnlighet på 1950-talet", *Feministiska interventioner. Berättelser om och från en annan värld*, Kerstin Sandell och Diana Mulinari (red.), Atlas 2006, s. 270-303.
- 23 Katarina Mattsson: "Klonad skönhet - Fröken Sverige och andra 'missar' i kritisk belysning", *...Och likväl rör det sig. Genusrelationer i förändring*, Gunnel Forsberg och Christina Grenholm (red), Karlstad University Press 2005, s. 191-202.
- 24 Se t. ex. Ylva Brune: *Nyheter från gränsen. Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld*. Göteborgs universitet 2004; Anna Bredström: "Maskulinitet och kamp om nationella arenor. Reflektioner kring bilden av 'invandrarkillar' i svenska media", *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige. En festskrift till Wuokko Knocke*, Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari (red.), 2002, s. 182-206; Lena Grip: *Mediernas syn på De Andra: en medianalytisk studie i samband med mordet på Fadime*, Institutionen för samhällsvetenskap, Avdelningen för geografi och turism, Karlstads univer-

- sitet 2002.
- 25 Anna Lundstedt: *Vit governmentalitet: "invandrarkvinnor" och textiltjänstverk - en diskursanalys*, Göteborgs universitet 2005.
- 26 Hanna Wikström: *(O)möjliga positioner. Familjer från Iran & postkoloniala reflektioner*, Göteborgs universitet 2007.
- 27 Paulina de los Reyes: "Det problematiska systerskapet", *Genushistoria: en historio-grafisk exposé*, Christina Carlsson Wetterberg och Anna Jansdotter (red.), Studentlitteratur 2004, s. 189- 207.
- 28 de los Reyes och Mulinari 2005.
- 29 bell hooks: *Black Looks - Race and Representation*, South End Press 1992; Sara Ahmed: *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*, Routledge 2000.
- 30 Anna Bredström: *Safe Sex, Unsafe Identities. Intersections of 'Race', Gender and Sexuality in Swedish HIV/AIDS Policy*, Linköpings universitet 2008.
- 31 Anne McClintock: *Imperial Leather. Race, Gender and Sexuality in the colonial contest*, Routledge 1995; se även Ania Loomba: *Kolonialism/Postkolonialism: en introduktion till ett forskningsfält*, Tankekraft förlag 2006.
- 32 Tesfahuney Mekonnen: "Globaliserad apartheid", *Sverige och de Andra - Postkoloniala perspektiv*, Michael McEachrane och Louis Faye (red.), Natur och Kultur 2001, s. 187-215.
- 33 Lena Sawyer: "Makt, vithet och afrikansk dans", *Feministiska interventioner. Berättelser om och från en annan värld*, Kerstin Sandell och Diana Mulinari (red.), Atlas 2006, s. 175-199.
- 34 hooks 1992.
- 35 Sawyer 2006, s. 186-187.
- 36 hooks 1992, s. 23.
- 37 Maria Eriksson Baaz: "Biståndet och partnerskapets problematik", *Sverige och de Andra - Postkoloniala perspektiv*, Michael McEachrane och Louis Faye (red.), Natur och Kultur 2001, s. 159-186, citat från s. 167; se även Maria Eriksson Baaz: *The White Wo/Man's Burden in the Age of Partnership: a Postcolonial Reading of Identity in Development Aid*, Göteborgs universitet 2002, s. 210.
- 38 Jfr Ruth Frankenberg: *Displacing Whiteness. Essayes in Social and Cultural Criticism*. Duke University Press 1997.
- 39 Sara Ahmed: *The Cultural Politics of Emotion*, Edinburgh University Press 2004.
- 40 hooks 2000; Mohanty 2003.
- 41 Hazel V. Carby: "White Woman Listen! Black feminism and the boundaries of sisterhood", *Black British Feminism: a Reader*, Heidi Safa Mirza (red.), Routledge 1997, s. 45-53.
- 42 Carby 1997.
- 43 Ruth Frankenberg: *White women, race Matters. The Social Construction of Whiteness*, University of Minnesota Press 1993, s. 1.
- 44 Jfr Floya Anthias: "Where Do I Belong? Narrating Collective Identity and Translocational Positionality", *Ethnicities* 2002:4, s. 491-514.
- 45 Frankenberg 1993, s. 236-7.
- 46 Peter Jackson: "Constructions of 'Whiteness' in the Geographical Imagination", *Area* 1998:2, s. 99-106; se även Peggy McIntosh: "White Privilege. Unpacking the Invisible Knapsack", *White Privilege. Essential Readings on the Other Side of Racism*, Paula Rothenberg (red.), Worth Publishers 2005; Mattsson, 2004.
- 47 Raka Shome: "White Femininity and the Discourse of the Nation: Re/membering Princess Diana", *Feminist Media Studies*, 2001:3, s.323.
- 48 Shome 2001.
- 49 R. W. Connell: *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*, Stanford University Press 1987; R. W. Connell: *Masculinities*, University of California Press 1995.
- 50 Alison Blunt: *Travel, gender, and imperialism. Mary Kingsley and West Africa*, Guilford Press 1994.
- 51 Moa Matthis: "Från Temple till Thorvall", *Sverige och de Andra - Postkoloniala perspektiv*, Michael McEachrane och Louis Faye (red.), Natur och Kultur 2004, s. 49-

- 76.
- 52 Carrie Crenshaw: "Resisting Whiteness' Rethorical Silence", *Western Journal of Communication* 1997:3, s. 253-278.
- 53 David S. Owen: "Towards a Critical Theory of Whiteness", *Philosophy and Social Criticism* 2007:2, s. 203-222.
- 54 Owen 2007.
- 55 Connell 1995.
- 56 France Winddance Twine: "Brown Skinned White Girls : Class, culture and the Construction of White Identity in Sub-urban Communities", *Gender, Place and Culture* 1996:2, s. 205-224.
- 57 Twine och Gallagher 2007, s. 6.
- 58 Twine och Gallagher 2007, s. 6.
- 59 Se Alastair Bonnett: "Who Was White? The Disappearance of Non-European White Identities and the Formation of European Racial Whiteness", *Ethnic and Racial Studies* 1998:6; Alastair Bonnett: *White Identities. Historical and International Perspectives*, Prentice Hall 2000.
- 60 Ahmed 2000.
- 61 Ahmed 2000.
- 62 Kalpana Sheshadri-Crooks: *Desiring Whiteness. A Lacanian Analysis of Race*, Routledge 2000; Katarina Mattsson: "Not me, Yet part of Me – Destablizing the Silence of Visual Whiteness", *Body Claims*, Janne Bromseth, Lisa Folkmarsson Käll och Katarina Mattsson (red.), Crossroads of Knowledge 9, Centre for Gender Research, Uppsala University 2009, s. 134-153.
- 63 Sheshadri-Crooks 2000, s. 19.
- 64 Sheshadri-Crooks 2000, s. 3.
- 65 Judith Butler: *Könet brinner!*, Tiina Rosenberg (texturval), Natur och Kultur 2005, s. 35-55.
- 66 Se Jackson 1998, som varnade för detta när vithet blev populärt i brittisk forskning på 90-talet.
- 67 Se de los Reyes, Molina och Mulinari 2002.
- 68 Se Owen 2007.
- 69 Se Owen 2007.
- 70 Se Mattsson 2009, för ett sådant försök att ta akademiskt och analytiskt ansvar.

Nyckelord

Genusvetenskap, kritiska vithetsstudier, intersektionalitet, genus och rasifiering

Katarina Mattsson

Centrum för genusvetenskap
Uppsala universitet
Box 634
751 26 Uppsala
katarina.mattsson@gender.uu.se

TGV 2014

REDAKTÖRER: Sofia Strid och Magnus Åberg

REDAKTIONSORT: Örebro/Karlstad

ARTIKELFÖRFATTARE: Denise Malmberg

Denise Malmberg undersöker rådande kroppsteoretiska ideologier och visar, genom att analysera våldets komplexitet, hur kvinnor som tycks obekväma för såväl samhälle som delar av feminismen innebär en kraftfull utmaning av hegemoniska kroppsuppfattningar och kroppsnormativa ideal.

”JAG GÖR HENNE BARA EN TJÄNST.”

Betydelsen av kroppsnormativitet i förståelsen av kön, kroppslighet och sexualitet vid våld mot kvinnor med funktionshinder

DENISE MALMBERG

Det är så svårt att veta vad man skall göra för man skäms så, man kan inte säga till sin mamma eller kontaktperson. Alla tjejer borde få hjälp. Folk i vården måste lära sig att se när något har hänt, för det är svårt att beskriva och säga själv. Tänk om de inte tror på mig när jag berättar (Handu 2007: 15).

En ung kvinna återger sin frustration över att inte bli lyssnad till eller inte bli trodd när hon berättar om ett sexuellt övergrepp som hon utsatts för. Hennes upplevelser och känslor kan säkert kännas igen och delas av många unga kvinnor, men dolt i just hennes svåra situation är att hon är funktionshindrad och det är för detta som hon främst känner skam. Det kan relateras till hennes utsatta samhällssituation, som gör henne speciellt sårbar som brottsutsatt, men också till rådande attityder som är associerade till att vara kvinna och funktionshindrad. De senare är aspekter som ofta är förbisedda i diskussionerna omkring och förklaringarna till de brott och övergrepp som begås mot kvinnor med olika funktionsnedsättningar (Malmberg och Färm 2008; NCK 2013) och det är på detta som jag vill sätta fokus i denna artikel.

Trots tydliga indikationer på hög förekomst (se nedan) av våld mot kvinnor

med funktionshinder är detta en osynliggjord fråga både i feministisk våldsforskning och i de politiska diskussionerna kring sexualiserat våld. Jag menar att detta bör diskuteras inte bara utifrån en samhälleligt utsatt position, vilket är det vanliga för att förklara brott och övergrepp mot personer med funktionshinder¹, utan även utifrån de attityder, föreställningar och normer eller de representationer som är rådande i relation till funktionshinder. I artikeln vill jag diskutera hur dessa representationer är baserade på idéer om det av mig formulerade begreppet kroppsnormalitet (Malmberg 2009, 2013) och då med specifikt fokus på skärningspunkten: våld och funktionshinder, kön, kroppslighet och sexualitet. Vilken betydelse har funktionshinder för våldsutsattheten och vilka blir effekterna av de tillskrivna sociala och kulturella representationerna av att vara kvinna och funktionshindrad? Föreliggande artikel skall därför främst ses som ett inlägg i en teoretisk diskussion där begreppet kroppsnormalitet står i fokus i skärningspunkten feministisk våldsforskning och feministisk funktionshinderforskning.

Underlaget för min diskussion bygger på en forskningsstudie, som jag genomförde med Kerstin Färm, där fokus låg på att undersöka hur två centrala myndigheter, polismyndigheten och socialtjänsten, hanterar ärenden och bemöter personer med funktionshinder som är utsatta för eller misstänks vara utsatta för brott och övergrepp (Malmberg och Färm 2008). Studien byggde främst på intervjuer med såväl poliser och utredare som ansvariga inom handikappomsorgen i tre kommuner av olika

storlek i ett större län. Resultaten visade att det förelåg ett betydande behov av fördjupad kunskap, inte minst om brottsbilden och dess koppling till specifika funktionsnedsättningar och kön. Även bristen på dokumentation var påtaglig, vilket gör att det bland annat saknas statistiska underlag. Det blev vidare tydligt att det föreligger en tyst acceptans (Sobsey 1994) av detta våld på politisk nivå. Ett viktigt steg, som jag dock vill framhålla, är 2005 års reviderade sexualbrottslagstiftning. Denna tillkom för att ge ökat skydd åt speciellt utsatta grupper i samhället och omfattade även personer med funktionshinder (se Brottsbalken §6 rörande sexualbrott). Allvarliga fall av exempelvis sexuellt utnyttjande skall rubriceras som våldtäkt, det vill säga den högre graden av brottsrubricering. Detta är en viktig normmarkering från samhällets sida.

Vad som kom att fånga mitt intresse var att fördjupa en diskussion kring betydelsen av attityder i relation till funktionshinder med fokus på kropp, kön och sexualitet och hur dessa attityder är av explicit och implicit vikt för den utsatthet som präglar livsvillkoren för väldigt många personer med funktionshinder. Att detta är en central aspekt i diskussionerna kring att vara funktionshindrad och kvinna förstärktes genom de intervjuer som jag i olika sammanhang gjort med kvinnor med funktionshinder (se till exempel Malmberg 1996, 2002, 2008). Det är även ett tema som ofta diskuteras i studier inom feministisk funktionshinderforskning (se till exempel Garland Thomson 1996, 1997, 2007; Shildrick 1997, 2009), dock utan att

här kopplas till en våldsproblematik. Det ledde mig till att formulera begreppet kroppsnormativitet (Malmberg 2002) som en kritik mot en inte sällan oreflekterad position i diskussioner kring kroppar, kön och våld.

Begrepp och teoretisk utgångspunkt

Min våldsförståelse grundar sig på en bred definition av begreppet. FN fastställde i en deklaration antagen 1993 följande definition:

Varje handling av könsbaserat våld, som resulterar i eller som sannolikt resulterar i fysisk, sexuell eller psykologisk skada eller lidande för kvinnor. I våldet inkluderas hot till följd av sådana handlingar, tvång eller egenmäktigt frihetsberövande oavsett om detta sker i det offentliga eller det privata (min översättning) (FN 1993: artikel 1).²

I denna deklaration markerar FN även att kvinnor med funktionshinder har en ökad utsatthet för våld (se även Nixon 2009: 77-89). Beslutet understryker vidare att det råder en maktobalans mellan gärningsperson och brottsutsatt. Som jag nedan visar kan denna kopplas till den beroendeställning som funktionsnedsättningen genererar till olika stödpersoner. Detta beroende är nödvändigt för att få ett fungerande socialt, materiellt och kulturellt liv. Beroendet kan vara av såväl teknisk som mänsklig hjälp. Det kan handla om alltifrån praktiska göromål, såsom exempelvis att handla och laga mat, göra ärenden och städa, till att få hjälp med att tvätta och klä på sig, duscha och sköta intimhygien. Detta är former av beroende som alltså utnyttjas i våldsammanhang, främst i form av så kallat passivt våld.

Motiveringen till mitt val av en vidare definition av våld är för att markera att brottsutsattheten för kvinnor med funktionshinder visar på ett komplext mönster, där kvinnan vanligen är utsatt för en kombination av fler våldsuttryck än det fysiska och sexuella våldet. Även ekonomiskt, emotionellt, psykiskt och inte minst passivt våld med vilket avses underlåtenhet att ge stöd och hjälp, utgör delar av brottsmönstret. Den bredare våldsförståelsen gäller även sexualiserat våld och innefattar alltifrån våld i nära relationer och våldtäkt, till sexuella hot och trakasserier (Lundgren 2001).

Funktionsnedsättning och funktionshinder är begrepp som är under ständig metodologisk och teoretisk diskussion (Grönvik 2007). Det förra begreppet, som rekommenderas av Socialstyrelsen (2003) och som genom lagändring numera används i diskrimineringslagen (SFS 2008:567) avser vanligen nedsatt fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga och denna kan vara medfödd eller förvärvad exempelvis till följd av sjukdom eller skada. Fokus läggs således i hög grad på

biologiska eller kroppsliga faktorer, liksom på medicinska eller psykologiska förmågor eller diagnoser (för en intressant diskussion av diagnoser, se Johannisson 2009).

Begreppet funktionshinder används för att tydligare understryka att problemen

Att tillskrivas en funktionshindrad kropp är därmed detsamma som att bli bestämd, i negativ mening, som ett objekt i såväl biologiskt, materiellt, socialt som kulturellt hänseende.

ligger på samhällsnivå och inkluderar de sociala, kulturella och materiella processer som formar livssituationen för personer med olika funktionsnedsättningar. I denna text använder jag mig företrädesvis av funktionshinder då jag anser det viktigt att markera att problematiken är en kontextuell samhällsfråga till skillnad från begreppet funktionsnedsättning som mer betonar de individuella aspekterna och reducerar, enligt min mening, problematiken till kroppslig konstitution som i sin tur bygger på ett kroppsnormativt tänkande. Jag har vidare valt att inte fokusera på vissa specifika funktionsnedsättningar och hur brottsmönstret ser ut för dessa, annat än genom vissa exempel, då min avsikt är att hålla den teoretiska diskussionen på en mer generell nivå relaterat till funktionshinder.

Min teoretiska utgångspunkt baseras på att kroppsnormativitet eller en normativ kropps- och könsförståelse placerar kvinnor

med olika funktionsnedsättningar i en utsatt och marginaliserad samhällsposition. Med begreppet kroppsnormativitet vill jag synliggöra hur detta symboliserar en normerande syn på kropp, vilken ligger till grund för den åtskillnad som görs mellan den icke funktionshindrade kroppen (the able body) och den funktionshindrade kroppen (the disabled body). Underliggande är den klassiska modellen för kroppsförståelse som gör skillnad mellan det kroppsliga (body) och "själ" (mind) eller medvetande, där kropp kopplas till immanens och själ/medvetande till transcendens. Rosemarie Garland-Thomson benämner detta för "the ability/disability system" (Garland-Thomson 2004: 76f). Det är också detta system som ligger till grund för kroppsnormativitet. Det är till det senare ledet som de kroppar förs vilka placeras utanför, överskrider eller bryter mot gränserna för det normala. Det är enligt Alexa Schriempf (2001) att ha en kropp som aldrig passar. Att tillskrivas en funktionshindrad kropp är därmed detsamma som att bli bestämd, i negativ mening, som ett objekt i såväl biologiskt, materiellt, socialt som kulturellt hänseende. Det kroppsnormativa perspektivet vidmakthåller därmed, som jag ser det, en förtryckande positionering av att vara funktionshindrad.

Konstitutivt finns i begreppet kroppsnormativitet såväl makt- som könsdimensioner. Makten drar den gräns mot det accepterade som avskiljer det avvikande i en hierarkisk heterosexuell könsordning, där manlig transcendens (själ/medvetande) tillskrivs en suverän subjektstatus utifrån idén om en hel och intakt kroppslighet,

medan den kvinnligt könade kroppen anses intakt eller läckande (Longhurst 2001) och reduceras till objektstatus och immanens. Denna gräns är dock inte tydligt definierad utan flyter, förändras och omdefinieras utifrån kroppsnormativa villkor. Detta skapar en instabilitet och en ambivalens, som förstärker sårbarheten hos de kategorier, och de är i realiteten många, som faller utanför gränsen för det ”normala” och som definieras som kroppslig Andrahet (Käll och Björk 2010). Garland Thomson använder för detta annarskap termen *the corporeal otherness*, det vill säga vad som, enligt henne, klassificeras som ”matter out of place” (Garland Thomson 1997b: 33f).

Artikels uppbygg

Jag inleder med att visa hur brott och övergrepp mot funktionshindrade kvinnor konfigureras empiriskt med fokus på vad som är specifikt för brottsbilden. I det mönster som brottsbilden synliggör är det tydligt att våldet medvetet riktas mot funktionshindret. Därefter belyser jag den utsatta samhällsposition och det beroende, som är en konsekvens av att vara funktionshindrad, och hur detta kan relateras till kroppsnormativitet. Utsattheten och beroendet kan även få rättsliga konsekvenser, vilket jag i det följande stycket lyfter fram, och det innebär att även ur rättssäkerhetssynpunkt kan en person med funktionshinder vara utsatt genom att själva funktionshindret gör personen icke-trovärdig. Bärande för min diskussion är de representationer som jag menar utmärker både utsattheten och beroendet liksom de attribut, vilka är associerade med att vara kvinna och funktionshindrad. I den avslutande delen fokuserar jag på hur dessa representationer bär på normer kring kön och sexualiteter och vilka konsekvenser dessa får i en våldskontext.

Ett komplexare våldsmönster

Det våld som kommer att beskrivas i artikeln har många överensstämmelser med de former av våld som kvinnor utan funktionshinder är utsatta för. En förenande faktor är att våldet, med min utgångspunkt, är ett könsrelaterat strukturellt samhällsproblem. Vad som på ett avgörande plan däremot särskiljer dem är att i det våld som kvinnor med funktionshinder utsätts för, står själva funktionshindret i fokus både rent konkret och även i en symbolisk överförd betydelse – att vara kvinna med funktionshinder. Det är mot funktionshindret som våldsuttrycken, både indirekt och direkt, riktas och förklaras eller snarare bortförklaras. Det är på denna problematik, som jag kommer att lägga tyngdpunkten. Min avsikt är inte att ställa dessa två kategorier eller grupper mot varandra. Det vore att förminska allvaret i problematiken och reducera det till enbart en kvinnorelaterad fråga.

Att vara funktionshindrad innebär att vara i en ökad riskzon att utsättas för brott och övergrepp. Internationella studier har exempelvis visat att kvinnor med funktionshinder

är mellan två och tio gånger mer utsatta för sexualiserat våld än kvinnor utan funktionshinder (Sobsey 1995, 2000; Williams 1995; McCarthy 2000; Morton 2000; Thiara 2012). Även om det finns anmärkningsvärt få svenska och nordiska forskningsstudier på området (se Malmberg och Färm 2008: 34-50; NCK 2013: 11-50), finns det ingen anledning att betvivla att situationen markant skulle skilja sig åt vad gäller svenska förhållanden. Utifrån olika praktikerbaserade undersökningar går det att finna stöd för detta påstående (BRÅ 2007). Återkommande i olika levnadsnivåundersökningar, som genomförs av bland andra Statistiska Centralbyrån, framhålls också att våld mot personer med funktionshinder är ett ökande problem i samhället. I en rikstäckande enkätundersökning om mäns våld mot kvinnor med funktionsnedsättning (Handu 2007), vilken genomfördes med *Slagen Dam* som förebild (Lundgren 2001) och som besvarades av 1063 kvinnor, framkom att fler än en tredjedel hade upplevt sexuella och fysiska former av hot, trakasserier och våld vid ett eller vid flera tillfällen under sin livstid. Lika många kvinnor med funktionshinder uppgav att de redan i tidiga år utsatts för våld och sexuella hot. Flera framhöll att de ofta fått fysiska skador till följd av våldet. Även Synskadades Riksförbund (2007) och Forum – Kvinnor och handikapp har i sina undersökningar visat på en liknande bild (Finndahl 2001). Speciellt sårbara kategorier är kvinnor med psykiska funktionshinder, vilka inte sällan hamnar i gränslandet mellan missbruksvård, psykiatri och handikappomsorg (Bengtsson-Tops 2004),³ liksom kvinnor med intellektuella eller kommunikativa

funktionshinder, vilka kan ha svårigheter att förmedla vad de är utsatta för (Malmberg 2013). Ett allvarligt problem är att våld i samkönade relationer, där en eller båda parter har ett funktionshinder, överhuvudtaget inte finns belyst inom vare sig feministisk våldsforskning eller funktionshinderforskning kring våld.

Vad utmärker då brottsmönstret när våldet är riktat mot kvinnor med funktionshinder? Internationell forskning inom fältet funktionshinder framhåller att utmärkande för det sexuella våldet är att det sker i en kombination med andra brottstyper, antingen parallellt eller, enligt Jennifer Nixon, som ett kontinuum över tid, inte sällan med början i tidiga år (Nixon 2009: 78). Detta stöds också av de ovan refererade svenska undersökningarna. Förutom fysiska, psykiska, och emotionella brott liksom passivt våld (som jag ger exempel på nedan), kan det även röra sig om ekonomiska brott. Ekonomiska brott kan handla om att anhöriga, personal, boendestödjare eller förtroendepersoner använder den funktionshindrades pengar för att köpa alltifrån mat till kapitalvaror för egen räkning, till att ett arv inte fördelas på ett rättvist sätt. En partner kan också helt ta kontrollen över kvinnans ekonomi, inte sällan med hänvisning till att hon inte själv kan eller snarare inte är kapabel att göra det på grund av funktionshindret. Detta skall relateras till en många gånger redan utsatt ekonomisk livssituation. En konsekvens är att detta allvarligt kan försvåra möjligheter att bryta sig ur en våldsrelation, ett problem som jag menar förstärks av att som funktionshindrad kan du vara i behov av ett särskilt boende.

Det sexualiserade våldet omfattar allt ifrån anal, oral och vaginal våldtäkt, grov kvinnofridskränkning till sexuella trakasserier eller nätbaserat sexuellt utnyttjande med en eller flera gärningspersoner. I en undersökning av Jari Kuosmanen och Mikaela Starke (2011) framkommer att kvinnor, och även män, med intellektuella funktionshinder förekommer i pornografiska och prostitutionssammanhang. Här, liksom i nätbaserat sexuellt våld, finns sannolikt ett oerhört stort mörkertal.⁴ Av de undersökningar som gjorts av bland andra Handu (2007) och Synskadades Riksförbund (2007) uppgav närmare hälften av de tillfrågade kvinnorna att en eller flera män, som de *inte* hade en relation med, utan samtycke hade kysst, tafsat eller tagit på dem. Ungefär tio procent uppgav att de blivit våldtagna eller tvingats till sexuellt umgänge, inte sällan under hot eller genom fysiskt våld. I undersökningen *Våga Se* (Finndahl 2001) finns otaliga exempel på sexualiserat våld alltifrån den utvecklingsstörda tonårsflickan som ofredades sexuellt av skolbusschauffören, eller flickan som utnyttjades sexuellt av sin styvfar till den äldre kvinnan med multifunktionshinder som trakasserades och misshandlades av sin make både offentligt och privat. Han motiverade det med att hon ”inte var en fullvärdig kvinna längre, utan [...] bara till besvär” (Finndahl 2001: 36).

Andra vanliga former av våld är olaga hot, psykiskt och emotionellt våld i form av nedsättande tillmälen, förolämpningar eller annan kränkande behandling, exempelvis att bli spottad i ansiktet under hånfulla tillmälen (Finndahl 2001; Malmberg och Färm 2008). Även i dessa våldsuttryck, som ofta förenas med fysiskt och sexuellt våld, är funktionshindret i fokus genom att gärningspersonen medvetet markerar och utnyttjar beroendet och hjälplösheten genom så kallat passivt våld, vilket skiljer våldsmönstret från de fall där den brottsutsatta inte har ett funktionshinder. Det kan ta sig uttryck i att om kvinnan är icke-hörande låter gärningspersonen bli att använda teckenspråket och ställer henne därmed utanför gemenskapen. Det kan även röra sig om att med flit försumma att laga eller handla mat, vägra att hämta eller ge medicin, gömma eller flytta undan saker. I undersökningen *Våga se* berättar en kvinna, som är svårt rörelsehindrad, och starkt beroende av makens hjälp, om hur hennes make tillgriper passivt våld.

I badrummet har hon en lift för att sköta hygien. Hennes man kunde i ilska bestraffa henne genom att gå hemifrån och lämna henne hängande i liften under både en och två timmar. Han har också sett till att flytta telefonen utom räckhåll för henne (Finndahl 2001: 28).

Hon är långt ifrån ensam om denna erfarenhet. Den kombineras för många kvinnor inte sällan med sparkar och slag under det att glåporden haglar. Dessa alluderar nästan uteslutande på hur funktionshindret gör kvinnan till en icke

fullvärdig kvinna eller partner, ofta med anspelning på nedsättande attribut.

En annan faktor som karaktäriserar våldsmönstret, är ett bredare spektra av gärningspersoner, vilket också framkom i vår studie. Erfarenheter från kvinnor med funktionshinder visar att våldet inte avgränsas till en partner eller anhörig utan kan utövas av andra personer som de står i ett beroendeförhållande till (Saxton 2001) och för vilka de bör kunna känna förtroende. Det kan röra sig om vårdpersonal, god man eller färdtjänstchaufför, liksom även skol- och arbetskamrater. Ett likaledes vanligt förhållande är att våldet inte är avgränsat till den privata sfären utan även sker i publika miljöer såsom dagligverksamhet, arbetsplatser eller skolan. Det gäller även boendemiljön som ofta utgörs av så kallade gruppboendestäder. Våldets arenor är således lokaliserade till fler miljöer och inte sällan miljöer där den funktionshindrade borde kunna vara skyddad från våld. Det har föranlett en intressant diskussion bland i synnerhet anglosaxiska forskare i syfte att omdefiniera innebörden av begreppet *domestic violence* (Nixon 2009: 78f). Även om detta begrepp inte används inom svensk våldsforskning, utan i stället *våld i nära relationer*, definieras detta våld som att det främst äger rum i privat miljö och av en partner som den brottsutsatta har en relation till (för en kritisk diskussion, se Westerstrand 2010). Detta gäller dock inte för kvinnor med olika funktionsnedsättningar, där alltså våldet även sker utanför hemmet eller boendemiljön och av exempelvis vårdgivare (Saxton 2001).

Vad som är tydligt är att gärnings-

personerna medvetet utnyttjar både det beroende och den utsatthet som det innebär att vara funktionshindrad med små möjligheter att freda sig. När våldet tar sig uttryck i fysisk form riktas slagen medvetet mot den del av kroppen som är funktionshindrad och förvärrar den smärta som funktionshindret redan i sig kan innebära. Gärningspersonen är klar över att funktionsnedsättningen är en sårbar punkt för den brottsutsatta och gör medvetet rörelser eller handlingar som ökar smärtan. Kvinnan kan bli sparkad i magen eller kastad på golvet och trampad på. Om den uppkomna skadan innebär att kvinnan behöver söka sjukvård, förklaras ofta att denna är en följd av själva funktionsnedsättningen till exempel att den synskadade snubblat på eller gått emot något i hemmet fast det i själva verket är gärningspersonen som flyttat på saker. Är hon rullstolsburen kan gärningspersonen knuffa kvinnan ner för en trappa och hävda att det var en olyckshändelse (Radford 2006; Thiara 2011). Implicit läggs därmed skulden för skadan på kvinnan, som inte ansetts ha varit akt-sam trots sin funktionsnedsättning, trots att det enligt min mening är gärningspersonen som medvetet utnyttjat att kvinnan är funktionshindrad.

Gärningspersonernas tillvägagångssätt är oräkneliga och alltså uppenbart riktade mot den utsatthet och det beroende som funktionshindret innebär. Jag menar att det är en tydlig fråga om makt, att använda och att förnedra funktionsnedsättningen och i en förlängning henne själv i syfte att kontrollera och förminska kvinnan. Det är den könade funktionshindrade eller den icke

kroppsnormativa kroppen, som utnyttjas i en medveten våldshandling.

Utsatt livssituation och beroende

Det är på grund av sin kropp som personer med olika funktionsnedsättningar positioneras i samhället genom att den, enligt min mening, inte överensstämmer med rådande kroppsnormativa ideal eftersom kroppen i något avseende fysiskt och/eller mentalt ses som avvikande. Den är också för många en kropp som på grund av funktionsnedsättningen är svår att behärska och kontrollera. Susan Wendell menar att inte kunna kontrollera sin kropp på ett symboliskt plan är en av de mer maktrelaterade betydelseerna av att vara funktionshindrad (1996). Jag menar att det därför är viktigt att sätta de olika formerna av brott och övergrepp i relation till den utsatta livssituation och de begränsningar, främst i form av beroende, som olika funktionsnedsättningar kan innebära.

På ett generellt plan har personer med olika funktionsnedsättningar, trots politiska intentioner, en marginaliserad position i samhället. Att ha en funktionshindrad kropp innebär därmed att möjligheterna till en god levnadsstandard försvåras. Forskning och en rad praktikerbaserade undersökningar har tydligt visat att livsvillkoren genomgående är sämre både ifråga om ekonomi, utbildning och social tillgänglighet. På arbetsmarknaden återfinns personer med olika funktionshinder vanligen i låglöne- och lågstatusarbeten (Handisam 2013). En konsekvens är att många saknar sociala nätverk som kan vara betydelsefulla, inte minst i våldssituationer. Den ekonomiska

och sociala utsattheten är konkreta samhällsproblem, vilken för många innebär en livssituation som präglas av marginalisering och diskriminering. Handu (2005) har i sina levnadsnivåundersökningar tydligt visat att detta för många betyder ett liv i ensamhet och isolering och då ofta i förening med bristande inflytande och maktlöshet. Forskning har visat att dessa faktorer medför ökade risker att utsättas för olika former av brott och övergrepp (Hendey och Pascall 1998).

En viktig aspekt av den samhälleliga utsattheten är det beroende som flertalet funktionshinder vanligen genererar. Som funktionshindrad blir man förvisso van vid att beröras av andra och att alltid behöva hjälp, även med de kroppsliga funktioner som i vår tid ännu har viss aura av tabu associerade till sig. Det kan handla om att behöva en utomstående hjälpande hand för att kunna ha sex eller att få hjälp med att byta sin mensbinda eller tampong. Cheryl Wade är mycket explicit i sin realistiska beskrivning av situationen:

För att vara rakt på sak [...] vi måste få hjälp att få våra stjärtar tvättade och torkade efter att vi bajsat och kissat (Wade i Siebers 2001: 747, min översättning).

Det betyder att andra personer, alltifrån anhöriga till personal, vilka inte alltid är kända för den funktionshindrade, ständigt måste beröra hennes kropp, även de delar som vanligen betraktas som mer privata. Det betyder att den kroppsliga integritetsgränsen ständigt överskrids. Men den

nödvändiga fysiska närheten till andra personer kan även leda till problem med att hantera maktbalansen mellan vårdgivarens dubbla roll att å ena sidan upprätthålla en professionell relation, och å andra sidan kunna visa förtroende och empati (Sobsey 1994: 401). Inte minst det kroppsliga intima beroendet genererar viktiga frågor kring gränser och hur dessa respekteras, vilket är av central betydelse i en våldskontext. Det är exempelvis svårt att göra en polisanmälan mot den person som den brottsutsatta står i en beroendeställning till, i synnerhet om denna är en anhörig.

Frågan om integritetsgräns rör inte enbart det kroppsliga utan har även en rumslig dimension. Omvårdnaden sker, oavsett former och omfattning, mestadels i boendemiljön som kan vara det egna boendet, hemma hos föräldrar och kanske syskon eller en gruppbostad. Detta medför att det offentliga, som är vårdgivarens arbetsplats, skär över integritetsgränsen för vad som är den funktionshinderades privata område. I en övergreppssituation våldförs inte bara kvinnan utan även hennes personliga rumsliga sfär. En konsekvens kan bli att för den brottsutsatta kan beroendeställningen göra det betydligt svårare att markera ett nej, men alltså även att göra en anmälan. Gärningspersonen, vare sig denne är anhörig eller vårdpersonal, utnyttjar nämligen inte sällan beroendesituationen genom att utöva hot och utpressning (Finn-dahl 2001; Handu 2007; Nixon 2009). Om kvinnan vill göra en anmälan hotas hon med att kontakten bryts eller att hon ska bli lämnad utan hjälp eller vård. Hon kan även avkrävas ett tystnadslofte – att inte

anmäla eller berätta om vad hon är utsatt för. Det förekommer även att hon konkret hindras från eller förbjuds att ta kontakt med familjemedlemmar, vänner eller olika myndigheter för att berätta vad som hänt.

Enligt Anne Finger (1990), feministisk funktionshinderforskare, har till det livsnödvändiga beroendet kommit att attribueras ett slags skambeläggande både för att funktionsnedsättningen kräver ett beroende som i sin tur leder till våld och för att detta beroende gör kvinnan bunden till gärningspersonen, som hon är klar över att hon borde lämna. I likhet med den unga kvinnan i artikelns inledande citat känner den brottsutsatta skam för att hon är funktionshindrad. Ty att vara beroende är inte förenligt med liberala idéer om den fria och självständiga, underförstått, kroppsnormativa individen. Gränsen mellan ett positivt och ett negativt beroende är sannolikt svårdefinierad, men ett beroende får inte, som jag ser det, vara en nödvändig förutsättning för att överhuvudtaget hantera den dagliga tillvaron. Det handlar inte om ett temporärt beroende, som vid exempelvis en övergående skada eller sjukdom. För en person med funktionshinder är det ett tillstånd av ett konstant behov av hjälp. Vad som för en person med funktionshinder är helt självklart, det vill säga att inte klara sig på egen hand utan teknisk och/eller mänsklig assistans, görs därmed till något onaturligt. Det som definieras som ett negativt beroende tycks, enligt Harlan Hahn (1988), locka fram en existentiell och estetisk ångest hos icke funktionshinderade, nämligen att själv drabbas eller ”smittas” (Corrin 1999) av en

funktionsoduglig kropp och därmed bli beroende av andra. En konsekvens av detta blir att du som individ görs till det Andra och ställs utanför normen.

Beroendet betyder i flera avseenden att den brottsutsatta alltid är i en underordnad maktposition, vilken medvetet används som en maktstrategi av gärningspersonen för att begå en brottslig handling. Genom olika former av isolering utnyttjar och kränker gärningspersonen funktionsnedsättningen i våldssyfte (Radford 2006). Jag menar att för den enskilde kan beroendet därmed försvåra att både ges och ha auktoritet i det att fokus flyttas från våldkontexten till själva funktionsnedsättningen, som görs till orsak till våldshandlingen. Beroendet, som är till för att öka tryggheten och ge skydd, kan således utgöra själva hotet och förstärka utsattheten för brott och övergrepp.

Andra normer – en fråga om rättsäkerhet

Den utsatta livssituationen, som förstärks av det nödvändiga beroendet, skyddar som framgått inte utan utgör tvärtom en ökad risk för att utsättas för brott och övergrepp. Jag menar att ett hinder för att se detta förhållande delvis kan relateras till att det finns föreställningar om att utsattheten tros skydda personer med olika funktionsnedsättningar från att utsättas för brottsliga handlingar, i synnerhet från sexuella brott eller övergrepp (Handu 2007; Carlsson 2007/08). En annan liknande föreställning kan formuleras som att ingen vill förgripa sig mot någon som genom sitt funktionshinder är sårbar och utsatt. Jag kallar den för en slags ”tycka-synd-om” mentalitet. I

synnerhet tros detta ”beskyddande” synsätt gälla personer som antingen anförtröts vården av en funktionshindrad eller har någon form av förtroendeposition i samhället såsom god man eller färdtjänstchaufför. Genom sina sociala positioner förutsätts de vara ett skydd för den funktionshindrade att inte utsättas för olika former av våld. Samtidigt är det alltså dessa personer som vanligen är gärningspersonen.

Det finns också föreställningar att personer med intellektuella, kommunikativa och/eller psykiska funktionshinder saknar förmåga att uppleva en brottslig handling vare sig fysiskt eller känslomässigt. Funktionshindrade med exempelvis en utvecklingsstörning förväntas inte alltid kunna skilja på verklighet och fantasi. I likhet med den så kallad ”tycka-synd-om” inställningen har föreställningar av dessa slag inneburit att kvinnor med sådana funktionsnedsättningar, som anmält att de utsatts för ett sexuellt övergrepp, inte har blivit trodda (jämför artikelns inledande citat). Det innebär att förminska inte bara allvaret i en brottsituation utan även människovärdet hos en brottsutsatt individ.

Sociologen Astrid Kubis (2001) har visat att det finns ett slags ”rättsfria zoner”, med vilket hon avser sociala arenor där gängse rättsregler är satta ur funktion, med följden att olika övergrepp ses som mer eller mindre tillåtna. Andra normer och andra människovärden gäller om man är funktionshindrad. Detta framhålls även i flera internationella studier, där det framkommer att det finns en ökad tolerans mot att brott och övergrepp får begås mot personer med funktionshinder (se Cambridge 1993),

vilket även kan få konsekvenser i rättsliga sammanhang. Olika studier har visat att det finns en annan värdeskala när personer med funktionshinder utsätts för brott och övergrepp. Ett uttryck för detta är tendensen att ”avkriminalisera” övergrepp genom att använda sig av mildare brottskoder. En våldtäkt kan rubriceras som ett sexuellt övergrepp, uppenbara våldssituationer blir till syskonbråk och en regelrätt stöld eller förskingring beskrivs som att ”pengar försvunnit”, om de ens uppmärksammas. Följden blir en form av reducering av straffvärdet, som kan medföra en degradering av den kränkning som den enskilda utsatts för. Att beskriva vad som inträffat enligt en förmildrande straffskala innebär både ett ”hot” mot den enskildes rättstrygghet och att förminska eller bortse från allvaret i den brottsliga handlingen. Genom att därför uppgradera brottsrubriceringen vid sexualbrott (se ovan) markerar samhället allvaret i att våldsutsätta personer med funktionsnedsättning.

Sårbarheten i en våldskontext för kvinnor med funktionshinder, kan även få andra rättsliga konsekvenser. Genom att brottsutredningar vilar på antaganden om att en brottsutsatt skall kunna både minnas väl och redogöra mer eller mindre detaljerat för vad som hänt för att kunna styrka brott och bevisa uppsåt (Malmberg och Färm 2008), kan det ofta uppstå problem. En utredare formulerade problematiken med följande ord:

[N]är man haft förhör med en person med funktionshinder så har det många gånger varit svårt att få fram detaljer som gör att åklagaren eller domstolen [...] kan styrka brott. För det är ju så att helst ska man minnas exakt och veta till hundra procent vad som har hänt och vem som har gjort vad, var, och vad de har haft på sig och [...] tänker man då att det är en människa med funktionshinder, som har svårt att uppfatta saker och så, då... (Malmberg och Färm 2008: 81).

Olika undersökningar har visat att kognitiva begränsningar och kommunikations-svårigheter kan innebära svårigheter att förstå eller uppfatta när en handling utgör en kränkning av den egna integriteten. Detta kan medföra bristande förmåga att skydda sig själv och sin egendom, men även att förstå att en handling kan vara straffbar. Problematiken kan också för den brottsutsatta handla om att kunna förmedla vad hon har blivit utsatt för (Carlsson 2007/08; Thiara 2012). Vid en intellektuell funktionsnedsättning har det visat sig vara betydligt svårare för den brottsutsatta att överhuvudtaget våga berätta vad som inträffat. En annan faktor av betydelse är att det finns en tendens att den brottsutsatta tar på sig ansvaret för händelsen för att exempelvis skydda gärningspersonen. Hos många finns en inarbetad auktoritetsrespekt som kan ta sig uttryck i att man vill vara alla till

lags. Det kan få till följd att den brottsutsatta ändrar sin berättelse efter den som ställer frågorna. Ett annat problem kan vara svårigheter att dra gränser och säga nej, liksom att i en övergreppssituation reagera med tystnad. Faktorer som dessa kan av exempelvis utredare i en brottsutredning felaktigt misstolkas som att den brottsutsatta ”gått med på” övergreppet eller funnit sig i vad som skett i en övergreppssituation. Ansvar för övergreppet förs då över från gärningspersonen till den brottsutsatta, vilket är ett allvarligt rättsövergrepp.

Hur en brottsutsatt reagerar vid en våldssituation kan även skilja sig åt beroende på arten och graden av funktionsnedsättningen. Detta kan ha betydelse för den rättsliga processen. En fysisk funktionsnedsättning kan exempelvis innebära att den brottsutsatta har möjlighet att ge en detaljerad redogörelse för vad som hänt, men har samtidigt haft begränsad eller ingen möjlighet alls att komma ifrån en våldssituation eller att bjuda fysiskt motstånd mot gärningspersonen. En rullstolsburen kvinna, som jag intervjuat, och som utsattes för en synnerligen svår främlingsvåldtäkt, fick av en utredare frågan varför hon inte försökt fly (Malmberg 2013: 205). Om den brottsutsatta har en intellektuell eller en kommunikativ funktionsnedsättning kan den innebära en begränsad förmåga att förstå, ge uttryck för och förmedla vad som hänt. Funktionsnedsättningen gör att den brottsutsatta inte kan lämna de uppgifter som krävs. För somliga kan det även vid förhör vara ett stort problem att uppfatta flera led i en fråga. Vissa kognitiva funktionsnedsättningar kan innebära svåra problem vad gäller tidsuppfattningen, vilket många gånger är synnerligen centralt i en utredning. Det kan vara vanskligt att minnas i både ett kort och långt tidsperspektiv.

Exemplen kan mångfaldigas. Vad jag vill belysa är att brist på kunskap om och respekt för olika funktionsnedsättningars uttryck och begränsningar, kan leda till att målsägare med funktionshinder inte uppfattas som trovärdiga, särskilt som den betydelse som en specifik funktionsnedsättning kan ha för ansvarsfrågan, inte beaktas med självklarhet. En följd kan bli, som professor Ruth Luckasson (1994) visat, att på grund av deras funktionshinder kan människors intressen kränkas men även att de kan nekas rättslig prövning.

Representationer av kön och sexualitet

Jag har ovan visat att en dominerande, men förbisedd, aspekt av utsattheten för våld vilar på idéer om kroppsnormativitet, vilka även återspeglas i den marginaliserade samhällspositionen. I detta avsnitt vill jag flytta fokus till hur denna kroppsnorm också är könad och sexualiserad, och vad detta innebär i en brottskontext.

Sociala och kulturella representationer kring funktionshinder utmärks vanligen av attribut som bär en prägel av stereotypa och könsbestämmande associationer. Här finns, enligt min mening, tydliga likheter med mer eller mindre pejorativa

attribut, som tillskrivs även andra kategorier av människor vilka etiketterats som ”de andra”. En funktionshindrad kvinna ses exempelvis som svag, passiv och hjälplös, eller motsatsen aggressiv och krävande, ja till och med dum och ful (Malmberg 1996). Iris Marion Young (1990: 142) har visat hur socialt ”abjected groups” konstrueras som just fula vilket leder till känslor av aversion gentemot dessa grupper. Representationerna är tvivelsutan stereotyper men de är samtidigt effektiva maktmedel genom att de för många kvinnor internaliseras i deras identitet som kvinna och funktionshindrad vare sig man avfärdar dem, bjuder motstånd mot dem eller anammar dem. De förstärker bilden av att som kvinna och funktionshindrad vara värdelös och kan ingjuta en låg självkänsla och maktlöshet, vilket utnyttjas i våldsammanhang, som framgår av exemplen ovan.

Att vara och leva i och med en kropp, som inte är förenlig med rådande västerländska kroppsnormativa ideal, innebär för många kvinnor med någon form av funktionsnedsättning att de objektifieras och osynliggörs i samhället. De tillskrivs en status av abjektskap (Kristeva 1982), att vara vare sig subjekt eller objekt, och de fråntas könstillhörighet. Att vara funktionshindrad är således att tillskrivas en kropp, som bedömd efter kroppsnormativa mått, anses vara a-normal. Den görs till problemet. Funktionsnedsättningen sätts i förgrunden och görs till objekt och den objektifierade kroppen transponeras till individen, eller, uttryckt på ett annat sätt, funktionsnedsättningen överordnas kön och underminerar dess betydelse genom

att göras till objekt. Man blir sin funktionsnedsättning eller diagnos, sin polio, sin utvecklingsstörning eller sitt rörelsehinder. Som funktionshindrad kvinna fråntas man därmed ett värde både som människa och som kön; man avkläds sin mänsklighet.

Från ett kroppsnormativt perspektiv ses funktionsnedsättningen, menar jag, som ett konstant läckage som hotar, avslöjar och överskrider den intakta och rena kroppen. Det är en kropp som ständigt bryter mot ordningen. En sådan kropp kan per definition aldrig bli kroppsnormativ och därmed kan inte heller en kvinna med en funktionsnedsättning bli eller vara ”kvinna”. Hon är per definition inte attraktiv, i begreppets breda innebörd, en stereotyp som jag visat utnyttjas av gärningspersonen för att motivera sin våldshandling. Det får till följd att i köns kategorin ”kvinna” exkluderas, oavsett funktionsnedsättningens uttryck eller form, kvinnor med funktionshinder och möjligheten till att ses som subjekt (Malmberg 2013) och därmed som en kompetent och självständig individ.

Andraheten ges därmed en ytterligare underordnad och marginaliserad könsposition om man är kvinna och funktionshindrad. Andraheten innebär att i en heterosexuell könsmaktsordning tillskrivs en funktionshindrad kvinna ett tredje kön underställt både det kvinnliga och det manliga könet (jämför rullstolen som en homogeniserande symbol för att vara funktionshindrad). Garland Thomson (1997a) talar om den funktionsnedsatta kvinnan som en produkt av en begreppsmässig triangulering. Hon menar att som funktionshindrad är en kvinna inte bara

definierad som den binära, underförstått underordnade, motpolen till det manliga könet utan hon utgör samtidigt antitesen till den normativa konfigurationen av att vara kvinna. En kvinna med en funktionshindrad kropp intar därmed vad hon betecknar som en *intragenderposition* (1997a: 288).

Utifrån den kroppsnormativa mallen försätts man som funktionshindrad i en vare-sig-eller position och reduceras till ett *det*, en rullstol, en autism det vill säga till själva funktionsnedsättningen eller hjälpmedlet. Ett förhållande som av gärningspersoner utnyttjas för att motivera och legitimera olika våldshandlingar. Genom att göra i synnerhet kvinnor med funktionshinder till ”könlösa” objekt konstrueras av gärningspersonen en falsk ”logik”: att det inte är en person, en kvinna, som man förgriper sig på, utan ett objekt utan kön.

Ett område, där kvinnor med olika funktionshinder är speciellt utsatta och sårbara, är *sexualitet*. Kvinnor med funktionshinder är associerade med föreställningar att de per definition antingen är asexuella eller översexuella; föreställningar som kan ses i analogi med objekt- och abjektskapet. Att vara funktionshindrad är att per definition tillskrivas avvikande former av sexualitet enligt ett kroppsnormativt synsätt. Enligt Sumi Colligan (2004) är det som om sexualitet är reserverat för heterosexuella, symmetriska och könsspecifika kroppar. Anne Finger (1990) menar att sexualitet är källan till den svåraste smärtan för kvinnor med funktionshinder.

Ifråga om de två formerna av tillskriven

sexualitet förefaller det som om arten av funktionsnedsättningen spelar viss roll: asexualitet associeras oftare med en fysisk funktionsnedsättning, medan över- eller hypersexualitet mer knyts till kvinnor med

Kvinnor med funktionshinder är associerade med föreställningar att de per definition antingen är asexuella eller översexuella.

ett kognitivt eller psykiskt funktionshinder. Gränserna är dock vanligen flytande. Att stämplas som översexuell innebär att tillskrivas en form av promiskuös eller ohämmad och okontrollerad sexualitet (jämför Engwall 2000), medan dess motsats, asexuell, innebär att förnekas sin sexualitet i bemärkelsen att tillskrivas en oförmåga att känna sexuell lust och begär, underförstått att man vare sig vill eller kan ha en sexuell relation med någon. Harlan Hahn beskriver detta som att kvinnor med funktionshinder ses som asexuellt objektifierade (Hahn i Garland Thomson 1997b: 25). Föreställningarna om asexualitet och översexualitet förstärker, i kombination med objektifieringen en infantil syn på att vara kvinna och funktionshindrad. Detta i sin tur innebär att som kvinna fråntas rätten till ett vuxenliv, liksom behovet av sociosexuella relationer och du blir inte sedd som en självklar partner, oavsett din sexuella positionering.

I en våldskontext kan denna asexuellt objektifierande syn leda till att

gärningspersonen kan motivera att den brottsliga handlingen inte kan ses som brottslig utan tvärtom som en välgärning – ”ingen vill ändå ha dig därför gör jag dig en tjänst”. Ravi Thiara (2011, 2012) har i

**Gärningspersonen blir i stället
en slags omvårdnadshjälte och
den brottsutsatta känner skam
och en press att stå ut med
våldet.**

sina undersökningar visat att den asexuella synen lett till att våldsutsatta kvinnor med funktionshinder själva uppfattat att de inte förtjänar en intim relation, vilket även framkommer i undersökningen *Våga Se* (Finndahl 2001). Gärningspersonen blir i stället en slags omvårdnadshjälte (”caring hero”) (Thiara 2011: 764) och den brottsutsatta känner skam och en press att stå ut med våldet eftersom hon skall vara tacksam att någon överhuvudtaget vill ta hand om henne. Underförstått, som funktionshindrad kvinna blir du inte sedd vare sig som hustru, älskarinna eller moder. Du är en icke-kvinna och våldet blir ditt fel och ditt ansvar.

Jag vill även lyfta fram en annan allvarlig konsekvens i synen på sexualitet, nämligen att det inte har ansetts nödvändigt att ge undervisning i frågor som rör kropp och sexualitet, en attityd som först under senare tid har förändrats genom att unga kvinnor, och män, med funktionshinder, alltmer rör sig ute i det offentliga rummet (Löfgren-Månsson 2012). Detta synsätt har inneburit att många än idag kan sakna

ord för till exempel könsorganen eller ha kunskap om vad ett sexuellt samliv innebär. Att inte få kunskap kan leda till att individen fräntas förmågan att förstå var gränsen går när det gäller den egna integriteten och för vad som kan anses vara exempelvis tillåten eller en inte önskvärd beröring. Detta skall också relateras till att beroendet kan innebära ett konstant överskridande av en kroppslig, privat integritetsgräns. Vilka är de sexuella uttryck, som de facto klassificeras som brottsliga, och som inte skall accepteras? Inte minst är detta, som jag visat ovan, en viktig aspekt i samband med brottsutredningar. Saknar den brottsutsatta kvinnan ord för var, och hur, hon utsatts på kroppen, kan det innebära problem till exempel i samband med en brottsutredning, där det vanligen behövs relativt detaljerade uppgifter för att en anmälan skall kunna gå vidare i en rättsprocess.

Det är en självklar rätt att som funktionshindrad och kvinna ha och välja en könsidentitet och att på egna villkor ge uttryck för sin sexualitet, liksom att ses som subjekt. Denna rätt vänds dock i en våldskontext emot en kvinna med funktionshinder: bejakar hon sin sexualitet har hon säkert också gått med på sexualiteten i övergreppssituationen (jämför föreställningen om översexualitet) eller så anses övergreppet inte spela någon roll då hon inte tros ha förmågan att uppfatta handlingen som ett övergrepp eller att hon som tillskriven asexuell saknar förmåga att uppleva en sexuell handling. Det är därför viktigt att synliggöra och beakta betydelsen av olika representationer, i synnerhet

som dessa har en tendens att bli självuppfyllande och påverka bemötande av och uppfattningen om att vara funktionshindrad.

Den dubbla blicken

Det våld som kvinnor med olika funktionsnedsättningar utsätts för har, som påpekats, flera gemensamma drag med våldssituationer för kvinnor utan funktionshinder. Det gäller även för de representationer kring kön, kropp och sexualitet, som är centrala i sammanhanget. Kvinnor generellt möter olika former av sexism, där makt och kontroll är bärande incitament, medan kvinnor med olika funktionsnedsättningar dessutom måste hantera det rådande förtrycket i form av disablism, det vill säga att bli diskriminerad som funktionshindrad. Samtidigt finns det viktiga skillnader i jämförelse med heterosexuellt våld såsom ett mer komplext våldsmönster för kvinnor med funktionshinder, där passivt våld är av bärande betydelse, och ett bredare gärningsspektrum. Detta inkluderar personer för vilka den brottsutsatta på grund av sin funktionsnedsättning bör kunna känna förtroende för, ett förtroende som således utnyttjas och missbrukas. En annan faktor är att våldet, också i nära relationer, kan äga rum även i publika miljöer. Oavsett form och uttryck är det specifika att våldet i både konkret och symbolisk mening är riktat mot det förhållandet att kvinnan är både kvinna och funktionshindrad.

Genom att inte inkludera kvinnor med funktionshinder kan feministisk våldsforskning kritiseras för att i olika avseenden vila på en kroppsnormativ grund. En konsekvens är att kvinnor med funktionshinder antingen exkluderats från eller fått en marginell position i de teoretiska diskussionerna och tolkningarna. I lika hög grad som internationell funktionshinderforskning kring våld har tagit till sig av resultat och forskning från feministisk våldsforskning skulle denna, enligt min mening, kunna fördjupas, nyanseras och ges viktiga synergieffekter (jämför begreppet domestic violence ovan). Ett annat exempel är i den aktuella samtyckesdebatten, där vissa typer av intellektuella funktionsnedsättningar gör det svårt att, som jag visat ovan, markera ett nej, men även att funktionsnedsättningen i vissa fall innebär en vilja vara till lags. Detta kan innebära ytterligare problem i rättsligt hänseende. En annan intressant fråga vore, som jag ser det, att relatera betydelser av att vara funktionshindrad till normaliseringsprocessen (Lundgren 1991) genom den utsatthet och det beroende som flera funktionshinder innebär. Hur påverkar detta till exempel själva kontroll- och nedbrytningsprocessen för den brottsutsatta?

En underliggande men samtidigt bidragande faktor till att kvinnor med funktionshinder utsätts för olika former av sexuella brott och övergrepp kan sökas i den påvisade skärningspunkten mellan samhällelig utsatthet och rådande

representationer. Jag menar att konfigurationen av båda dessa kan föras tillbaka till dominerande idéer baserade på kroppsnormativitet, där själva funktionsnedsättningen ställs i förgrunden och görs till problemet och detta beroende på att denna kropp ses som avvikande från idéer om en ”normal” kropp. Emellertid vare sig definieras eller ifrågasätts vad en ”normal” kropp är, vilket vore det självskrivna, utan den konfigureras utifrån jämförelser för vad som gjorts till dess motsatser eller avvikelser, den annorlunda kroppen eller den a-normala kroppen, det vill säga det kroppsliga annorlundaskapet. Samtidigt ger jämförelserna med den annorlunda kroppen en slags definition eller ram: den normala kroppen är en hel och intakt kropp både fysiskt och mentalt. Enligt detta cirkelresonemang ligger per se att en funktionshindrad kropp är avvikande och objektifieras, eller snarare abjektifieras.

Idéhistorikern Karin Johannisson har visat hur deformerade kroppar förevisades offentligt vid sekelskiftet 1900 som hotfulla motbilder till de kroppsideal, vilka vid den tiden ansågs vara eftersträvarsvärda (Johannisson 1994:90f). Även i vår tid visas monster, freaks med skräckblandad förtjusning upp på skilda kulturella scener som exempelvis cirkus, film och science fiction (Garland Thomson 1996, 1997a; Shildrick 2002; Nicholsson 2010). Inom cripteorin (McRuer 2006) har monsterperspektivet använts som ett sätt att utmana, omdefiniera och driva med existerande kulturella representationer, vilka formats på icke-funktionshinderades villkor: att inte bli sedd utifrån hur kroppen är konstituerad. Jag ser det som en intressant väg att implodera betydelsen av kroppsnormativitet. Samtidigt är balansgången svår då ”monsterperspektivet” i stället kan få en motsatt effekt och förstärka en redan synnerligen stereotyp syn på att vara kvinna och funktionshindrad. Det går nämligen inte, enligt min mening, att ignorera det förhållandet att många kvinnor med olika funktionshinder internaliserat bilden av att de på grund av sina kroppar per definition inte duger eller räcker till. Det är för somliga ett trauma som förstärks i en våldskontext, då våldsuttrycken fokuseras på den abjekta kroppen.

Att leva med en funktionsnedsättning innebär för många olika begränsningar och beroenden. Kroppen spelar roll och medför att man i vissa avseenden är annorlunda. Detta är aspekter som inte får förbises eller ignoreras, men den gör inte en individ mindre värd. Funktionshindret är i olika grad en integrerad del i identitetsprocessen, men det är *inte* identiteten. Det är enligt min mening en given utgångspunkt att se kvinnor med olika funktionsnedsättningar som kvinnliga subjekt, vilka lever, arbetar och älskar i ständig gemenskap med både funktionshinderade och icke funktionshinderade personer, och samtidigt se på vilka sätt funktionshindret spelar roll för utsattheten för våld.

Det är därför viktigt att ställa sig frågan vad normen kring funktionshinderade

kroppar står för och vilka konsekvenser denna norm medför. Den måste göras inkluderande genom att se och bekräfta kvinnor med funktionshinder som könade subjekt. Det innebär samtidigt en kritisk omdefiniering av rådande kroppsteoretiska ideologier och ett ifrågasättande av begrepp såsom normalitet, beroende, kroppsliga gränser och människovärde. Det finns skäl att även ifrågasätta idéer om läckande kroppar som avvikande, som objekt, och att göra kopplingar mellan funktionshinder och monster, genom att dessa vidmakthåller ett kroppsnormativt makttänkande.

Detta ger vidare möjligheter till en omtolkning av stereotypa könsattribut som etiketteras även kvinnor som är funktionshindrade (Malmberg 2008) – en potential som dock är märkligt frånvarande inte minst inom feministisk teoribildning. Kvinnor som tycks obekväma för både samhället och delar av feminismen – oavsett om de exempelvis sitter i rullstol, lever med en synskada eller har en intellektuell funktionsnedsättning, ingår äktenskap, får barn, har sex, lever i bisexuella eller lesbiska relationer och investerar i attraktivitet – innebär samtidigt en viktig och kraftfull utmaning av dominerande kroppsuppfattningar och därmed den rådande innebörden av kroppsnormativitet.

Noter

- 1 Idag uppskattas att mellan tio och femton procent av den vuxna befolkningen har en eller flera diagnoser som räknas som funktionshinder (Statistiska centralbyrån 2003). Det betyder omkring 1,3 miljoner vuxna män och kvinnor. Sannolikt är antalet underskattat då det är svårt att få mer exakta iffror utifrån art och grad av funktionsnedsättningen, liksom att det inte är ovanligt att en individ kan utveckla flera former av funktionshinder under sin livstid. Dessutom innefattas inte barn i statistiken, vilka är en om möjligt ännu mer osynliggjord brottsutsatt grupp.
- 2 Även FN:s resolution, *Convention on the Rights of Person with Disabilities* (CRPD) (2006), slår fast att kvinnor och flickor med funktionshinder är utsatta för flerfaldig diskriminering och att åtgärder skall vidtas för att säkerställa att de erhåller alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Sverige ratificerade denna konvention 2008.
- 3 Av de 1382 kvinnor, som besvarade enkäten, uppgav motsvarande 70 procent att de utsatts för sexuella övergrepp och flera angav att det förelåg ett direkt samband mellan våldet och deras funktionshinder (jämför Elman 2005).
- 4 Enligt organisationen *ECPAT* (2015) förekommer unga pojkar och flickor med exempelvis utvecklingsstörning i denna typ av material på nätet. Ungdomar kan uppmannas att fotografera sig med mobilen och att skicka bilden ”endast” till mottagaren. Bilden läggs sedan ut på en barnpornografisk sida.

Referenser

- BRÅ (2007) *Våld mot personer med funktionshinder*. Rapport 2007:26. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Cambridge, Paul (1993) "The First Hit: A Case Study of the Physical Abuse of People with Learning Disabilities and Challenging Behaviours in Residential Services", *Disability & Society* 8(3): 285-308.
- Carlsson, Barbro (2007/08) *"Myter" i personalens åtgärder vid misstankar om övergrepp mot vuxna personer med utvecklingsstörning och/eller autismspektrumstörning*. Opublicerat stencilmaterial från Rådgivningsgruppen kring utvecklingsstörning och övergrepp Polisområde Mellersta Skåne. Lund.
- Colligan, Sumi (2004) "Why the Intersexed Shouldn't be fixed? Insights from Queer Theory and Disability Studies", s. 45-60 i Smith, Bonnie och Hutchinson, Beth (red) *Gendering Disability*. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- Corrin, Chris (1999) *Feminist Perspectives on Politics*. London: Longman.
- ECPAT (2015) *ECPAT Hotline* för rapportering av misstänkt barnpornografi. <http://www.ecpathotline.se/> [5 februari 2015].
- Elman, Amy (2005) *Confronting the Sexual Abuse of Women with Disabilities*. Harrisburg, PA: National Resource Center of Domestic Violence.
- Engwall, Kristina (2000) *Asociala och imbecilla. Kvinnorna på Västra Mark 1931-1967*. Örebro Studies in History 1. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Finger, Anne (1990) *Past Due: A Story of Disability, Pregnancy and Birth*. Seattle: Seal Press.
- Finndahl, Kerstin (2001) *Våga Se. En studie om förekomsten av våld mot kvinnor med funktionshinder*. Stockholm: Forum – Kvinnor och handikapp.
- FN (1993) *Declaration on the Elimination of Violence against Women*. A/RES/48/104. <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm> [7 februari 2015].
- FN (2006) *Convention on the Rights of Person with Disabilities (CRPD)*. <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf> [5 februari 2015].
- Garland Thomsson, Rosemarie (red) (1996) *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*. New York och London: New York University Press.
- Garland Thomson, Rosemarie (1997a) "Feminist Theory, the Body, and the Disabled Figure", s. 280-292 i Davis, Lennard (red) *The Disability Studies*. London och New York: Routledge.
- Garland Thomson, Rosemarie (1997b) *Extraordinary Bodies. Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia. University Press.
- Garland-Thomson, Rosemarie (2004) "Integrating Disability: Transforming Feminist Theory", s. 73-106 i Smith, Bonnie och Hutchinson, Beth (red) *Gendering Disability*.
- Grönvik, Lars (2007) *Definitions of Disabilities in Social Sciences. Methodological Perspectives*. Uppsala: Uppsala Acta Universitatis Upsaliensis.
- Hahn, Harlan (1988) "Can Disability be Beautiful?", *Social Policy* 18: 26-31.
- Handisam (2013) *Hur är läget 2013? En uppföljning av funktionshinderpolitiken. Rapport*. Stockholm: Handisam.
- Handu (2005) *Levnadsnivåundersökning 2005. En rapport om levnadsnivå för rörelsehindrade, hörselskadade, döva och synskadade personer*. Stockholm: Utredningsinstitutet Handu AB.

- Handu (2007) *Mäns våld mot kvinnor med funktionsnedsättning*. Stockholm: Utredningsinstitutet Handu AB.
- Hendey, Nicola och Pascall, Gillian (1998) "Gender Violence and the Threat of Violence", *Disability & Society* 13(3): 415-427.
- Johannisson, Karin (1994) *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de siècle*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Johannisson, Karin (2009) *Melankoliska rum. Om ångest, leda och sårbarhet. I förfluten tid och nutid*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Kousmanen, Jari och Starke, Mikaela (2011) "Identifying the Invisible: The Experiences of Prostitution Among Persons with Intellectual Disabilities. Implications for Social Work", *The Journal of Social Work* 13(2): 123-140.
- Kristeva, Julia (1982) *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Leon S. Roudiez (övers.). New York: Columbia University Press.
- Kubis, Astrid (2001) "Gruppbostaden – en rättsfri zon?", *Handikappforskning pågår* 10(1): 2-3.
- Käll, Lisa och Björk Ulrika (2010) *Kön och Andrahet: Tolv essäer i feministisk filosofi*. Göteborg: Daidalos.
- Longhurst, Robyn (2001) *Bodies. Exploring Fluid Boundaries*. London: Routledge.
- Luckasson, Ruth (1992) "People with Mental Retardation as Victims of Crime".
- Conley, Ronald W., Luckasson, Ruth och Bouthilet, George N., *The Criminal Justice System and Mental Retardation. Defendants and Victims*. Baltimore: Brookes Publishing.
- Lundgren, Eva (2004) *Våldets normaliseringsprocess*. Stockholm: Riksförbundet för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (ROKS).
- Lundgren, Eva, Heimer, Gun, Westerstrand, Jenny och Kalliokoski, Anne-Marie (2001) *Slagen Dam. Mäns våld kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Brotts- offermyndigheten och Uppsala universitet.
- Löfgren-Mårtensson, Lotta (2013) "'Hip to be crip?': Om cripteori, sexualitet och personer med intellektuell funktionsnedsättning", *Lambda Nordica* 17(1-2): 53-76.
- McCarthy, Michelle (2000) "Consent, Abuse and Choices: Women with Intellectual Disabilities and Sexuality", s. 132-159 i Traustadóttir, Ragnveig och Johnson, Kelley (red) *Women with Intellectual Disabilities. Finding a Place in the World*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- McRuer, Robert (2006) *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York och London: New York University Press.
- Malmberg, Denise (1996) "Höga klackar och rullstol. En könsteoretisk studie av kvinnor med livslångt funktionshinder", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3-4: 19-30.
- Malmberg, Denise (2002) "Kvinna, kropp och sexualitet", *HumaNetten* 2002:10, Institutionen för humaniora, Växjö universitet.
- Malmberg, Denise (2008) "The Female Body as Seen From the Perspective of Body-normativity", s. 101-122 i Jones, Kathleen B. och Karlsson, Gunnel (red), *Gender and the Interest of Love. Essays in Honour of Anna G. Jónasdóttir*. Centrum för feministiska samhällsstudier 8, Örebro universitet.
- Malmberg Denise (2012) "'To be Cocky is to Challenge the Norm': The Impact of Body-normativity on Physical Attraction in Relation to Being Disabled", *Lambda Nordica* 17(1-2): 194-216.
- Malmberg, Denise (2013) "Våld mot kvinnor med intellektuellt funktionshinder", s. 51-74

i *Rapport. Våld mot kvinnor med funktionsnedsättning*. Nationellt Centrum för Kvinnofrid: Uppsala universitet.

Malmberg, Denise och Färm, Kerstin (2008) *Dolda brottsoffer. Polismyndighetens och socialtjänstens hantering av brott och övergrepp mot personer med funktionshinder*. Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet.

Morton, Missy (2000) "Unhappy Families: Violence in the Lives of Girls and Women", s. 63-69 i Traustadóttir, Ragnveig och Johnson, Kelley (red) *Women with Intellectual Disabilities. Finding a Place in the World*. London: Jessica Kingsley Publishers.

NCK (2013) *Rapport. Våld mot kvinnor med funktionsnedsättning*. Nationellt Centrum för kvinnofrid: Uppsala universitet.

Nixon, Jennifer (2009) "Domestic Violence and Women with Disabilities: Locating the Issue on the Periphery of Social Movements", *Disability & Society* 24(1): 77-89.

Radford, Jill, Harne, Lynne och Trotter, Joy (2006) "Disabled Women and Domestic Violence as Violent Crime", *Practice: Social Work in Action* 18(4): 233-246.

Richardson, Niall (2010) *Transgressive Bodies. Representations in Film and Popular Culture*. Farnham: Ashgate.

Saxton, Marsha, Curry, Mary Ann, Powers, Laurie E., Maley, Susan, Eckels, Karyk och Gross Jacqueline (2001) "Bring my Scooter so I can Leave You", *Violence Against Women* 7(4): 393-417.

Schriempf, Alexa (2001) "(Re)fusing the Amputated Body: An Interactionist Bridge for Feminism and Disability", *Hypatia* 16(4): 53-79.

SFS (2008:567) *Diskrimineringslag*. http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567/ [2 februari 2014].

Shildrick, Margrit (2002) *Embodying the Monster*. London: Sage.

Shildrick, Margrit (2009) *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality*. London: Palgrave Macmillan.

Siebers, Tobin (2001) "Disability in Theory: From Social Constructionism to the New Realism of the Body", *American Literary History* 13(4): 737-754.

Sobsey, Richard (1994) *Violence and Abuse in the Lives of People with Disabilities: The End of Silent Acceptance* Baltimore: Brookes Publishing.

Sobsey, Richard (2000) "Faces of Violence Against Women with Developmental Disabilities", *Impact* 13(3): 2-3, 25.

Socialstyrelsen (2003) *Klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa - ICF 2003*.

Statistiska centralbyrån (2003) *Funktionshindrade 1988-1999*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Synskadades riksförbund (2007) *Mäns våld mot kvinnor med funktionshinder*. www.sfr.se/rapporter [13 februari 2015].

Thiara, Ravi, Hague, Gill och Mullender, Audrey (2011) "Losing Out on Both Counts: Disabled Women and Domestic Violence", *Disability & Society* 26(6): 757-771.

Thiara, Ravi, Hague, Gill, Bashall, Ruth, Ellis, Brenda och Mullender, Audrey (2012) *Disabled Women and Domestic Violence. Responding to the Experiences of Survivors*. London och Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

UN (1993) *United Nations Resolution A/RES/48/104*. United Nations General Assembly.

Wendell, Susan (1996) *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*. New York: Routledge.

Westerstrand, Jenny (2010) "Kung slår dam – våldsforskningsmetodologi i ett våldsamt jämställt Sverige", *Sociologisk forskning* 47(3): 5-24.

Williams, Christoffer (1995) *Invisible Victims – Crime and Abuse against People with Learning Difficulties*. London och Bristol: Jessica Kingsley Publishers.

Young, Iris Marion (1990) "The Scaling of Bodies and the Politics of Identity", Young, Iris Marion, *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: University Press.

Nyckelord

Våld, funktionshinder, kön, kroppslighet, sexualitet

Denise Malmberg

Uppsala universitet

Box 527

751 20 Uppsala

E-post: denise.malmberg@gender.uu.se

TGV 2017

REDAKTÖRER: Sofia Strid och Lena Grip

REDAKTIONSORT: Örebro/Karlstad

ARTIKELFÖRFATTARE: Maria Do Mar Pereira

Utifrån ett forskningsprojekt som tog oväntade vändningar visar artikeln hur nyliberala akademiska kulturer, med produktionskrav och ständiga mätningar och rankningar, leder till fysisk och känslomässig utmattning. Artikeln visar att detta sannolikt drabbar genusforskare på specifika sätt, då det i grunden finns ett stort engagemang och ansvar för ämnet bland forskarna.

”MAN KAN KÄNNA UTMATTNINGEN I LUFTEN”

(Sinnes)stämningen på det nyliberala universitetet och dess påverkan på feministiska forskare

MARIA DO MAR PEREIRA

När jag sitter i mitt arbetsrum en förvånansvärt regnig morgon i juni och försöker få inspiration till att börja skriva den här artikeln, försöker jag föreställa mig vem som kommer att läsa den en vacker dag. Jag undrar hur du känner dig och under vilka förhållanden du läser. Jag själv är trött och sömning - en sen natt med arbete igår och den tunga grå himlen utanför tär på mina krafter nu på morgonen och får mig att känna mig långsam och letargisk, jag har en deadline för den här artikeln och klockan tickar. Att fästa de första meningarna på papper ger mig en ny energikick, och jag börjar känna mig mer uppåt och skriver snabbare. Massor av nya frågor dyker upp i huvudet. Jag undrar om solen skiner där du är nu, eller om utsikten utanför är snötäckt. Jag undrar om du själv också känner dig pressad av deadlines, och uttröttad av dem. Jag undrar om du läser det här långsamt, lugnt och uppmärksamt, eller jäktat ögnar igenom meningarna därför att du har begränsad tid och en obegränsad ”att-göra-lista”. Jag undrar om du lyckas koncentrera dig på läsningen, eller blir distraherad vid var och varannan mening av en tanke eller en e-post. Jag undrar om det finns tillräckligt med tid i din agenda, energi i din kropp och utrymme i din hjärna för att ingående reflektera över mina argument. (Jag hoppas, säger jag

till mig själv, att jag kommer att få tillräckligt med energi och tid idag för att faktiskt åstadkomma några argument.) På det hela taget frågar jag mig själv hur din nuvarande (sinnes)stämning och arbetsbelastning kommer att påverka din kunskapsproduktion idag, och forma den epistemiska relation som denna artikel skulle kunna skapa mellan dig, mig och andra forskare.

Den här frågan, och de här förkroppsligade erfarenheterna, är frågor som vi sällan skriver om, även om vi kanske talar om dem informellt – med kolleger eller nära och kära – varje dag. Jag har aldrig själv formellt analyserat dem, förrän de oväntat fick ett forskningsprojekt som jag ledde att spåra ur och tvingade mig att uttryckligen reflektera över dem. Den här artikeln använder urspårningen som en möjlighet att analysera arbetsförhållandena i samtida nyliberala akademiska kulturer, och ställa frågor om hur dessa förändrade förhållanden påverkar feministiska forskares liv och kroppar, och produktionen av feministisk forskning. Den börjar med att beskriva den etnografiska studie som spårade ur, kontexten som den studien utfördes i och dess nyckelbegrepp. Jag analyserar sedan hur deltagarna i studien beskriver sina erfarenheter av sitt arbete och den kollektiva (sinnes)stämningen i akademien, undersöker de effekter som båda har på akademiska kroppar, relationer och kunskapsproduktionen. Jag avslutar genom att identifiera möjligheter att omdefiniera och omforma feministiska forskares ambivalenta relationer till det akademiska arbetet.

Att vända den akademiska blicken mot akademien själv

Under åren 2008-2009 genomförde jag ett etnografiskt fältarbete i och om akademien och analyserade kvinno-, genus-, feministisk forsknings *epistemiska status*, det vill säga, i vilken utsträckning, och under vilka villkor fältets forskning erkänns uppfylla de nödvändiga kriterierna för att anses vara trovärdig och relevant kunskap, och hur dessa kriterier definieras på specifika platser, i specifika sammanhang och i vår tid (Pereira 2017). Jag var intresserad av att iakttä vardagligt akademiskt arbete och umgängesvanor för att analysera hur akademiker drar gränser för vad som räknas som ”riktig” kunskap och hur genusforskare och dess forskning placeras i relation till dessa gränser (Pereira 2017). För att genomföra denna studie utgick jag ifrån feministisk epistemologi som byggde på feministiska analyser av akademien (som Morley 2003; Evans 2004; Amancio 2005; Butterwick och Dawson 2005), Michel Foucaults arbete (2003[1976]), och forskning i kritiska naturvetenskaps- och teknikstudier (Gieryn 1999). Centralt för denna studie var begreppet epistemisk status, ett begrepp som jag utvecklade genom att artikulera tre former av analyser av den process genom vilken kunskapsanspråk och kunskapande subjekt markeras som aukto-

ritativa: a) Lorraine Codes feministiska epistemologi (1995); b) Thomas Gieryns (1999) teoretisering av vetenskapligt ”gränsarbete”; och c) Michel Foucaults begreppsliggörande av termen episteme (så som det omdefinierades i hans senare arbete) som en ”apparatur” som gör det möjligt att separera (...) det som kan från det som inte kan karakteriseras som vetenskapligt (1980: 197; se också 2003 [1976]). Likt dessa författare betraktade jag separationen och rankningen av vetenskapliga anspråk inte som en objektiv identifikation av inneboende epistemiska egenskaper, utan som pågående, kontextspecifika diskursiva och performativa prestationer (Gieryn) som producerar kunskaps- och makteffekter (Foucault) på sätt som reflekterar och reproducerar bredare sociopolitiska strukturer av ojämlikhet som tenderar att märka ”kvinnor (och andra Andra) [som] (...) ovetande” och mindre trovärdiga (Code 2006: 147).

Etnografin använde portugisisk akademi som fallstudie och innefattade 36 intervjuer med forskare, studenter och forskningsfinansiärer. Jag besökte universitet över hela landet, institutioner, arkiv, och medverkade på över 50 akademiska evenemang på olika institutioner över hela det humanistiska och samhällsvetenskapliga fältet, inklusive konferenser, student- och doktorandundervisning, förbundsmöten och kommittéer som anordnar konferenser, disputationer och bok- och tidskriftslanseringar. Liksom många andra etnografiska studier av akademien använde jag ”etnografi (...) med diskursanalytiska komponenter (...) [som metod] för att utrusta blicken att se processer av kunskapsproduktionen som ’konstruktiv’ snarare än deskriptiv” (Knorr-Cetina 1995: 141). Fältarbetsmaterialet undersöktes med en diskursanalytisk ansats, som byggde på både Foucaults begreppsliggörande av diskurs “som praktiker som systematiskt formar det objekt om vilka de talar” (2006 [1969]: 54) och beforskar de diskursiva strategier som forskare använder när de beskriver statusen på deras och andras forskningsarbete (Gilbert och Mulkay 1984). Mer om metoden och utmaningarna med att utföra etnografi i/av akademien i Pereira (2013, 2017).

Några år efter mitt första fältarbete 2008-2009 beslöt jag, medan jag höll på att skriva en bok baserad på detta projekt (Pereira 2017), att utvidga den etnografin och 2015-2016 genomförde jag uppföljningsintervjuer med tolv av mina ursprungliga intervjupersoner. Det hade gått 7 år sedan jag först satt i deras arbetsrum, vardagsrum, eller kaféer i grannskapet och frågade om deras erfarenheter av att förhandla om genusforskningens epistemiska status. Dessa mellanliggande sju år var en betydelsefull och intensiv tid för akademiker i Portugal på grund av att de medförde många förändringar, inklusive en åtstramningspolitik för högre utbildning och en fördjupad nyliberalisering av akademien. Dessa förändringar ledde till en institutionalisering i Portugal av det som jag kallar – och jag lutar

mig här mot Blackmore och Sachs (2003) och Ball (2003) – *en performativitetens akademiska kultur* (Pereira 2017).

Uppkomsten av akademiska performativitetsskulturer

Performativa akademiska kulturer har institutionaliserats under de senaste två decennierna i en rad västerländska nationer och vilar på två grundpelare. (Performativ används i artikeln både i den teoretiska betydelsen ”verklighetskonstruerande” och i den mer lexikala bemärkelsen ”produktionsinriktad”. Då ingen sådan dubbeltydighet finns i den svenska översättningen av engelskans performativ används omväxlande produktionsinriktad och performativ i texten, översättarens anmärkning) Den ena är förändrade föreställningar om akademisk verksamhet som innebär att det akademiska arbetet ska syfta till att uppnå de högsta nivåerna av produktivitet och lönsamhet, och vars kvalitet kan bedömas på grundval av antalet producerade produkter (artiklar, patent eller framgångsrika – eller nöjda – studenter) och genererad inkomst (Morley 2003; Burrows 2012; Lund 2012; Leathwood och Read 2013; Sifaki 2016). För att kontrollera individers och institutioners produktivitet (och belöna eller bestraffa dem därefter), blir det nödvändigt att upprätthålla komplexa gransknings- och övervakningsstrukturer (Gill 2010; Mountz med flera 2015), vilka utgör systemets andra pelare. Dessa strukturer grundas på ytterst komplexa bibliometriska tekniker och rankingssystem, som möjliggör och legitimerar en ”kvantifierad

kontroll” av akademiskt arbete (Burrows 2012). Ett exempel är den växande betydelsen av citeringsregister, analys av impact och andra bibliometriska indikatorer i utvärderingsprocessen av individuell och kollektiv akademisk prestation (Burrows 2012). Ett drag i dessa granskningsstrukturer är att de själv genererar intensivt ytterligare arbete, eftersom forskare och institutioner tvingas att regelbundet producera rapporter, utvärderingar och målstyrda planer för att bevisa sin prestation.

Denna omstrukturering av den akademiska världen mot ökad produktivitet förvandlar kunskapsproduktionen. Den drivs tydligare av behovet att vara högst produktiv på mätbara och vinstgivande sätt som passar ihop med de dominerande kriterierna ”kvalitet” och ”excellens” (Morley 2003). Men att forska är inte nog; som Blackmore och Sachs (2003: 143) hävdar, i de marknadsinriktade utbildningssystemens symboliska system, är det viktiga att ”synas göra någonting”. Det blir nödvändigt att producera kunskap på sätt som kan användas för att skapa bilder (Blackmore och Sachs 2003) så att forskarna kan hjälpa sina institutioner att stiga i rankingarna eller dra in större inkomster.

Under det sena 2000-talet och 2010-talet blev denna akademiska performativitetsskultur institutionaliserad i Portugal, liksom i många andra europeiska länder (Stöckelová 2012). När jag först studerade den 2008-2009 identifierade jag en utmanande paradox; trots att många genusforskare var kritiska mot dess produktivitetskrav, så bidrog dess utveckling till, på vissa nivåer, fler möjligheter

för genusforskning och undervisning i genusvetenskap (Pereira 2015). Enligt de forskare jag intervjuade var förkastandet och avvisandet av genusforskningen i Portugal genomgående, offentlig, intensiv och ibland verbalt och institutionellt våldsamt, fram till början av 2000-talet. Från 2000 och framåt reducerade de dåvarande regeringarna, både den centerhögerledda och den center-vänsterledda i Portugal, finansieringen för institutioner inom högre utbildning och pressade universitet att expandera och diversifiera sina inkomster, genom att skapa nya examina. Denna ökade akademiska orientering mot lönsamhet i vetenskapligt beslutsfattande både gynnade och begränsade utvecklingen av genusforskningen. Många portugisiska genusforskare har långa publikationslistor och har goda internationella nätverk och goda erfarenheter av att säkra forskningsfinansiering och dessutom attraherade genusforskningskurser och examina studenternas intresse. Därför kunde genusforskningen anses relativt framgångsrik och lönsam i relation till de nya kriterierna för akademiskt värde och definitioner på excellens. Som ett resultat av detta blev universitetsadministrationer som tidigare hade varit fientliga mot genusforskningen gradvis (och ibland plötsligt) mer accepterande mot genusforskarens arbete och stödjande mot genusforskarna själva. Detta uppmärksammande av genusforskningens *finansiella* och *institutionella värde* (det vill säga att den kunde profiteras på när institutionerna behövde det) tycks ha fått många forskare att avhålla sig från att offentligt

ifrågasätta genusforskningens *epistemiska värde*. Således ledde institutionaliseringen av en akademisk produktivetskultur i Portugal till ett ökat offentligt erkännande av genusforskningens epistemiska status (Pereira 2015, 2017, i tryck).

När jag återkom till fältet under 2015-2016 hoppades jag kunna använda uppföljningsintervjuerna för att analysera hur stärkandet av produktivetskulturen påverkade förhandlingarna om den feministiska forskningens epistemiska status sju år efter det första fältarbetet. Inom ramen för denna avancerade produktivetsinriktning av akademiskt arbete, hade genusforskningen blivit mer eller mindre etablerad, erkänd som i stånd att producera "riktig" kunskap? Hade de potentiella möjligheterna och utmaningarna för genusforskningsfältet som identifierats i den första studien faktiskt förverkligats? Syftet med uppföljningen var inte att öppna nya frågeställningar utan helt enkelt att uppdatera, gå tillbaka till och eventuellt revidera analysen som jag ursprungligen hade gjort. Men det var något som var annorlunda i dessa uppföljningsintervjuer, en diffus men påtaglig och omisskännlig förändring som rubbade villkoren för min analys, omvandlade mina frågor och fick mitt projekt att spåra ur.

Genusforskningens (sinnes)stämning i det performativa universitetet

Vid första anblicken verkade inte mina intervjupersoners yrkessituation ha förändrats mycket på sju år: nästan alla arbetade på samma institution och ofta på samma position. En sak var emellertid

påtagligt annorlunda: hur de *kände* sig. Från första intervjun slogs jag av, och blev ofta djupt påverkad av, hur fullständigt utmattade och djupt känslomässigt utarmade de intervjuade var. Utmattningen var påtaglig i rösternas klang. Hos somliga manifesterade det sig som en hektisk ängslan, forcerat tal som regelmässigt avbröts av egna avbrott, som om deras känsla av att ständigt ha bråttom tog sig in, och fragmenterade, deras tankar och tal. Andra talade emellertid långsamt och allvarligt, intervjuerna interfolierades av trötta suckar och missmodiga pauser, som om de hade begränsad energi till att tänka och tala. Deras pressade utmattning var också någonting som de talade känsloladdat, uttryckligen och ofta om, vilket går att se i utdragen som presenteras i denna artikel. De är hämtade från mina uppföljningsintervjuer 2015–2016 med genusforskare av olika åldrar, från olika institutioner och discipliner, alla med fasta tjänster inom den portugisiska akademien (jag lämnar inga detaljerade uppgifter om dem för att bevara deras anonymitet i denna relativt lilla, men påtagligt synliga, grupp av forskare).

Den här brutala belastningen [av ökad publiceringsproduktivitet som målet för akademiskt arbete] drev alla till fullständigt vansinne. (...) [talar snabbt] Allt folk pratar om är (...) var de har publicerats, och var de ska publiceras, och hur lite den andra personen har publicerat men jag har publicerat mer och då är jag bättre, jag menar, hör på, det här är ett sjukt klimat, okej, och det gör oss alla sjuka. Det är helt hopplöst att leva under de här förhållandena, det är ett desperat liv! Dagarna är deprimerande, förstår du? [nervöst skratt]

[Varje dag får man frågan:] hur ska vi kunna producera mer? (...) Man möter de här frågorna VAREnda dag, och man hamnar i ett tillstånd av psykologisk utmattning, och man vill ge upp, därför att det inte finns nån energi alls. (...) Jag har inte haft en riktig semester på ÅRATAL. [rösten höjs och blir mer bestämd] JAG STÅR INTE UT LÄNGRE! [paus] Du känner väl till den känslan? Känslan av att vara helt UTSLITEN, fullständigt utsliten, INTE ENS fritiden är fredad. [tystnad] Jag menar... [saktar in] Jag har bara haft [räknar upp det låga antalet lediga dagar under de senaste 18 månaderna] Det är oacceptabelt. (...) Det är helt förödande, förödande!”

Citaten ovan visar på några orsaker till detta ”*utmattningstillstånd*”. Även om vissa aspekter av dessa konkreta manifestationer är specifika för den portugisiska akademiska världen, är dessa uttryck välkända för forskare världen runt som arbetar inom performativitetens akademiska kulturer, därför att de avspeglar transnationella trender. Mina intervjupersoner talar om en mycket ökad arbets-

belastning (som ett resultat av förhöjda förväntningar på akademiska prestationer, underlåtenhet att ersätta kollegor som går i pension och nedskärning eller avskaffande av administrativt stöd på grund av budgetnedskärningar, bland andra faktorer); en svindlande snabbt växande granskningskultur, som skapar oräkneliga lager av extra administrativt arbete med att producera *”evinnerliga självutvärderingar som tar en kolossal tid att skriva”*; genomförandet av nya system för utvärdering av forskning, där mycket står på spel, inklusive resurser, anseenden och relationer; omorienteringen av akademisk praxis mot den ständigt ökande produktionen av mätbara prestationer av ett visst (inskränkt) slag; det eskalerande trycket att publicera endast och primärt på engelska (som är de intervjuades andra eller till och mer tredje språk); undervisning som blir mer och mer nedvärderat, medan forskarna och lärarna förväntas undervisa mer; erosionen av akademiska arbetsförhållanden, vidgningen av klyftan mellan fast anställda och den ofta yngre arbetsstyrkan med otrygga anställningsvillkor.

Den kombinerade effekten av dessa förändringar skapade inte bara svår fysisk och intellektuell trötthet, utan påverkade också de intervjuades känslomässiga relation till sitt arbete – deras kreativitet, passion och motivation att utföra det, deras känsla av identifiering med det, och deras uppfattning om att det är meningsfullt och värt de ökande uppoffringarna.

På mitt forskningscentrum är det krig (...) hotet att om man inte publicerar, så blir man utsparkad. (...) [suck] Hela livet har jag sagt att efter att jag pensionerats skulle jag ta på mig en emeritaroll och hänga här tills jag blev 70 år, för varför skulle jag vilja sluta? Jag tänker inte längre så. (...) Det här stället sliter ut mig, dag efter dag, och har en nedbrytande påverkan på mig. Jag trodde aldrig någonsin att jag skulle känna så här, men jag tänker nu att jag vill bli pensionerad så att allt det här kan ta slut.

Alienationen är det som verkligen trycker ner mig, man tvingas tillbringa en stor del av sin tid med utvärderingar, självutvärderingar, bevisande av än det ena eller än det andra, pappersarbete (...), oändliga granskningar, online-system för ditt och datt. (...) Den här granskningskulturen, som man måste rätta sig efter med otroligt snäva deadlines, alltid i allra sista minuten, med massor av hysteri runt omkring, och det är djupt alienerande, därför att det finns ingen kreativitet, det bidrar inte det minsta till ens växande, tänkande, förbindelse med andra, ingenting! Det är alienation, och alienation är nåt utmattande.

Detta *”tillstånd av utmattning”* och *”alienation”* är mer än bara en individuell erfarenhet. För att använda deltagarnas ord, det är ett *”sjukt klimat”* som *”gör*

oss *alla sjuka*”, och präglar den kollektiva atmosfären. Vissa är djupare påverkade av den än andra – beroende, till exempel, på deras speciella arbetsförhållanden, temperament, eller generation – men alla känner av dess effekter. Flera yngre informanter verkade till exempel mindre överraskade och störda av dessa förändringar, delvis, skulle jag säga, för att deras (eller ”vår”, jag är själv en del av denna generation) formativa socialisering ägde rum inom denna performativa akademiska kultur. Således, att begripliggöra sitt arbete och organisera sina yrkesliv genom denna kulturs villkor tycks komma mer ”naturligt” för dem. Men alla forskare, yngre, såväl som mer seniora, upplevde de skadliga effekterna av den. Det gemensamma i dessa känslor av fysisk utmattning, intellektuell utarmning och känslomässig nedstämdhet beskrivs övertygande i detta utdrag:

Jag är mycket kritisk mot förändringarna i den akademiska världen de senaste åren. (...) De har påverkat folk i deras väsens djupaste, innersta kärna, för plötsligt var det som stod på spel en idé om akademiska meriter som inte passade ihop med det som folk såg som meriter. (...) Det här har verkligen påverkat folks liv.

MMP: Andra jag har intervjuat säger att de märker en viss, hur ska jag säga, inte depression för det är kanske ett mycket starkt ord, men en känsla, ett tillstånd av...

Men du kan säga depression, för det är exakt vad det är. (...) Akademikers psykiska hälsa har påverkats, man märker det klart varje dag runt omkring en (...) folk är mer oroliga, deprimerade, kan hantera frustration sämre, de har fysiska hälsoproblem, kronisk smärta, de behöver medicinering för att kunna sova. (...) Man interagerar med folk och det är tydligt att de är vid yttersta gränsen av sin kraft, gränsen för sin förmåga, de släpar sig fram. (...) Folk har en ständig känsla av att de springer, springer, vet inte riktigt vart, förstår du? (...) Det påverkar atmosfären, påverkar folks önskan att vara tillsammans, utmattningen blir så djupt förankrad och det är allmänt känt, man kan faktiskt känna det i luften runt omkring en.

Det är talande att mitt inlägg i detta utdrag, hur jag ansträngde mig för att hitta ett sätt att beskriva ”saken” som jag själv och andra lagt märke till i den portugisiska akademien, någonting diffust men omisskännligt, personligt men allmänt känt, att *”man kan faktiskt känna (...) i luften runt omkring en”*. ”Saken” vi lagt märke till, var förvisso en uppsättning känslor, ett uttryck som jag, likt Cvetkovich (2012: 4), begreppsliggör på ett ”avsiktligt oprecist [sätt, som]

behåller tvetydigheten mellan känslor som förkroppsligade förnimmelser och känslor som psykiska eller kognitiva erfarenheter”. Men vi tenderar att förstå känslor som individuella förnimmelser eller erfarenheter placerade i kropp och själ, snarare än ”i luften runt omkring en”. Och ändå är ”depressionen” genererad av de akademiska performativitetsskulturer, en kollektiv gemensam och smittsam känsla. Som Cvetkovich (2012) hävdar, är depression en ”offentlig känsla”, som kan betraktas som en epidemi på ”det korporativa universitetet”, där de som arbetar förväntas ”leva med (...) ibland omöjliga förhållanden i en kultur som säger att du bara är så bra som det du producerar” (2012: 18f).

Jag tycker det är nyttigt att tänka på dessa offentliga känslor, både personliga och kollektiva, båda ”förkroppsligade” och ”psykiska och kognitiva” (Cvetkovich 2012), både materiella (känt ”i fysiska hälsoproblem, kronisk smärta”, utmattning) och förändligade (känt ”i luften”), som en (sinnes)stämning. Att fokusera på en (sinnes)stämning är att försöka beskriva någonting som ofta undgår beskrivning, som i min ansträngning i utdraget ovan, att sätta ord på ”en känsla, ett tillstånd”. En (sinnes)stämning är, som Felski och Fraiman (2012: v) hävdar, omslutande, vag, diffus, dimmig och oberörbar, den ”dröjer, stannar kvar, slår sig ned, hopar sig, hänger kvar”, till skillnad, till exempel, från känslor, som tenderar att vara mer intensiva och övergående.

I sista hand är (sinnes)stämningar gemensamma och kollektiva. Eftersom de finns både inom och bortom oss, ”över-

allt och ingenstans”, ”överbryggar och smörjer” (sinnes)stämningar ”relationer mellan skenbart separata enheter: jaget och andra” (Felski och Fraiman 2012: xii). Som sådana kan de förbinda oss med dem runt omkring oss – eller åtminstone vissa av dem (Ahmed 2014) – på intensiva men undanlidande sätt: ”vi är insvepta eller angripna av en (sinnes)stämning” (Felski och Fraiman 2012: vii). (Sinnes)stämningen ”är som vädret” (Felski och Fraiman 2012: v), ”existerar som en atmosfär” (Highmore och Taylor 2014: 8) som påverkar oss på outplånliga men nästan omärkliga sätt - mycket likt den tunga grå himlen utanför mitt fönster idag, som får mig att känna mig inåtvänd och letargisk.

Att producera feministisk forskning i ett ”sjukt [akademiskt] klimat”

Det var detta ”sjuka klimat”, en (sinnes)stämning av utmattning och alienation som ”gör oss alla sjuka”, som fick mitt forskningsprojekt att spåra ur. (Sinnes)stämningen var så dominerande i vissa intervjuer att det blev omöjligt att fortsätta att fokusera på forskningsfrågorna som lett till dessa uppföljningsintervjuer. För många av intervjupersonerna tycktes det inte vara någon idé att diskutera den epistemiska statusen i kunskapen de producerade när de kände att de inte hade förutsättningarna att faktiskt, i första hand, producera kunskap. Många av dem kände verkligen att flera av de vetenskapande verksamheterna höll på att bli allt svårare, om inte omöjliga, att upprätthålla i den performativa akademiska kultur som karaktäriseras av ökad tidspress och obe-

vekliga förväntningar på produktivitet. *Läsning* var en av dessa verksamheter; deltagarna kände sig pressade att skriva mer, men kände att de hade mindre tid att faktiskt läsa andras arbeten.

Självklart har jag inte under nuvarande förhållanden tid att uppdatera mina kunskaper och läsa det som skrivs. (...) Med pressen jag har på mig för tillfället, prioriterar jag inte att läsa andras arbeten, jag kan bara inte göra det, det finns inte en chans att få in det, även om plågar mig att säga det.

Jag kan inte sitta och läsa, jag önskar jag kunde det! Men det är likadant för alla mina kolleger (...). Om nån skickar nånting till mig, 'Läs det här, jag tror du skulle gilla det', eller 'Jag har skrivit det här, det skulle vara jättebra att få din kommentar, fullständig panik, det är de värsta e-mejlen, när nån skickar mig nånting att läsa, för det finns ingen tid [att läsa], det finns det verkligen inte!

Att tänka är en annan verksamhet som de intervjuade tycker är svårare att avsätta tid till.

Att producera i den hastigheten (...) som krävs, då har man inte tid att tänka lika mycket och lika djupt, man måste vara mycket mer återhållsam med hur långt man utvecklar sina idéer och sin analys, (...) och det är svårt och ytterst alienerande att arbeta på det viset. (...) Till och med när vi lyckas producera arbete, känner vi oss ofta inte särskilt entusiastiska över det som vi producerat, för man vet man jäktade på det, och hade egentligen inte tid att riktigt tänka på det.

I ett klimat där det finns föga tid att *läsa* och *tänka*, är det inte förvånande att forskare tycker det är svårt att också upprätthålla flera andra, mer kollektiva, verksamheter. De intervjuade förklarar att det blir allt besvärligare att organisera och bevista akademiska arrangemang och att träffa, och debattera med, andra kolleger.

Jag har några intressanta arrangemangsidéer (...) men sedan får utmattningen mig att tänka 'oj, nej, att organisera det är för mycket jobb. Det är för mycket, jag orkar inte'.

Folk har inga förutsättningar att träffas, tid att prata med varandra (...) Alla är så upptagna, så varenda en sitter i sitt egna lilla hörn, och fokuserar på sin egen lilla uppgift, och ingen diskuterar nånting! Nu är folk begravda i sitt eget lilla hål, för de är så trötta och överhopade. (...)

På grund av den här utspridningen och individualiseringen, den här utmattningen, de här byråkratiska kraven (...) och kraven på produktivitet. Vi har inte tid att träffas, och det betyder att vi inte diskuterar kunskapen vi producerar. Det kan kanske se ut som att saker och ting går sin gilla gång, men sanningen är att bristen på möten och diskussion försvagar allt vi gör.

Klimatet påverkar också verksamheten och tillväxten vid många av genusforskningens institutioner. En forskare som var engagerad i att sköta ett genusvetenskapligt utbildningsprogram förklarar:

Det är omöjligt att anordna ett möte [för gruppen engagerad i programmet](...) Det här gör det otroligt svårt att utveckla strategier (...) men det är en sak som inte kan göras av en person, det måste var ett lärarlag, och vi kämpar för att få igång lärarlaget, på grund av vår orimliga arbetsbelastning.

Det interagerande, kollektiva och kollegiala arbetet som dessa forskare kämpar för att göra är inte en frivillig extraaktivitet. Ett forskningsfält kan inte överleva och frodas om dess forskare inte har de nödvändiga förutsättningarna – inklusive tid, energi, uthållighet, motivation, intellektuell och känslomässig vitalitet – att läsa, ta del av recensioner och artiklar, debattera varandras arbete, gå på arrangemang, samverka kring partnerskap, träffas för att diskutera strategier, organisera konferenser, driva professionsförbund, och sköta tidskrifter. Dessa verksamheter, strukturer och organisationer är det som utgör och upprätthåller ett fält, och ger mening och resonans åt den kunskap forskare producerar individuellt. I den meningen är genusforskningen mer än bara summan av varje enskild forskares verksamheter och prestationer. Det är också, och centralt, det fältskapande arbete de gör tillsammans. Det arbetet erkänns emellertid inte generellt och ger ingen ersättning inom det performativa universitetet. För många genusforskare är det någonting de gör ”mellan raderna” i den akademiska världen, på kvällarna, med en formulering hämtad från medlemmarna av den portugisiska genusforskningsgruppen NIGEF (Fernandes 2008: 89). Detta skapar särskilda utmaningar för genusforskningen, särskilt i de länder där den är osäkert institutionaliserad och mindre välfinansierad och sålunda kräver ett mer alert, ihärdigt och mödosamt fältskapande.

En giftig men förförisk akademisk kultur: produktivitetens paradoxer

Som Gill och Donaghue (2016: 91) förutspådde i sin analys av den ”djupa kris som [för närvarande] påverkar universitet” över hela världen, det som jag mötte i mitt uppföljningsarbete var en grupp ”människor ansträngda till bristningsgränsen”

påverkade av en stämning av fysisk utmattning, intellektuell utarmning och känslomässig nedslagenhet så signifikant att det skulle kunna beskrivas som en ”psykosocial och somatisk katastrof”. Eftersom katastrofen ”hämmar delning och utbyte” (2016: 93), får den obestridliga epistemiska konsekvenser. Som Davies och Petersen (2005) hävdar, kan ”kunskapsekonomins” logik faktiskt underminera och omintetgöra själva produktionen av kunskap. Både deras och min forskning visar att:

Nyliberalismen nya subjekt omvandlar sig själva för att i bästa fall producera de önskade produkterna (...). Fokus på slutprodukten utsätter dem för risken att förlora förmågan att uppfylla (eller *ens att känna*) lusten att utföra detta betydelsefulla, kreativa eller kritiskt intellektuella arbete. (2005: 78, min emfas)

Det är vanligt att betrakta dessa känslor – av utmattning, alienation, överbelastning – som personliga krämpor (om inte misslyckanden) att diskuteras privat och skötas om individuellt (Gill och Donaghue 2016; Pereira 2016). Men om denna akademiska kultur underminerar vår förmåga att ”uppfylla” och ”känna” lusten att producera ”signifikant, kreativ eller kritisk” forskning (Davies och Perersen 2005: 78) – och även att bry oss om oss själva, våra kollegor och våra sammanhang bortom akademien (Lynch 2010; Pereira 2016) – då måste vi konfrontera den kollektivt. Om performativa akademiska kulturer erkänner epistemisk status i produktiv genusforskning, men producerar ett genusforskningssamhälle där så många forskare är för trötta och jäktade för att kunna läsa varandras arbeten ordentligt, utföra kollegial granskning, läsa recensioner, träffas, diskutera, planera, gå på arrangemang, driva förbund och tidskrifter, då står vi inför ett annat odjur. Huvudutmaningen är kanske inte längre hur man ska förhandla om genusforskningens epistemiska status, utan någonting ännu mer grundläggande och fundamentalt: hur man ska garantera att vi har de arbets- (och levnads-) förhållanden som krävs för att kunna, individuellt och kollektivt, utföra det ”signifikanta, kreativa och kritiska arbetet” (Davies och Perersen 2005: 78) i första hand, både inom och bortom dem performativa akademien.

Att mobilisera debatt och handling i förhållande till denna ”psykosociala och somatiska katastrof” (Gill och Donaghue 2016: 91) och dess påverkan på genusforskningen är angelägna uppgifter. Det är emellertid också oerhört svårt, därför att på många sätt bär och sprider denna (sinnes)stämning fröet till sin egen reproduktion. Som Cvetkovich skriver, den ”allmänna känslan” av ”depression” som formar livet i den samtida akademiska världen håller ”folk tysta, uttrötade, och för förlamade för att verkligen lägga märke till källorna till sitt elände”; det är en ”form av bio-makt som (...) [verkar] försåtligt genom att få folk att känna sig

små, värdelösa, hopplösa, (...) som formar deras sinnen och liv och krymper dem så småningom till förtvivlan och hopplöshet” (2012: 12f; se också Sifaki 2016). Utmattade och överhopade av sin ökande arbetsbelastning och oroliga för hur ”efter” de är i sitt arbete, sveps akademiker in i en vanebildande och åderlåtande cykel av sysselsatt-het (Ross 2015). Den cykeln (re)producerar känslan av att de inte har tid, eller energi, att kliva av från, fundera över, och försöka att förändra det performativa universitetet. Impulsen är istället hos många akademiker att dyka ännu djupare ner i arbete för att ”hinna ifatt” (Pereira 2016), i sökandet efter den svår fångade känslan av lugn, belåtenhet och tillfredsställelse som de hoppas väntar dem när e-postens inkorg är tömd och att-göra-listan är tom. När inkorgen eller att-göra-listan är fulla, och kroppen och sinnet är utmattade, kan det kännas omöjligt att lägga till någonting ytterligare till sin dag – även om detta ”någonting” är en ansträngning att motstå inkorgen, knöla ihop att-göra-listan, sköta om kroppen eller låta sinnet vila. Stämningen av utarmning och överhopning är så förlamande att de underminerar förmågan att stå emot och bekämpa de strukturer som genererar dem.

Att debattera denna ”psykosociala och somatiska katastrof” (Gill och Donaghu 2016: 91) är utmanande också av andra skäl: eftersom genusforskarens relationer till sina intensiva arbetsbördor inte enbart är negativa och repressiva; utan komplexa, nyanserade och ambivalenta. Det prestationsinriktade universitetet är utan tvekan giftigt (Gill 2010), men det är också förföriskt (Fahlgren med flera 2016).

Det utger sig för att erbjuda genusforskare möjligheter att kringgå och kortsluta tidigare befästa epistemiska ojämlikheter. Till skillnad från många traditionella akademiska regimer, som är explicit aggressiva i sina sexistiska avståndstaganden från genusforskningen, lovar det prestationsinriktade universitetet – åtminstone delvis – erkännande och stöd, *”så länge de producerar och fortsätter producera”*, som en av de jag intervjuade formulerade det 2008-2009. Detta erbjuder ofta ett bemäktigande, även om delvis illusorisk, och en känsla av kontroll. Som en annan informant förklarade, *”om vi producerar så mycket, ofta mer än [våra icke-genusforskande kollegor] så måste de ’stå ut med oss’”*. Hey (2001: 80) skriver *”[v]i hoppas att om vi bara arbetar hårdare, producerar mer, publicerar mer, åker på fler konferenser, uppnår mer, kort sagt ’utför mer’, så kommer vi så småningom att komma ’fram’”*.

Att vara produktiv är förföriskt för genusforskare också av en annan anledning: det är lätt förena med våra existerande bevekelsegrunder, begär, engagemang och breda epistemiskt-politiska projekt. Enligt Gill (2010: 241) är ”akademiker, på många sätt, modell-nyliberala subjekt (...). Akademiker som redan är predisponerade att ’arbeta hårt’ och ’göra bra ifrån sig’ sammanfaller perfekt med dess krav på autonoma, själv-motiverande, ansvars-tagande subjekt” (se också Sifaki 2016). Genusforskarens disposition sammanfaller ännu mer perfekt med dessa krav än för akademiker generellt. Detta eftersom många ser sitt arbete (forskningen, offentligt engagemang, samverkan, undervis-

ning, service för studenter) som interventioner i och för världen (hooks 1994; Alvanoudi 2009), och som ett personligt ansvar för ett bredare samhällsförändrande projekt, ofta också som grundläggande för sin förståelse av sig själva och sina relationer till andra. Som Skeggs (2008: 680) skriver, ”genusforskningen befolkas av [kvinnor som] aldrig talar om sitt arbete som ett jobb, utan som ett kall eller ett politiskt/moraliskt projekt”.

Vidare, när genusforskningen är prekärt institutionaliserad tenderar anställningsmöjligheterna bli än mer begränsade än i andra fält. Under dessa svåra omständigheter kan produktivitet bli en livlina för en själv och ett ansvarstagande gentemot andra. En senior genusforskare som jag intervjuade förklarade att hon inte behöver vara så produktiv som hon är, men att skriva forskningsansökningar är det enda sättet som hon kan säkra sina studenter och kollegor inkomster inom fältet. Som Davis (2011: 116) skriver, ”de flesta av oss känner djupt för våra studenter, våra discipliner och de projekt vi genomför. Vi gör antagligen alla mer än vi får betalt för, eftersom vi, trots allt, älskar det vi gör och rättfärdigt känner oss privilegierade för att vi får göra det”. Om våra publikationer och andra professionella aktiviteter kan förändra samhället, inspirera och hjälpa andra, ge dem jobb och lön, liksom forma policys, praktiker och representation, då verkar det önskvärt och givande att försöka producera så mycket vi kan. Och ändå, i det produktionsinriktade universitetet får denna annars berömvärda och fruktbara ”predisposition” ytterst problematiska följder.

Åderlåtning eller bemäktigande? Kollegialt arbete i individualistiska tider

Några av de problematiska implikationerna av genusforskarnas hårda arbete blir särskilt tydligt om vi jämför de berättelser om utmattning som deltagarna i studien från 2008-2009 uttryckte med de från 2015-2016. I den första omgången intervjuer, är deltagarna redan trötta, utslitna av det som jag kallade ”det svåra och vanskliga arbetet med att upprätthålla genusforskningen” (Pereira 2017). Men vid den tiden omtalades trötthet med ett annat språk och upplevdes som en annan (sinnes)stämning.

Vi är trötta på att vara kompetenta!

Den här ansträngningen (...) att göra samma sak varje dag, det är verkligen utmattande (...). Vi måste alltid kolla allting (...) för att se om vi är inkluderade.

Utmattningen 2008-2009 uttrycktes, vill jag hävda, som en uppbragt, arg och självhävdande känsla som delades av en upprörd gemenskap (lägg märke till

förkärleken för ”vi” som föremål för påstådd utmattning) som bekämpar eller utmanar (fast inte alltid i samarbete) en gemensam motståndare. Fast några av de intervjuade personerna erkände att de kände sig uttömda och missmodiga så var det något energiskt, stridslystet och entusiastiskt i (sinnes)stämningen. Den grundades på en bestämd känsla av rättmätighet, en eldande tro på behovet av att fortsätta kämpa och göra motstånd, och en stärkande kollektiv känsla, där allt tycktes uppliva talaren och publiken (inklusive mig själv). Det fanns ingen märkbar stämning av att den ofta citerade utmattningen på något sätt var symtom på personlig svaghet eller ett tecken på personligt misslyckande; tvärtom symboliserade den utmattningen storleken och vildsintheten i oppositionen mot genusforskningen och framhävde angelägenheten och värdet av fortsatt genusforskningsarbete, och gav på så sätt forskare (inklusive mig) en förnyad och förnyande stämning av individuella och kollektiva mål.

Utmattningen 2015-2016 är annorlunda på subtila men signifikanta sätt. De intervjuade medger att ingen riktigt borde klara av denna omöjliga arbetsbelastning. Många längtade emellertid eller strävade efter att bli ”bättre” på att klara av det, och det finns en underförstådd stämning av att deras kamp mot denna arbetsbelastning utgör, i viss utsträckning, en individuell begränsning och besvikelse. Utmattningen 2015-2016 är därför en mer melankolisk, självrannsakande och förlamande utmattning, olik den rättmätiga, självhävdande och entusiastiska utmattningen sju år tidigare. Även om de intervjuade uttryckligen erkänner utmattningens kollektiva natur, upplever de den som en mer personlig känsla. Andra – kollegor, studenter – förs ofta fram som källor till ytterligare anspråk som hotar att omkullkasta den egna individuella kampen att klara av arbetet och uppfylla krav och deadlines. Detta gör utmattningen 2015-2016 mer isolerad och isolerande, mer individualiserad och individualiserande, mer inåtblickande och lättretlig.

Denna andra sortens utmattning, 2015-2016, liknar sådant som har rapporterats av forskare runt om i hela världen (Butterwick och Dawson 2005; Gill 2010; Cvetkovich 2012; Leathwood och Read 2013; Mountz med flera 2015; Gill och Donaghue 2016; Sifaki 2016; Wänggren med flera 2017) om de känslomässiga, intellektuella och fysiska effekterna av att vistas i en ”skadlig”, ”besträffande” och skuldbeläggande (Sifaki 2016) performativ akademisk kultur som ”omintetgör (...) (kollektivt) motstånd” (Davies och Petersen 2005). Här finns också ett eko från Sifaki (2016: 116) att i ett ”landskap av konkurrenshöjande ledningsbeslut, får denna känsla av skam [när man ’misslyckas’ med att nå idealet för hög akademisk produktivitet] en att undvika kontakt med andra, som en (...) överlevnadsstrategi”. Det kollektiva blir åderlåtande, snarare än stimulerande. Det är inte förvånande då, att många av mina inter-

vjupersoner säger att de kräver ledighet, tystnad, semestrar, tid ensam.

Att vända sig bort ifrån, och mot, andra

När man känner sig överhopad av kravet att alltid producera *mer, bättre, snabbare*, kan det hjälpa att vända sig inåt och isolera sig för att åstadkomma produktivt arbete som kanske (temporärt) dämpar ens oro. Att vända sig inåt och bort för att fokusera på sina egna idéer och skrivande, kan faktiskt vara utomordentligt angenämt och stärkande för forskare som är kvinnor eller *people of colour*, som så ofta förväntas ta hand om andra på sina institutioner och är oproportionerligt belastade med det krävande modrande arbetet som universiteten behöver men inte belönar (Morley 2003; Lynch 2010; Mountz med flera 2015; Wånggren med flera 2017). Att investera i vårt individuella ”signifikanta, kreativa [och] kritiska arbete” (Davies och Petersen 2005: 78) är naturligtvis också viktigt för utvecklingen av genusforskningen. Men som jag har hävdat här, är genusforskningen mer än summan av våra individuella prestationer och kan inte reduceras till dem, hur utmärkta och talrika de än kan vara. Att skapa och upprätthålla ett forskningsfält kräver också att vi vänder oss mot andra och deltar i de kollegiala verksamheterna (läsa, lyssna, bevista, recensera, organisera, ogilla, nätverka, driva, leda, välkomna, introducera, stödja, handleda, debattera, träffas, planera, kollegialt granska) vilket är det första som offras när tid, energi och tålmod är begränsade, som är fallet på det prestationsinriktade universitetet.

Detta kollegiala arbete genererar rikare kunskap och ett starkare fält. Det har också en annan avgörande fördel: det är bästa sättet att bekämpa det nyliberala universitetets ontologi av individualism och distansierandets etik (Kasic’ 2016) och motstå dess sjuka klimat av individualistisk performativitet (Mountz med flera 2015; Liinason och Grenz 2016; Wånggren med flera 2017). När performativitetens produktionsinriktade logik är djupt befäst i institutionslivet, blir det mycket lätt inkorporerat som en del av forskarnas självkänsla, deras arbete, och relationer till andra (Davies och Petersen 2005; Fahlgren med flera 2016; Sifaki 2016). Detta gör det utomordentligt svårt att ”spela med i produktivitetsspelet”, till och med för subversiva och frigörande syften, utan att internalisera och reproducera åtminstone några av lekens förutsättningar och regler (Fahlgren med flera 2016; Wånggren med flera 2017). Vi slutar ofta med att ovetande norma-

När performativitetens produktionsinriktade logik är djupt befäst i institutionslivet, blir det mycket lätt inkorporerat som en del av forskarnas självkänsla, deras arbete, och relationer till andra.

lisera en ständigt försvinnande horisonts produktivitet och en funktionsnormativ akademisk kultur som stänger ute forskare och studenter som inte kan upprätthålla

dess produktivitetsnivåer (Vihlman 2009; Mountz med flera 2015; Berg och Seeber 2016) Vi slutar ofta ”utmattade, stressade, överbelastade, (...) oroliga” (Gill 2010: 229) och ”ontologiskt otrygga: osäkra om vi gör tillräckligt, gör det rätta, gör lika mycket som andra, eller lika bra som andra, söker ständigt att bli bättre, att bli excellenta” (Ball 2003: 220). Detta individualiserande ontologiska otrygghetsskapande blir en del av den akademiska världens (sinnes)stämning, och följaktligen påverkar det – det vill säga producerar effekter och affekter i oss – även om vi är kritiska mot det.

”Att vara sömnlös kommer inte att ändra på saker och ting men att tala om det kanske gör det”

En av feminismens äldsta och viktigaste läxa är detta, att framställa personliga problem som politiska frågor kan avbryta normaliseringen av status quo, därför att det framhäver att ”problemet” inte ligger hos individen (Pereira 2012; Mountz med flera 2015; Gill och Donaghue 2016; Pereira 2016), utan i ojämlika strukturer kan detta omformas. Detta kan vara svårt att göra i en individualiserad och pressad akademisk kultur, där vi sällan har utrymme och tid att dra oss tillbaka från vardagens maniska rytm och ifrågasätta våra arbets- och levnadsförhållanden. Det är precis det utrymmet och den tiden som kan hjälpa oss att inse och komma ihåg att olika akademiska kulturer, och olika (sinnes)stämmningar, är möjliga; detta, att skapa sådana utrymmen och tider är helt avgörande.

I vår vardagliga verksamhet måste vi utmana den akademiska världens ”snabbhetskultur” (Berg och Seeber 2016), avvisa glorifieringen och normaliseringen av intensivt arbete och motstå (den ofta självpåtagna) pressen att alltid utnyttja arbetstiden och endast göra ”produktiva” saker (Mountz med flera 2015). Vi måste skapa stödjande miljöer på våra institutioner för att ”tala om det” (Acker och Armenti 2004: 21) och tillfällen att arbeta och interagera med andra på ”långsamma” sätt (Mountz med flera 2015; Berg och Seeber 2016;) för att ”göra en ny föreställning om och kalibrering av arbete både önskvärd och möjlig” (Mountz med flera 2015: 1249). Detta kan till exempel innebära att införa träffar var fjortonde dag eller varje månad över lunch eller kaffe, där kollegor kan reflektera över de skadliga effekterna av dessa arbetsförhållanden, erbjuda kamratstöd, och diskutera motståndsstrategier. Men sådana samtal kan inte begränsas till ”säkra” informella utrymmen för ”småprat” (Wånggren med flera 2017). I våra formella interaktioner med kolleger, prefekter och studenter, måste vi offentligt och regelmässigt framhäva det ohållbara i performativa förväntningar på produktivitet (Mountz med flera 2015), och ge uttryck för betydelsen av ett mer hållbart liv inom och bortom den akademiska världen. Det är lätt att avfärda den sortens prat som ineffektivt gnäll, eller som potentiellt riskabelt blottande

av ens egen svaghet och oförmåga att ”hålla takten”. Men att framhäva dessa problem är viktigt därför att det avnormaliserar produktivitetsförväntningar och krossar illusionen av att performativitet är, och alltid kommer att vara, det akademiska arbetets natur.

Att göra detta är naturligtvis inte lätt. Det är på många sätt en strategi endast, eller främst, tillgänglig för de privilegierade, de som redan har ett fast arbete, garanterad inkomst, en rad av möjligheter och statusen att kunna offentligt tillstå att de kämpar mot performativa akademiska kulturer. Det är svårt också därför att vi är insnärjda i just de processer som vi kritiserar (Fahlgren med flera 2016; Sifaki 2016; Wånggren med flera 2017). Denna artikel visar ett klart exempel på det. Jag skrev den för att hjälpa till med att förändra våra individuella och kollektiva investeringar i det performativa universitetets produktivetsnormer, men denna internationella publicering kommer förbättra mitt CV och höja min produktivitet för i år. Jag skrev den för att hävda att vi inte borde bedöma oss själva på grundval av vår produktivitet eller se andra som ett hinder för denna produktivitet. När jag skriver detta vid dagens slut, känner jag mig emellertid irriterad över mig själv för att jag har varit mindre effektiv än jag hade hoppats, och lite sur på de människor – kollegor, studenter, min syster, mitt lilla barn, min egen trötta kropp – som sänkte min produktivitet genom att kräva uppmärksamhet eller behöva omsorg.

Ironin i denna inkonsekvens har verkligen inte gått mig förbi, jag vill hävda att det visar på viktiga saker. Det visar att dessa tankemönster och arbetspraxis är djupt förankrade i oss, och i genusforskningsfältet. Det antyder att det är nödvändigt att ha en riktig debatt om dessa tankemönster och arbetspraxis, de människor de utesluter, de saker de förstör och de förförliska, perversa njutningar (Hey 2004) de genererar. Det visar att vi inte kan ändra dessa (sinnes)stämningar, tankemönster och arbetspraxis ensamma eller överlämna arbetet åt andra. Det måste vara en planerad och organiserad kollektiv satsning (i koalitioner av tillsvidareanställda, tillfälligt anställda och arbetslösa akademiker, yngre och äldre forskare och lärare, kollegor från olika discipliner och institutioner), det borde bli en integrerad del av genusforskningens kultur internationellt, och vi måste proaktivt stödja varandra i att vidmakthålla dessa satsningar i vår individuella verksamhet, varje dag. Vi måste naturligtvis också engagera oss i brett kollektivt politiskt arbete, genom fackförbund, lokala kampanjer, eller nationella (och internationella) aktiviströrelser, förena oss med andra som arbetar för att förbättra villkoren för vår samtids arbete och försvara högre utbildning och välfärdsstaten från nedskärningar och kommersialisering.

På en mer personlig nivå vill jag hävda att inkonsekvensen mellan min arbets-

praxis och fältets epistemisk-politiska mål demonstrerar att det är hög tid för mig att sätta punkt för mitt skrivande, avsluta denna artikel och återgå till min familj, vänner och kolleger. Vad beträffar dig... Varför läser du fortfarande? Lägg bort den här artikeln, och tillbringa resten av dagen med att engagera dig i andra och vara skamlöst och härligt icke-produktiv. Vem vet vad som skulle kunna hända om du, och vi alla, gjorde det oftare?

Översättning från engelska av Britt Ahlgren och Kajsa Widegren

TACK

Jag vill tacka alla deltagare i studien för att så generöst ha delat med sig av sin tid och sina erfarenheter, samt Lena Wänggren, Carolyn Pedwell och Emily Henderson för inspiration. Jag vill också tacka Kerstin Alnebratt och Kajsa Widegren för att de har uppmuntrat mig att skriva denna artikel och stöttat mig i processen, samt två anonyma granskare för deras perceptiva och konstruktiva kommentarer.

Referenser

- Acker, Sandra och Armenti, Carmen (2004) Sleepless in academia. *Gender and Education* 16(1): 3-24.
- Ahmed, Sara (2014) Not in the mood. *New Formations* 82: 13-28.
- Alvanoudi, Angeliki (2009) Teaching gender in the neoliberal university. Gronold, Daniela, Hipfl, Brigitte och Pedersen, Linda Lund (red) *Teaching with the third wave*. Utrecht: Athena.
- Amâncio, Lúgia (2005) Reflections on science as a gendered endeavour: Changes and continuities. *Social Science Information* 44(1): 65-83.
- Ball, Stephen J. (2003) The teacher's soul and the terrors of performativity. *Journal of Educational Policy* 18(2): 215-228.
- Berg, Maggie och Seeber, Barbara (2016) *Slow professor: Challenging the culture of speed in the academy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Blackmore, Jill och Sachs, Judyth (2003) Managing equity work in the performative university. *Australian Feminist Studies* 18(41): 141-162.
- Burrows, Roger (2012) Living with the h-index? Metric assemblages in the contemporary academy. *The Sociological Review* 60(2): 355-372.
- Butterwick, Shauna och Dawson, Jane (2005) Undone business: Examining the production of academic labour. *Women's Studies International Forum* 28(1): 51-65.
- Code, Lorraine (1995) *Rhetorical spaces: Essays on gendered locations*. New York: Routledge.
- Code, Lorraine (2006) Women knowing/knowing women: Critical-creative interventions in the politics of knowledge. Davis, Kathy, Evans, Mary och Lorber, Judith (red) *Handbook of gender and women's studies*. London: Sage.

- Cvetkovich, Ann (2012) *Depression: A public feeling*. Durham: Duke University Press.
- Davies, Bronwyn och Petersen, Eva Bendix (2005) Neo-liberal discourse in the academy: The forestalling of (collective) resistance. *LATISS: Learning and Teaching in the Social Sciences* 2(2): 77-98.
- Davis, Kathy (2011) "I'm just a girl who can't say no": Some reflections on responsibility and resistance. *European Journal of Women's Studies* 18(2): 115-117.
- Deem, Rosemary (2016) Recent research evaluations in the UK and Portugal: Methodologies, processes, controversies and consequences. Sarrico, Cláudia, Teixeira, Pedro, Magalhães, António, Veiga, Amélia, Rosa, Maria João och Carvalho, Teresa (red) *Global challenges, national initiatives, and institutional responses: The transformation of higher education*. Dordrecht: Springer.
- Evans, Mary (2004) *Killing thinking: The death of the universities*. London: Continuum.
- Fahlgren, Siv, Giritli-Nygren, Katarina och Landén, Angelika Sjöstedt (2016) Resisting "overing": Teaching and researching gender studies in Sweden. *Women's Studies International Forum* 54: 119-128.
- Felski, Rita och Fraiman, Susan (2012) In the mood: Introduction. *New Literary History* 43(3): v-xii.
- Fernandes, Emília (2008) Elas por elas: Corpos ruidosos, corpos silenciados em contexto organizacional. *Diacrítica* 22(3): 87-102.
- Foucault, Michel (1980) The confession of the flesh. Gordon, Colin (red) *Power-knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977*. Brighton: Harvester Press.
- Foucault, Michel (2003 [1976]) *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-76*. New York: Picador.
- Foucault, Michel (2006 [1969]) *The archaeology of knowledge*. Oxon: Routledge.
- Gieryn, Thomas (1999) *Cultural boundaries of science: Credibility on the line*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gilbert, G. Nigel och Mulkay, Michael (1984) *Opening Pandora's box: A sociological analysis of scientists' discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, Rosalind (2010) Breaking the silence: The hidden injuries of the neoliberal university. Ryan-Flood, Róisín och Gill, Rosalind (red) *Secrecy and silence in the research process: Feminist reflections*. Abingdon: Routledge.
- Gill, Rosalind och Donaghue, Ngaire (2016) Resilience, apps and reluctant individualism: Technologies of self in the neoliberal academy. *Women's Studies International Forum* 54: 91-99.
- Hey, Valerie (2001) The construction of academic time: Sub-contracting academic labour in research. *Journal of Educational Policy* 16(1): 67-84.
- Hey, Valerie (2004) Perverse pleasures: Identity work and the paradoxes of greedy institutions. *Journal of International Women's Studies* 5(3): 33-43.
- Highmore, Ben och Taylor, Jenny Bourne (2014) Introducing mood work. *New Formations* 82: 5-12.
- hooks, bell (1994) *Teaching to transgress: Education as the practice of freedom*. New York: Routledge.
- Kašić, Biljana (2016) *Unsettling women's studies, settling neoliberal threats in the academia*. Paper presenterat vid Atgender Spring Conference: "Feminist Spaces of Teaching and Learning: Queering Movements, Translations and Dynamics", Utrecht.

Knorr-Cetina, Karin (1995) Laboratory studies: The cultural approach to the study of science. Jasanoff, Sheila, Markle, Gerald E., Petersen, James C. och Pinch, Trevor (red) *Handbook of science and technology studies*. London: Sage.

Leathwood, Carole och Read, Barbara (2013) Research policy and academic performativity: Compliance, contestation and complicity. *Studies in Higher Education* 38(8): 1162-1174.

Liinason, Mia och Grenz, Sabine (2016) Women's/gender studies and contemporary changes in academic cultures: European perspectives. *Women's Studies International Forum* 54: 79-83.

Lund, Rebecca (2012) Publishing to become an "ideal academic": An institutional ethnography and a feminist critique. *Scandinavian Journal of Management* 28(3): 218-228.

Lynch, Kathleen (2010) Carelessness: A hidden doxa of higher education. *Arts and Humanities in Higher Education* 9(1): 54-67.

Morley, Louise (2003) *Quality and power in higher education*. Buckingham: Open University Press.

Mountz, Alison, Bonds, Anne, Mansfield, Becky, Loyd, Jenna, Hyndman, Jennifer, Walton-Roberts, Margaret, Basu, Ranu, Whitson, Risa, Hawkins, Roberta, Hamilton, Trina och Curran, Winifred (2015) For slow scholarship: A feminist politics of resistance through collective action in the neoliberal university. *ACME* 14(4): 1235-1259.

Pereira, Maria do Mar (2012) Uncomfortable classrooms: Rethinking the role of discomfort in feminist teaching. *European Journal of Women's Studies* 19(1): 128-135.

Pereira, Maria do Mar (2013) On being invisible and dangerous: The challenges of conducting ethnographies in/of academia. Strid, Sofia och Husu, Liisa (red) *Gender paradoxes in changing academic and scientific organisation(s)*. GEXcel Work in Progress Report, volym XVII. Örebro: Örebro universitet.

Pereira, Maria do Mar (2015) Higher education cutbacks and the reshaping of epistemic hierarchies: An ethnographic study of the case of feminist scholarship. *Sociology* 49(2): 287-304.

Pereira, Maria do Mar (2016) Struggling within and beyond the performative university: Articulating activism and work in an "academia without walls". *Women's Studies International Forum* 54: 100-110.

Pereira, Maria do Mar (2017) *Power, knowledge and feminist scholarship: An ethnography of academia*. London: Routledge.

Pereira, Maria do Mar (i tryck) The institutionalisation of gender studies and the new academic governance: Longstanding patterns and emerging paradoxes. Kahlert, Heike (red) *Gender studies and the new academic governance. Global challenges, glocal dynamics, and local impacts*. Wiesbaden: Springer VS.

Ross, Annie (2015) Hitting refresh in the modern world: How to break the cycle of busyness. *Huffington Post* 20 november 2015.

Sifaki, Aggeliki (2016) Which side are we on? Feminist studies in the time of neoliberalism or neoliberal feminist studies? *Women's Studies International Forum* 54: 111-118.

Skeggs, Beverley (2008) The dirty history of feminism and sociology: Or the war of conceptual attrition. *The Sociological Review* 56(4): 670-690.

Stöckelová, Tereza (2012) Immutable mobiles derailed: STS, geopolitics, and research assessment. *Science, Technology, & Human Values* 37(2): 286-311.

Vihlman, Maria (2009) Tieteiden välissä, sukupuolitutkimuksen kartalla Elämys & analyysi. Tampere: NaMi & University of Tampere.

Wånggren, Lena, Murray, Órla och Crowley, Muireann (2017) *Feminist work in academia and beyond*. Thwaites, Rachel och Pressland, Amy (red) *Being an early career feminist academic: Global perspectives, experiences and challenges*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Weeks, Kathi (2011) *The problem with work: Feminism, marxism, antiwork politics, and postwork imaginaries*. Durham: Duke University Press.

Nyckelord

Akademi, genusforskning, nyliberalism, produktivitet, arbete, etnografi

Maria do Mar Pereira

University of Warwick

Department of Sociology

Social Sciences Building

Coventry CV4 7AL

E-post: M.D.M.Pereira@warwick.ac.uk

Elin Abrahamsson

*Enahanda läsning. En queer
tolkning av romancegenren*
akad. avh.

Ellerström 2018

1

För mig som har ett intresse för populärkultur och arbetar inom genusvetenskap känns det som att dessa två områden kombineras för sällan. *Enahanda läsning* är en mycket välskriven genusvetenskaplig avhandling om populärkultur och ett nöje att läsa. Abrahamsson själv resonerar kring forskning om romancegenren, den sorts populärkultur hon skriver om, dess inriktning och utbredning. Är det för att genren inte anses seriös som den inte har beforskats så mycket, frågar hon sig. Böckerna som definieras som romance är ju nämligen omättligt populära och kan väl därför anses ha ett allmänintresse? I sin avhandling undersöker Abrahamsson både bilden av romanceläsaren, läsakten och exempel på populär romance: *Twilight*-seriens böcker och filmer samt böckerna i *Fifty shades of grey*-serien. Syftet är att undersöka vilka förståelser av genus och sexualitet som finns i nedvärderingen av romance, samt hur dessa utmanar en normativ sexualitet. Abrahamsson tar hjälp av en queerteoretisk förståelse av genus och sexualitet tagen från främst Judith Butler (1990, 1993), en queer läsart som metod utvecklad av genusforskare inom litteraturvetenskap (Kivilaakso med flera 2012), samt Eve Kosofsky Sedgwicks (1994) resonemang om onani som ett utmanande av den heteronormativa ordningen. Den

tidigare forskningen är forskning om romancegenren och avstamp till hela avhandlingsprojektet tas i kulturstudietraditionens undersökande av kultur som meningsskapande i både texter och praktiker.

Avhandlingen präglas av idén om att romancegenren inbjuder till en onanistisk läsning och Abrahamsson argumenterar för att detta är en reparativ läspraktik, i linje med Sedgwicks (2003) definition av reparativ läsning. Den läsare som anammar en onanistisk läsning fullt ut går upp i läsningen, här och nu, och lämnar ”verkligheten” för sexuell njutning av romancegenren. Därmed kan onanistisk läsning ses som ett sorts motstånd mot samhället och dess maktdimensioner, som blir oviktiga. I den onanistiska läsningen diskuterar Abrahamsson hur huvudpersonerna Bella och Ana blir begärsobjekt genom sitt berättande och beskrivningarna av dem, deras känslor och njutning. Deras status som begärsobjekt i en onanistisk läsning blir ett ifrågasättande av den kvinnliga läsarens (antagna) heterosexuella begär. Avhandlingen är med andra ord inte en feministisk kritik av *innehållet* i romance. Även om kritiska resonemang om innehållet också förekommer är det inte dessa som driver argumentationen framåt utan en diskussion om den onanistiska läsartens motståndsmöjligheter mot en heteronormativ maktordning. Kapitel tre innehåller dock flera feministiska kritiska resonemang om hur romanceläsaren har konstruerats i debatt och kritik. Med andra ord gör Abrahamsson en annan sorts läsning av mediematerialet som analyseras där än av

själva romanceläsningens akt, och texter.

Att fokus läggs på den onanistiska läsningen är originellt. Detta analytiska grepp gör att fördomarna om romanceläsaren, läsandets akt och textens uppbyggnad blir tre delar som kan analyseras samman utan att slutsatserna blir motsägelsefulla – vilket till exempel Janice Radways (1991) klassiska analys av romance blir. Abrahamsson övertygar mig om att den onanistiska läsningen är en sorts reparativ läsning, och att den har potential att utmana den heteronormativa strukturen i texterna. Är jag lika övertygad om att detta är materialets huvudsakliga, eller största, meningsskapande? Kanske är det så, men eftersom den onanistiska läsningen av genus och sexualitet inte ställs mot några andra möjliga läsningar i Abrahamssons analys så är inte argumentationen för varför denna läsning är den viktigaste helt tydlig. Att *en* sorts läsning driver avhandlingens analys framåt gör argumentationen lätt att följa, fördjupad och till en glädje att läsa. Men lyckas Abrahamsson med den pluralism i teori och metod som hon beskriver som kulturstudiernas ideal? Genom att välja queerteori och queera närläsningar som teori och metod så avgränsar hon flera möjliga läsningar som kanske inte vore mindre reparativa.

Ett exempel på en empirisk avgränsning som Abrahamsson gör i sitt urval är att hon väljer bort Jacob – en karaktär som under en period i *Twilight*-sagan är en rival till Edward om Bellas uppmärksamhet och kärlek. I fankulturen kring *Twilight* fanns det fans som ”hejade” på Jacob, och alltså såg honom som en romantisk partner till

Bella. I filmatiseringen av *New Moon*, den andra delen i *Twilight*-serien, framställs han som ett begärsobjekt, och scener som inkluderar Jacob skulle kunna ingå i ett onanistiskt läsande. När Jacob – som tillhör quileute-stammen, ett urfolk, kan förvandla sig till varg, och tydligt rasifieras – inte inkluderas i den onanistiska läsningen undrar jag varför. I avhandlingen diskuteras den starka tvåsamhetsnormen både i skildringen av medlemmar i quileute-stammen, och i skildringarna av vampyrerna i Cullens familj. Men den onanistiska läsningen fokuserar endast Edward och Bella.

Det är också intressant att fundera på om andra reparativa läsningar – än den onanistiska – vore möjliga. En avhandling kan förstås inte göra alla läsningar, urval måste göras i en given text. Men förpassandet av Jacob till en fotnot, och att forskningen om vithet och kolonialitet i relation till *Twilight* tas upp väldigt kortfattat kanske stänger dörren till andra reparativa läsningar.

Ann Werner

Docent i genusvetenskap vid Södertörns högskola

Åsa Lundqvist

Livet är för dyrbart för att dammas bort: aktiveringspolitik, kvinnors förvärvsarbete och omvandlingen av familjen 1960–1980

Nordic Academic Press 2019

I slutet på 1920-talet införlivade Per-Albin Hansson den nu ikoniska tanken om folkhemmet i den socialdemokratiska politiken. Folkhemmet syftade på det socialdemokratiska samhällsbygge som kom att förknippas med ett utvecklat och skattefinansierat välfärdsystem, i kombination med social ingenjörskonst i modernistisk anda. Den sociala ingenjörskonsten innebar en politisk styrning av medborgarna i önskad riktning med hjälp av samhällsengripande politiska åtgärder och reformer. Det är mot denna fond av befolkningspolitik som Åsa Lundqvists undersökning av den aktiva arbetsmarknadspolitiken i efterkrigstidens Sverige måste förstås. Den svenska efterkrigspolitiken präglades i hög grad av just en aktiv arbetsmarknadspolitik och en vidareutveckling av socialförsäkringssystemen, vilka gick hand i hand. Det föll på Arbetsmarknadsstyrelsens (AMS) bord att få ut kvinnor i lönearbete under en tid när det rädde arbetskraftsbrist (vilken tog ordentlig fart under 1960-talet) på den svenska arbetsmarknaden. Genom arbetet på "aktiveringsdetaljen" inom AMS skulle den kvinnliga arbetskraften, eller den "hemarbetande kvinnan" förmås kliva ut på arbetsmarknaden, inte minst med hjälp av utbildning i form av omskolnings- och

fortbildningskurser, vilka skulle underlätta för kvinnor att inträda eller återinträda på arbetsmarknaden. Problemen var emellertid inte endast praktiska, det fanns ett starkt ideologiskt motstånd mot att kvinnor skulle ta steget ut på arbetsmarknaden. Såväl LO som SAF präglades av traditionella uppfattningar om kvinnors och mäns sysselsättning och hos befolkningen fanns en utbredd skepsis mot kvinnligt förvärvsarbete bland både kvinnor och män. För att komma tillrätta med sådana attityder satsade AMS på en för tiden nydanande opinionsbildande verksamhet som bland annat tog sig uttryck i rena övertalningskampanjer vilka syftade till att förändra de normer som stod i vägen för kvinnors lönearbete.

Idén om aktivering av den kvinnliga arbetskraften var emellertid inte ny. Makarna Myrdal hade redan 1934 med sin enormt uppmärksammade skrift *Kris i befolkningsfrågan* tillhandahållit en socialpolitisk manual för befolkningspolitiska åtgärder som bland annat inkluderade barnbidrag, storbarnkammare och gratis skolluncher – i syfte att underlätta för kvinnor att förvärvsarbete. Barnomsorgen blev en central fråga i fråga om kvinnors förvärvsarbete, i synnerhet när det gällde gifta kvinnor. För vem skulle ta hand om barnen när hemmafruarna klev ut på arbetsmarknaden? Offentligt subventionerad barnomsorg hade funnits i Sverige sedan 1943 men var till en början mycket liten i sin omfattning och fungerade främst som ett komplement till privat drivna barnkrubbor. Under 1950-talet ökade antalet platser inom den offentliga barnomsorgen sakta, för att

sedan ta ordentlig fart under 1970-talet när daghem för alla blev en viktig punkt på den politiska agendan. AMS hade således det prekära uppdraget att förmå kvinnor att kliva ut på arbetsmarknaden under en tid då barnomsorgen var underdimensionerad.

Lundqvist sätter ljuset på de två spår som präglade frågan om kvinnors förvärvsarbete: den fulla sysselsättningens politik samt jämställdhetspolitiken. Frågan om barnomsorgens utbyggnad och offentliga subventionering kan förstås utifrån båda dessa spår: den gjorde det ekonomiskt möjligt för fler kvinnor att yrkesarbeta men det var också ett framträdande krav inom andra vågens kvinnorörelse. Barnomsorg kom också alltmer att omformuleras till en kvinnofråga, från att ha varit en del av en bredare befolkningspolitik.

Med hjälp av ett rikt empiriskt material bestående av olika typer av arkivmaterial och intervjuer av personer som på olika nivåer var involverade i aktiveringsarbetet åskådliggör Lundqvist motiv och idéer bakom kvinnors deltagande på den reguljära arbetsmarknaden – vilket ökade markant från tidigt 1960-tal till mitten av 1980-talet. En intressant paradox som blir tydlig i Lundqvists undersökning är hur kvinnors lönearbete under samma period kunde förstås utifrån den fulla sysselsättningens politik – ett exempel på social ingenjörskonst som bär tydliga drag av paternalism – och ur det jämställdhetsperspektiv som kännetecknade tidens kvinnorörelse men som också i allt högre grad kom att införlivas i politiken och statsbyråkratin. Här utkristalliseras således en ömsesi-

dig växelverkan mellan den statsstyrda arbetsmarknadspolitiken, som präglades av konkreta mål och åtgärder, och en bredare samhällsutveckling som präglades av idéer om jämställdhet. Modernismens rationalistiska ideal som slog igenom politiskt under 1930-talet mötte således 1960- och 70-talens kvinnoemancipatoriska idéer och bildade gemensam front på ett arbetsmarknadspolitiskt plan. Intresset för jämställdhet var initialt inte utbrett inom AMS, kvinnor betraktades främst som en outnyttjad resurs under en period när det rådde arbetskraftsbrist. Under 60-talet kom dock tidens krav på jämställdhet att inkorporeras i AMS arbete, mycket tack vare inflytelserika personer inom organisationen som delade tidens idéer kring kvinnlig frigörelse. Aktiveringen av den kvinnliga arbetskraften, som från början var ekonomiskt-politiskt påkallad, kom på så sätt att sammanflätas med kvinno- rörelsens emancipatoriska ideal.

Tidigare forskning har visat hur kategorierna "kvinnor" och "invandrare" har betraktats som undantag och nödlösningar vid perioder av arbetskraftsbrist. Lundqvists kartläggning av arbetsmarknadspolitiken i svensk efterkrigstid visar i likhet med denna forskning på ett osynliggörande av invandrade kvinnor som förvärvsarbetare. Vidare visade sig "den fulla sysselsättningens politik", det vill säga att alla skulle ha ett arbete, främst rikta in sig på kvinnor ur arbetarklass och medelklass. Kvinnor ur överklassen blev således inte föremål för några övertalningskampanjer. Detta noteras av Lundqvist, men förståelsen av "lönearbetaren" skulle ha tjänat på en fördjupad

diskussion utifrån ett intersektionellt raster.

Lundqvist är i sin bok i förlängningen intresserad av hur familjeidealen förändrades under den studerade perioden. Det sista ledet i bokens titel "omvandlingen av familjen" blir emellertid lite styvmoderligt behandlat. Kartläggningen av AMS arbete med att aktivera den kvinnliga arbetskraften är förvisso tillräckligt intressant i sig. Hur detta i sin tur påverkade bilden av kärnfamiljen och i vilken mån just AMS aktiveringsarbete i förlängningen bidrog till ett omskapande av tidens försörjningsideal hade behövt mer utrymme för att inte kännas aningen svepande och spekulativt. Med det sagt har boken stora förtjänster i och med åskådliggörandet av de idéer som präglade den formativa period som resulterade i ett av världens mest jämställda samhällen. Berättelser om 1900-talets Sverige är starkt präglade av tankar om svensk exceptionalism. Det är ett narrativ som än idag präglar den svenska självförståelsen och de värderingar och ideal som allmänt brukar framhållas som svenska. Åsa Lundqvist påminner oss om hur den svenska efterkrigstidens politiska reformer *de facto* präglades av olika aktörers motiv och ideal, vilka ömsom sammanföll, ömsom divergerade. Den svenska jämställdhetspolitikens framväxt måste förstås utifrån denna komplexa väv av olika intressen och idéer, vilka alltför ofta inordnas i en prydlig och förenklad linjär historieskrivning.

Stina Malmén

Filosofie doktor i ekonomisk historia,
Stockholms universitet

SGF UPPMÄRKSAMMAR URFOLKS- PERSPEKTIV OCH URFOLKSRÄTTIGHETER

Vad hände åren 1919–1921? Vilka feministiska mänskliga rättighetsaktivister verksamma i Sverige under den tiden känner du till?

Om ditt svar på första frågan främst handlar om rösträttskampen och Riksdagens beslut om rösträtt för kvinnor 1919, samt genomförandet år 1921, och om namnen du känner till är begränsade till svenska kvinnor så har vi några förslag på tillägg som är användbara för genusforskare och feministiska forskare som vill ha en mer helhetlig koll på Sverige och Norden.

Sydsamiska barnmorskan och mänskliga rättighetsaktivisten Elsa Laula Renberg (1877–1931) hade vid det här laget varit aktiv i två decennier. 1907 skrev hon brev till en av grundarna för Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR), Anna Lindhagen, om samiska kvinnors önskemål att bidra till den nationella namninsamlingen för kvinnors rösträtt. Siri Broch Johansens bok *Elsa Laula Renberg* (2015) berättar fullödigt om Elsas omfattande aktivism.

En händelse med avgörande betydelse för samiska kvinnor och män då – och med omfattande konsekvenser än idag – var riksdagsbeslutet om renbeteskonventionen mellan Sverige och Norge år 1919. Beslutet var grunden för de tvångsförflyttningar av samer, med hela familjer och renhjordar från Karesuandoområdet söderut, som författaren Elin Anna Labba beskriver i sin helt nya och vida uppmärksammade bok *Herrarna satte oss hit* (2020), och som det även berättas om i det Augustiprisade eposet *Ædnan* av Linnea Axelsson (2018).

År 1919 startades den för det samiska folkets organisation viktiga tidningen *Samefolkets Egen Tidning* som nyss firade hundra år med en jubileumsbok.

För precis hundra år sedan, 1920, utkom den i titeln blygsamma men ändå tydliga stridsskriften *Dat läh mijen situd! Det är vår vilja: en vädjan till den svenska nationen från samefolket*. Den skrevs under ledning av den skogssamiska lärarinnan och aktivisten Karin Stenberg (1884–1969) och är en uppmaning till svenska statens olika företrädare, till forskare, lärare, författare och journalis-

ter, i samband med 1919 års inrättade "lappkommitté" som skulle utreda just samernas rättigheter, att sluta behandla samer som barn, att tillerkänna samer deras mänskliga rättigheter, att få leva som samer i sitt eget land:

Vi sameh vilja leva som sameh i våra fäders land. Och vi vilja detta i känslan av och övertygelse om, att vi har *rätt* därtill och att vi ha en uppgift, även vi, att fylla för framtiden. [...] Vi vilja ej vara försöks-kaniner för alla möjliga sociala experiment och ett experimentalfält för sensationshungriga s.k. författare och vetenskapsmän vilka med sina "sanningar om lappen" göra oss till en hord av utdöende djur, som snart inte böra finnas annat än i burarna på Skansen. (Stenberg och Lindholm 1920: 24–25)

År 1921 röstades en motion om etablerandet av Statens rasbiologiska institut igenom i Riksdagen. Motionen var undertecknad av riksdagsmän från samtliga då existerande riksdagspartier (jämför Persson 2018: 95). Idag, tre år efter filmen *Sameblod* av Amanda Kernell (2017) – där vi får möta sydsamiska Elle Marja och hennes erfarenheter av nomadskolor, rasism mot samer och de rasbiologiska studier som utfördes på samiska barn redan från början av 1900-talet – så har många förstått att det finns en berättelse som de inte fått lära sig i skolan, nämligen den om svenska statens förtryck av samer. Det är historia men det är i allra högsta grad även nutid, något som Högsta domstolens dom i Girjasmålet och efterverkningarna av denna dom i form av ökande hot och hat mot samer visar på.

En fråga som vi i Sveriges genusforskarförbunds styrelse nu särskilt arbetar med är att bidra till att denna hitintills undanträngda del av historien och nutiden kan bli en självklar del av genusforskning och undervisning. I grundlagen, Regeringsformen (1 kap 2 §), står ju dessutom sedan 2010 att "[s]amiska folkets [...] möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas". Grundlagen lyfter även fram etniska, språkliga och religiösa minoriteter. Dock är det viktigt att förstå skillnaden mellan "minoritet" och "folk". Samer är ingen minoritet, utan ett urfolk, ett folk, som lever i sitt eget land och därför har specifika rättigheter som utgår från just detta.

Ur ett feministiskt perspektiv handlar det rimligtvis om synliggörande och erkännande. Det handlar dels om att synliggöra samisk närvaro på den Fennoskandiska halvön, dokumenterad i historiska källor sedan ungefär 2 000 år, och vars spår i landskapet leder tillbaka till den senaste istiden för mer än 10 000 år sedan; dels att känna till samisk teknisk innovation och relationer med omvärlden, och hur detta beskrivits i historiska källor av andra, samt i samers egna berättelser. När det gäller exempelvis klimatförändringar, miljöfrågor och

relationer mellan människor, djur och natur – vilket är något som många nutida feministiska forskare, lärare och inte minst studenter visar intresse för – kan det vara intressant att betänka att den Fennoskandiska halvön har särskilda förutsättningar där överlevnad och vardagsliv i stark kyla kräver särskilt mycket uppfinningsrikedom. Hur tog man sig fram i meterdjup snö? Hur har samlevnaden mellan samerna, naturen och djuren sett ut över tid? Det handlar om att känna till den omfattande litteratur och de många resurser som faktiskt finns tillgängliga för forskare och lärare, att känna till samers egen agens, aktivism, vetenskapliga produktion och ifrågasättande av kolonialstaten. Studier av samer utifrån är som synes ovan något som ifrågasattes redan för hundra år sedan. Hur kan du som feministisk forskare, lärare, student förhålla dig till detta?

Trots samiska påtryckningar i över 150 år – om vi börjar med Maria Magdalena Mathsdotter (1835–1873) och hennes arbete på 1860-talet för att synliggöra samers närvaro och rättigheter – och trots grundlagens uppmärksammande i ett decennium, går det än idag att gå från förskola via grund- och gymnasieskola till universitet och rentav ända till professorsgrad i nästan vilket akademiskt ämne som helst utan att någonsin ha behövt läsa en rad om samer och samisk historia, kultur och tradition. Detta har förstås en avgörande betydelse för fortsatt förtryck och osynliggörande.

SGF:s senaste årsmöte uppdrog åt styrelsen att göra insatser för uppmärksammandet av just urfolksperspektiv. Därför anordnar vi hösten 2020 en workshop där deltagarna uppmanas att gå igenom de kurser vi själva undervisar i, och se över vad som redan finns, alternativt inte finns, ifråga om just urfolksperspektiv i stort, samt att fundera över hur kunskapsglappet skulle kunna åtgärdas. I workshopen, som är planerad att hållas vid Luleå tekniska universitet i samband med årsmötet, kommer vi även att ta hjälp av expertis på områdena för att få hjälp att hitta resurser och tips på hur vi ska arbeta med detta.

Nu, liksom för hundra år sedan är det orostider. 1918 till 1920 härjade pandemin ”Spanska sjukan”. Vår tids största pandemi har just tagit fart och idag råder stor osäkerhet kring hur det kommer att se ut framöver. Likväl känns det viktigt att planera för bättre tider, och med minnet av pandemin för 100 år sedan och hur samiska och svenska människorättsaktivister och feminister kämpade då, emellanåt tillsammans, så känns det bra att satsa framåt.

May-Britt Öhman, Diana Mulinari och Sofia Strid, för styrelsen i Sveriges genusforskarförbund

Referenser

DOMAR:

Högsta domstolen: mål T 853-18 (2020-01-23).

ÖVRIGA KÄLLOR:

Axelsson, Linnéa (2018) *Ædnan: epos*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Johansen, Siri Broch (2015) *Elsa Laula Renberg: historien om samefolkets stora Minerva*. Karasjok: CalliidLágádus.

Labba, Elin Anna (2020) *Herrarna satte oss hit: om tvångsförflyttningarna i Sverige*. Stockholm: Norstedts.

Persson, Curt (2018) *"Då var jag som en fånge.": statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet*. Övertorneå: Svenska tornedalingars riksförbund – Tornionlaaksolaiset: Met Nuoret.

Sameblod (2017) [Film] Regissör: Amanda Kernell. Sverige: Nordisk Film Production Sverige AB.

Stenberg, Karin och Lindholm, Valdemar (1920) *Dat läh mijen situd! Det är vår vilja: en vädjan till den svenska nationen från samefolket*. Stockholm: Svenska förlaget.

Bli medlem i SVERIGES GENUSFORSKARFÖRBUND!

Sveriges genusforskarförbund (SGF) arbetar med att främja genusforskningsfältet i Sverige och transnationellt, för att förbättra arbetsvillkor och karriärvägar för forskare och lärare inom fältet. Förbundet arbetar också för att påverka svensk forskningspolitik. Vi är aktiva och engagerade i offentliga debatter om frågor som rör genusforskningen.

Vill du engagera dig eller stötta vårt arbete?
Bli medlem!

Mer information hittar du på SGF:s webbplats (genusforskning.org) och vår Facebook-sida (facebook.com/genusforbundet).

